230
İnceleme

Sermaye ve Dil

Christian Marazzi

İngilizce'den Çeviren: Ahmet Ergenç

AYRINTI

SERMAYE VE DİL • Christian Marazzi

553

CHRISTIAN MARAZZI

İsviçre'de yaşayan, İtalyan bir ekonomist olan Christian Marazzi, Scuola Universitaria della Svizzera Italiana'da Sosyo-Ekonomik Araştırma Bölümü Başkanı'dır. Tony Negri, Paolo Virno ve Bifo (Franco Berardi) ile birlikte İtalyan post-fordist hareketinin önemli teorisyenlerinden biridir. *E il denaro va* ve *Il posto dei calzini* [Bollati-Boringhieri—Edizioni Casagrande, Turin-Bellinzona] kitaplarından ikisidir. Eserlerinden bolca alıntı yapılmasına ve alanının en tanınmış kalemlerinden biri olmasına rağmen, *Sermaye ve Dil*, Christian Marazzi'nin İngilizce'ye çevrilen ilk kitabıdır.

Ayrıntı: 553
İnceleme dizisi: 230

Sermaye ve Dil
Christian Marazzi

Kitabın Özgün Adı
Capitale & Linguaggio

İngilizce'den Çeviren
Ahmet Ergenç

Yayına Hazırlayan
Mesut Varlık

Düzelti
Mehmet Celep

© Christian Marazzi

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Düzeni
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan

Baskı ve cilt
Mart Matbaacılık Sanatları (0 212) 321 23 00 (Pbx)
Merkez Mah. Burcu Sok. 6/1 Kâğıthane-İstanbul

Birinci basım *2010*

Baskı adedi *2000*

ISBN 978-975-539-566-1
SERTİFİKA NO.: 16061

AYRINTI YAYINLARI
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Eminönü - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 - 01 - 05 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Christian Marazzi

Sermaye ve Dil

Yeni Ekonomi'den Savaş Ekonomisi'ne

İçindekiler

– SUNUŞ 7

I. POST-FORDİZM'DEN YENİ EKONOMİ'YE 13

– Giriş 13
– Tarihsel Kökler 14
– Kamuoyunun Egemenliği 20
– Dil Analizinin Patikaları 25
– Dil ve Beden 26
– Dil ve Farklılık 28
– Dil ve Çokluk 29
– Post-Fordizmin Belli Başlı Özellikleri 32

– Çalışma Zamanına Dair Eleştirel Gözlemler 42
– Paranın Dilsel Boyutu Üzerine 49
– Yeni Ekonomi ve İlgi Eksikliği 54

II. YENİ İŞ DÜNYASI DÖNGÜSÜ 59
– 2001 Mali Krizinin Güncesi 59
– Merkez-Kenar Modeli 61
– Mandel'e Göre Döngü 77

III. ARTIDEĞERİN GERİ DÖNÜŞÜ 85
– Ekonomik Devre ve Artıdeğerin Paraya Dönüştürülmesi 85
– Döngüsel Biçimin Rasyonelliği 96
– Yığılma ve Çokluk 103
– Yığılma ve Panik 106
– Hurdaya Çıkarma ve Genel Akıl 113

IV. SAVAŞ VE İŞ DÜNYASI DÖNGÜSÜ 119
–Kaynakça 130
–Dizin 135

SUNUŞ

Sermaye ve Dil Christian Marazzi'nin İngilizce'ye çevrilen ilk kitabı ve aslında fazlasıyla gecikmiş bir çeviri bu. İsviçre'nin İtalyan kantonu olan Ticino'da doğup büyüyen Marazzi çok erken yaşta İtalyan İşçiciliği'ne [Italian Workerism] ilgi duydu ve 1970'lerde İtalya'daki Otonomizm* hareketine aktif olarak katıldı. Doktorasını London City Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra, Padova Üniversitesi'ne katıldı ve burada Ferrucio Gambino, Luciano Ferrari Bravo, Sergio Bologna ve Toni Negri'yle yakın arkadaş oldu. 1977'de Negri'nin derslerini anlatmaya başladı ve daha sonra bu nedenle İtalya'yı

* Otonomizm: 1960'larda İtalya'da ortaya çıkan, 60'ların sonunda Antonio Negri, Mario Tronti, Paolo Virno gibi önemli teorisyenlerin de katılımıyla Avrupa'da yayılan post-Marksist ve anarşist eğilimli sol akım. (y.h.n.)

terk etmeye zorlandı. Birkaç yıl New York, Londra ve Montreal'de yaşadı ve İtalyan İşçiciliği sorunsalına çokuluslu bir boyut kazandırılmasına katkıda bulundu. Finans piyasalarının ve iktisadi politikaların karmaşık yönlerini genel halka aktarabilen iktisatçılara zaten ender rastlanıyor. Ama Christian Marazzi daha da ender bulunan bir iktisatçı türüne giriyor: Bu, çağdaş siyasi ve toplumsal teorinin en heyecan verici damarlarına ilgi duyan ve bunları geliştirebilen, ekonomik gelişmeleri okumak için o teorik mercekleri kullanan ve ayaklarını sağlam bir şekilde ekonomik alana basarak o teoriler üzerine tekrar düşünen bir iktisatçı türüdür.

Marazzi'nin çalışmalarını özel kılan şey otonomi ve "post-işçici" perspektif tarafından geliştirilen hipoteze yaratıcı bir şekilde angaje olmasıdır: İşçi mücadeleleri sermayenin müteakip yeniden yapılanışlarını önceler ve önceden haber verir ve bu yeniden yapılanışlar işçi gücü için yeni olasılıklar sunar. 1990'lardan itibaren Marazzi post-Fordist ekonomiyi; yani 1970'lerde başlayan, baskın ülkelerdeki ekonomik üretimin artık fabrikada yoğunlaşmadığı, emek süreçlerinin seri üretim hattına özgü olan Taylorcı bir rasyonellik ve disiplinle yönetilmediği ve Fordist ücret ilişkilerinin toplumsal yeniden üretimin garantisi olmadığı yeni ekonomik durumu analiz eden bir dizi kitap yayımladı. Marazzi bilhassa "Yeni Ekonomi"nin iki hayati alanına odaklandı: Ekonomide gitgide daha merkezi ve yönlendirici bir rol oynamaya başlayan finans sektörü ve toplumsal emeğin yeni yeni baskın olan türleri. Bu kitap dizisi 1995'te, *Il posto dei calzini: la svolta linguistic dell'economia e i suoi effeti sulla politica* [Çoraplar İçin Bir Yer: Ekonominin Dilbilimsel Dönüşümü ve Bunun Siyasi Etkileri] ile başladı ve 1998'de *E il denaro va: esodo e rivoluzione dei marcati finanziari* [Ve Para Böyle İşliyor: Toplu Göç ve Finans Piyasaları Devrimi] ile devam etti. 2002'de yayımlanan üçüncü kitabı *Sermaye ve Dil* ilk iki kitabı bir araya getiriyor.

Sermaye ve Dil'in merkezi tezi şu: Dil çağdaş kapitalist ekonominin işleyişini ve krizlerini anlamak için bir model sunmaktadır. Bu gerçekten ikiyönlü bir iddiadır: 1) Finans dünyası dilbilimsel kurallar tarafından belirlenmekte ve bunlar üzerinden işlemektedir ve 2) yeni yeni baskın olan emek türleri dil aracılığıyla ve dilsel performansı

andıran araçlar aracılığıyla üretilmektedir. Her iki iddia da gayet kışkırtıcı ve açıklayıcı ama aslında beni en çok etkileyen şey bu ikisi arasındaki bağlantı oldu.

Finansa dair iddiasını anlamamız için, ilk önce Marazzi'nin reddettiği iki zıt standart görüşü tanımlamamız gerekiyor. Finans, bazı neo-klasikçi ve para-denetimci [monetarist] iktisatçıların savunduğu gibi, değerin kendi kendini ürettiği, insan emeği ve üretim süreçlerinden görece bağımsız olan bir alan değildir. Bazı Marksist ve eleştirel düşünce damarlarının savunduğu gibi, yine "gerçek ekonomi"den görece bağımsız olan kurgusal değerler ve saf spekülasyondan da oluşmamaktadır. Marazzi bu görüşlerin yerine, çağdaş finans piyasalarını anlamak için dilsel bir teoriye ihtiyacımız olduğunu öne sürüyor. İlk, en kaba haliyle, finansın sürekli bir veri ve bilgi iletişimini gerektirdiğini görebiliriz. Fakat Marazzi finansın dilsel kurallar aracılığıyla işlediği ikinci bir seviyeye odaklanıyor. Konuşma eylemlerinin, örneğin Amerikan Merkez Bankası Başkanı'nın yaptığı bir açıklamanın, finans piyasaları üzerinde olağanüstü, gerçek etkileri olabilir ama bu etkiler bir inanç ve dilsel kurallar takımını paylaşan bir konuşma topluluğuna bağlıdır. Benim gözümde en ilgi çekici olan üçüncü seviye ise finans dilinin emek ve üretimle olan bağlantısıdır; zira bu bağlantı gelecekteki politikanın yolunu açabilir.

Finans, tıpkı para gibi, emeğin değerini ve emek tarafından üretilen değeri ifade eder ama bunu son derece soyut bir şekilde yapar. Finansın kendine has özelliği emeğin gelecekteki değerini ve gelecekteki üretkenliğini temsil etmeye kalkışmasıdır. Her ne olursa olsun, finansın emeğin ifadesi olarak nasıl anlaşılabileceğini dilsel ilişkilerle benzerlik kurarak analiz etmek ve böylece finansın ne tür bir temsil olarak işlediğini kavramak bana ümit vaat eden ve heyecanlandırıcı bir fikir gibi geliyor.

Dil, yeni yeni baskın olan emek ve üretim türleri içerisinde daha da doğrudan bir role sahip. Paolo Virno'nun söylediği gibi, fabrika emeği birçok açıdan sessizken, post-Fordizm'e özgü olan, fabrika dışındaki toplumsal emek "geveze"dir. Hizmet sektörü, medya, sağlık, eğitim ve gitgide ekonominin diğer bütün sektörlerinin temel özelliği, dilin ve dilsel becerilerin merkezi bir konumda olmasıdır. Dil ve

iletişim fikir, bilgi, görüntü, etki, toplumsal ilişki ve benzeri şeylerin üretimi için hayati değerdedir. Marazzi, emek gitgide daha da fazla dilsel performansla tanımlandıkça mesai süresinin genelde nasıl da arttığını, çalışma zamanı ve çalışma-dışı zamanı, iş ile hayatı birbirinden ayıran geleneksel bariyerlerin gitgide nasıl da yıkıldığını analiz ediyor ki bu bir dizi önemli sonuç doğuran bir gerçektir. Emek toplumsal yaşamı üretiyor ve bunun karşılığında bütün toplumsal hayat işe sürülüyor.

Analizinin en anlamlı bulduğum bölümlerinden birinde Marazzi, Marx'ın "genel akıl" kavramını çağdaş kapitalist üretim bağlamında yeniden gözden geçiriyor. Marx bu terimi bilginin, özellikle de bilimsel ve teknik bilginin temel bir üretici güç olduğuna ve bu bilginin makinelerde sabit sermaye olarak nasıl pekiştirildiğine işaret etmek için kullanıyor. Elektrikli dokuma tezgâhı ve buhar makinesi, tıpkı bilgisayar ve cep telefonu gibi, toplumsal olarak üretilmiş ve birikmiş bir yığın bilimsel ve kültürel bilgiyi genel akıl olarak somutlaştırıyor ve üretici hale getiriyor. Marazzi'ye göre Marx'ın bu yaklaşımı doğru ama kısıtlı; zira genel akıl ve üretici bilgi gücü sadece makinelerde değil. Günümüzde gitgide daha fazla dilsel iletişim ve işbirliğinde yatıyor. Marx'ın kategorileri kullanılarak şunu söylemek mümkün: Beyinlerimiz, dilsel becerilerimiz ve etkileşimsel becerilerimiz sabit sermayenin yerini almış durumda. Ya da biraz daha farklı bir perspektiften şunu söyleyebiliriz: Bu durum canlı işgücünün kapitalist kontrolden gitgide artan özerkliğine işaret eder; zira genel aklı ete kemiğe bürümesi nedeniyle, bilgi ve dil üretici güçlerini bağımsız olarak kullanmak ve yönetmeye her zamankinden daha fazla muktedirdir.

Bu noktada, Marazzi'nin, her ikisi de temelde dilsel araçlarla işleyen finans ve post-Fordist işgücü arasında kurduğu paralelliğin önemini kavramak için biraz duraksayıp düşünebiliriz. Bu farkındalık, endüstriyel kapitalistlerin elindeki disipline edici araçlardan çok, finansallaşma ve finansal mekanizmaların günümüzde emeği ve genel anlamda toplumsal üretimi kontrol etmenin temel aracı haline nasıl geldiğini irdelememiz için bize bir temel sunabilir. Bu kitapta Marazzi denklemin diğer tarafını irdeliyor. Akışkanlığı, iletişimi ve fi-

nansal piyasaların gelecekteki oryantasyonunu çokluğun özgürleşmesine dair bir ön işaret –her ne kadar tersine çevrilmiş, çarpıtılmış ve bozulmuş bir ön işaret de olsa– olarak yorumlamak mümkün müdür? Bu soruyu ortaya atmak, toplumsal işbirliğinin çoklukta bulacağı olası özgürlüğü, dilsel performans ve bilgi üretiminin kapitalist kontrolden olası özerkliğini ve canlı işgücünün iletişim ve işbirliği olasılıklarını öne çıkarıyor. Marazzi burada finansal kontrole karşı savaşırken, bir yandan da finansal kontrolün dil ve dilsel kurallar aracılığıyla işleyiş biçimini inceleyebileceğimizi ve böylece de çokluğun üretici kapasitesine ve sermayeden olası özerkliğine dair kavrayışımızı artırabileceğimizi öne sürüyor.

Michael Hardt

I
Post-Fordizm'den Yeni Ekonomi'ye

GİRİŞ

İlk önce, post-Fordizm'den Yeni Ekonomi'ye geçişin gerçekleştiği tarihsel çerçevenin kabaca genel hatlarını çizmeye çalışalım. Post-Fordist paradigmanın hemen hemen bütün kurucu öğelerinin Yeni Ekonomi'de de mevcut olduğu düşünüldüğünde, post-Fordizm ve Yeni Ekonomi arasındaki ayrım yersiz olmasına rağmen, bu ayrım bizim için yararlı; zira kapitalist birikim sisteminde son yirmi yılda gerçekleşen büyük dönüşümün yorumlanışındaki analitik yaklaşım çeşitliliğini öne çıkarmamıza imkân tanıyor. Aslında 1980'lerin ikinci yarısından itibaren, Fordizm'in krizleri ve post-Fordizm'e geçişe dair hâkim analizler, çalışmanın ve meta üretiminin doğasında meydana gelen değişimlere özel ilgi göstererek, sosyo-ekonomiye dayanmış olsa bile, 1990'ların ikinci yarısından itibaren menkul kıy-

metler sektörlerinde küresel ölçekte görülen patlama hemen hemen herkesi, *paradigma kaymasının* finansal boyutuna daha fazla ilgi göstererek analizlerini "güncellemeye" zorladı. Bugün bile en büyük zorluğun, post-Fordizm incelemelerinin ilk aşamasında ortaya çıkan öğeleri ve Yeni Ekonomi'ye dair yapılan araştırmanın ikinci aşamasında ortaya çıkan, kapitalist ekonominin finansallaşmasına özgü olan faktörleri, bir karşılıklı ve diyalektik işlevsellik ilişkisi içerisinde "bir arada tutmak"ta yatması rastlantı değil. Bu kitaptaki tartışma esnasında göreceğimiz gibi, menkul kıymetler sektörlerinin işleyişini ve geçen yıllar boyunca bu sektörlerin belirgin özelliği olan aşırı değişkenliği, finansal sermayenin gerçek ekonomik süreçlerden ayrılmasının –ki bu 19. ve 20. yüzyılda iş dünyası döngüsünün son aşamasının tipik özelliğiydi– ifadesi olarak yorumlamak yönünde güçlü bir ayartı söz konusu. Bence, post-Fordist Yeni Ekonomi'de maddi ve gayri maddi malların üretilip satıldığı gerçek ekonomi ile spekülatif boyutun yatırımcı kararlarını domine ettiği parasal-finansal ekonomi arasındaki ayrım tamamen yeniden değerlendirilmelidir. Burada ispatlamaya çalıştığım tez şu: Yeni Ekonomi'de *dil* ve iletişim hem mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtılması alanında hem de finans alanında yapısal ve eşzamanlı olarak mevcuttur ve *tam da bu nedenden ötürü* çalışma dünyasındaki değişimler ve finansal piyasalardaki modifikasyonlar aynı madalyonun iki yüzü olarak görülmelidir.

TARİHSEL KÖKLER

Roma'da çıkan günlük gazete *La Repubblica*'nın Batı Sahili muhabiri olarak Yeni Ekonomi'nin krizlerini ön sıralardan gözlemleme fırsatına sahip olmuş olan Federico Rampini, geçmişe dönük analizine şu şekilde başlıyor: "Gerçek ekonomi ve finans arasındaki tek bir bağlantısızlıktan ötürü 2000 yılı, aynı zamanda hem müthiş büyülü durumun son yılı hem acımasız hayal kırıklığının ilk yılı oldu. Halen son derece sağlıklı olan Amerikan ekonomisi tarafından yönlendirilen dünya ekonomisi % 5 büyüdü ki bu son 16 yıldaki en büyük büyüme oranıydı: İşsizlik oranı % 4'tü ki bu da Vietnam Savaşı'ndan

beri en düşük orandı. Ama aynı zamanda, Wall Street çöküşe doğru ilerliyordu. Borsa için bunalım aynı yılın mart ayında başlamıştı. Hisse senedi fiyatlarındaki düşüş o kadar tahmin edilemez ve o kadar şiddetliydi ki 2000 yılının sonuna gelindiğinde Amerikalı yatırımcılar 55 yıldır, yani aile servetine dair güvenilir istatistiklere sahip olduğumuz ilk yıldan bu yana ilk defa gerçekten daha fakir olduklarını keşfettiler" (Rampini, 2001).

Rampini'nin haklı olarak vurguladığı gibi, kriz anı, tarihsel hafızanın, geçmişin büyük krizlerine dair anıların ön plana çıktığı andır. Örneğin, aniden insanların kafasına şu dank ediyor: "1920'ler de büyük yeniliklere yol açan ve modern endüstrinin çehresini değiştiren bir Yeni Ekonomi'nin ortaya çıkışına tanık olmuştu: otomobilin gelişi, elektrik enerjisinin yaygın kullanıma sunulması, sinemanın icadı. 1929 ve 1932 yılları arasında gerçekleşen çöküşte Wall Street, sermayesinin % 90'ını kaybetti."

Aslında, tarihsel krizler ve bu krizleri önceleyen aşamalar arasında yapılan karşılaştırmalarda benzerliklerden çok farklılıklar önemli oluyor. Şüphesiz önemli olan farklılıklardan biri de günümüzde Amerikalı ailelerin % 60'ının borsada doğrudan bir şekilde ya da emeklilik fonları ve yatırım fonları aracılığıyla dolaylı bir şekilde yatırıma sahip olmasıdır (1989'da bu rakam % 30'dan azdı). Yeni Ekonomi'nin kendine has bir diğer özelliği de şu: Finans piyasalarının genişleme aşamasını çöküş noktasına sürükleyen şey teknolojik hisselerdi; yani emek piyasasını karmaşaya sürükleyen, Fordist üretim modelinin bütün temel ilkelerini altüst eden o bilgi teknolojileri kombinasyonundaki hisselerdi. Başka bir deyişle, yeni teknolojiler ve devasa bir toplumsal ölçekte gerçekleşen finansallaşma, Yeni Ekonomi'nin döngü ve krizinin şekillendiği tarihsel yörüngeleri teşhis etmek için başlangıç noktası olarak almamız gereken iki mutlak değerdir.

"Bir süredir" diye yazıyor Marco Magrini *La richezza digitale*'de, "finans piyasaları elektronikleşti fakat bundan sadece birkaç yıl önce, elektronik menkul kıymetler alım satımında kullanılan pahalı gereçleri sadece profesyoneller alabiliyordu. Ama internetin gelişi ve tefecilerin (ki çoğu 1970'lerde komisyonculuk ücretlerinin üzerindeki

kısıtlamayı kaldıran yasayla işe başlamıştır) internette boy gösterişiyle birlikte dijital yatırım herkese açık hale geldi" (Magrini, 1999, s. 18).

1975'te Amerika Birleşik Devletleri ekonominin borsa tarafından finanse edilişini pekiştirmek amacıyla tasarrufları çekip almaya yönelik araçları çoğaltma sürecini başlattı. Daha öncesinde sabit olup hiçbir indirim imkânı taşımayan komisyonculuk ücretlerinin üzerindeki kısıtlamanın kaldırılması sayesinde yeni komisyon şirketlerinin (*tefeciler*) yatırımcıları çekmek için komisyonlar konusunda rekabete girmesine olanak tanındı. Bu kısıtlamaların kaldırılması, daha öncesinde "piyasayı oluşturan" (Goldman Sachs, Salomon Brothers ve Morgan Stanley gibi) büyük kurumların ve menkul kıymetler piyasalarına elektronik erişimi kontrol eden kurumların (Merrill Lynch, Smith Barney ve Prudential gibi *aracı firmalar*) hâkimiyetinde olan hisse senedi fiyatları manipülasyonu tekelini ve hatta küçük bölgesel bankaların hâkimiyetinde yerel tasarruflar tekelini de kırdı.

O halde, borsa piyasası yatırımlarının kitlesel bir hale bürünmesi, ki buna "finansın toplumsallaşması" da diyebiliriz, 1970'lerin ikinci yarısında şekillenmeye başlamış ve 1990'lar boyunca, internetin ve *internet üzerinden ticaretin* patlamasıyla birlikte kayda değer ölçüde artmıştır.

Dolayısıyla, para toplama işlemlerinin bilgisayar donanımlı hale getirilmesi ve bunların menkul kıymetlere yatırılması *ilk başta* gerçekleşen yapısal bir değişimi *takip etmektedir*; bu sürecin kökenleri New York'ta refah devletinin 1974-1975'te, toplumsal refah harcamaları üzerindeki kontrolde yaşanan, Amerika'nın güneyindeki fakir ırkçı eyaletlerden zengin şehir merkezlerine akan el emekçiklerinin maaşlı işgücüne dönüştürülmesinde yaşanan *mali krizde* yatmaktadır. Paul Drucker'ın çok önemli bir isme sahip olan meşhur kitabı *The Unseen Revolution: How Pension Fund Socialism Came to America* [Görünmeyen Devrim: Emekli Sandığı Sosyalizmi Amerika'ya Nasıl Geldi?] 1976'da yayımlanmıştı! Drucker'ın bahsettiği sessiz emeklilik fonları devrimi, kamu çalışanları emeklilik fonlarının New York City'nin bütçe açığını kapatmak için kullanılmasıyla başladı. Bu sayede yerel otoriteleri yatırımlarını başka bir yere taşımakla tehdit et-

meye her zaman için hazır olan zenginlerden alınan vergilerin artırılmasından kaçınılmış oldu. Kamu çalışanlarının şehrin finansal disiplininin pekiştirilmesi sürecine bu şekilde dahil edilmesi, (New York'un toplumsal ve finansal krizinden korkup kaçan yatırımcıların yerini alan birlikler sayesinde mümkün olmuş bir operasyon olarak) şehir bonolarına yatırılmış emekli fonlarının kârlarının düşürülmesi yeni şehirli fakirler ile sosyal yardım programlarının yönetiminden sorumlu olan kamu görevlileri arasında herhangi bir siyasi ittifak oluşması olasılığını ortadan kaldırdı.

1975'te komisyonculuk ücretleri üzerindeki kısıtlamanın kaldırılması ki bu değişiklik önce *tefeciler*, sonra internet tacirlerinin ve günümüzde de *mikro-tacirler*in ortaya çıkışıyla birlikte para kaynaklarının büyük ölçekte biriktirilmesi ve menkul kıymetlere aktarılmasını desteklemiştir; emeklilik fonlarının kamusal cari açıkları finanse etmek için kullanılmasına paralel ilerlemişti. Bunlar devletin ve girişimcilerin, şehirli proleterlerin çıplak hayatları üzerindeki iktidarının tekrar vurgulanmaya başladığı yıllardır. Yeni iktidar *kamusal* alanın proletaryanın hassasiyetlerine karşı, maaşlı işgücü piyasasındaki iş krizinin şekillenmeye başladığı bir dönemde işsizlerin dile getirdiği *hayat talebi*ne karşı işlemesinin sağlanmasıyla başladı. Tasarrufların devlet bonolarının gelecekteki getirilerine bağlanması aracılığıyla, kamu sektörü üzerindeki güç kontrolü "şimdi ve burada" doğru düzgün bir hayat yaşama hakkının mecburen ertelenmesi üzerinden sağlanıyor.

Yeni Ekonomi'nin ikinci belirleyici anı; Kasım 1979'da Amerikan Merkez Bankası'nın o zamanki başkanı Paul Volker'ın hem "maaş ve ödeneklerin patlaması"nın ve 1974 petrol krizinin parasal ifadesi Amerika'daki enflasyonla hem ABD'nin küresel para kaynakları ve uluslararası kredi akışları üzerindeki kontrolünü kaybetmesinin bir yansıması olan doların yaşadığı uluslararası devalüasyonla baş etmek için Friedmanvari para politikası önlemleri almaya karar vermesiydi.

The Long Twentieth Century [Uzun Yirminci Yüzyıl] adlı kitabının dördüncü bölümünde 1979'da yaşanan para-denetimci dönüm noktasına yol açan dinamikleri eksiksiz bir şekilde gözler önüne se-

ren Giovanni Arrighi şöyle diyor: "Öte yandan ABD'nin 1970'lerdeki para politikası ABD-merkezli kapitalist dünya ekonomisinin maddi genişlemesini sürdürmek için sermayeyi cezp etmeye çalışıyordu; halbuki bu tip bir genişleme genel anlamda şirket sermayesi ve özellikle de ABD'li şirket sermayesi için giderlerin, risklerin ve belirsizliğin artmasının temel nedeniydi. Haliyle, ABD'li para yetkililerince yaratılan likiditenin sadece çok küçük bir kısmı yeni ticaret ve üretim tesislerine akabildi. Bu likiditenin çoğu, ABD hükümeti tarafından piyasaya sürülen rakipleri olarak kendilerini hususi bankalar arası para yaratımı mekanizmaları aracılığıyla defalarca yeniden üreten petrodolar ve Avrodolara dönüştü" (Arrighi, 1994, s. 314).

Bir dizi piyasa serbestleştirme önlemi, kamusal kaynakların özelleştirilmesi ve küresel ölçekte bir finansallaşmanın takip edeceği para-denetimci kayma doğrudan doğruya Reagancı ya da Thatchercı neoliberal ideolojiyle değil uluslararası Fordist modelin ekonomipolitik kriziyle bağlantılıydı. "1978'de ABD hükümeti" diyor Arrighi, "kendi yayılmacı para politikalarında ısrar ederek Avrupa Para Birimi piyasasını kontrol eden finansal toplulukla olan ihtilafı belirleyici bir hesaplaşmaya sürüklemek ya da bunun yerine kur istikrarı ilkeleri ve uygulamasına daha da sıkı bir şekilde bağlı kalarak bir anlaşmaya varmayı denemek arasında kaldığı bir seçimle yüzleşti. Nihayetinde kapitalist rasyonellik hüküm sürdü. ABD hükümeti, Carter döneminin son yılından başlayarak ve Reagan döneminde daha da artan bir kararlılıkla ikinci hareket çizgisini seçti. ABD'nin gücü ile sermayenin gücü arasında yeni bir "hafızalardan silinmeyecek antlaşma" imzalandığında ise, ABD'nin bütün bir Soğuk Savaş dönemine damgasını vuran yayılmacı para politikaları yerini son derece kısıtlayıcı olan politikalara bıraktı."

Faiz oranlarındaki ciddi artışın kamu ve özel sektör borçları üzerinde direkt ve uzun vadeli etkileri oldu; sermayeyi finansmanı için borsalara, dolayısıyla tasarrufların borsalara akıtılmasına daha da bağlı hale gelmeye zorladı.

1981 yılında ilk tanımlanmış-*katkı* emekli planı olan 401 (k) programının yürürlüğe girmesi hiç şaşırtıcı değil: Bu plan, daha önceki tanımlanmış-*kazanç* planlarından farklı olarak emeklilik fonu ka-

zançlarını fonların yatırıldığı menkul kıymetlerden elde edilecek kârlara bağımlı kılıyor. "İşçi sendikaları" diyor Robert Shiller *Irrational Exuberance*'ta [Mantıkdışı Coşkunluk] "geleneksel olarak emekliliklerinde rahat etmelerini garanti etmek amacıyla üyeleri için tanımlanmış-kazanç planları istemişlerdir ve sendikaların çöküşü bu planlara olan desteğin azalması anlamına gelmiştir. Uzun zamandır işçi sendikaları ve tanımlanmış-kazanç emekliliğinin kalelerinden olan imalat sektörü küçülmüştür" (Shiller, 2002, s. 32).

1950'lerden beri Wall Street, çok başarılı olamasa da menkul kıymetlere olan ilgiyi körüklemeye çalışıyor ama Shiller'in dediği gibi, "bilgi paylaşımının sağlayabileceği hiçbir seminer dizisi, tanımlanmış-katkı planının halkı hisse senetleri konusunda bilgilenmeye ve hisse senetlerine ilgi duymaya pratik tecrübeyle teşvik etmesiyle boy ölçüşemezdi" (Shiller, 2000, s. 33). Bu tip fonların amacı yatırımcıları, onları emekliliğe hazırlamak için uzun vadeli bakmaya teşvik etmek olmasına rağmen, tanımlanmış-katkı planları hisse senetlerini bono ve gayri menkulden daha fazla destekleyecek şekilde yapılandırılmıştır ve insanların fonlarını, yani tasarruflarını çeşitli seçenekler arasında dengesiz bir şekilde, daha önceden seçilmiş seçeneklerin içeriğini hesaba katmadan dağıtma eğiliminde olmaları bu yapıyı mümkün kılmaktadır. Böylece, hisse senetlerine duyulan ilgi ya da merakın değeri herhangi bir bireysel karar verme mantığından, borsaya kayıtlı menkul kıymetlerin arkasında somut ve net olarak ne yattığına dair bir ilgiden, bütün bireysel inançlardan daha değerli hale geliyor.

Bir diğer kolektif para toplama aracı olan *ortak fonların* başarısının bir nedeni de 401 (k) emeklilik planlarının bir parçası olarak kullanılmasıdır. Daha sonra Yeni Ekonomi'nin yükselişe geçişiyle özdeşleştirilecek piyasa canlanmasının ilk yılı olan 1982 ile 1990'ların sonları arasında Amerikalı ortak fon yatırımları birimleri sahiplerinin sayısı 6.2 milyondan 120 milyona çıkmış, başka bir deyişle aile başına iki birim artmıştır. İnsanlar ilk önce emeklilik amacıyla menkul kıymetlere yatırım yapmaya alıştıktan sonra, emeklilik dışı birikimlerini bile ortak fonlara yatırır hale geldiler. Televizyon programları, dergi ve gazetelerde yapılan tanıtımlar da ortak fonların yükselişi için

eşit derecede önemli bir etkendi. 1980'lerin başından 1990'ların sonuna kadar açık-uçlu fonlar, enflasyon oranının düşüşünü ve kitle iletişim araçlarında en az uzman ve en şuursuz yatırımcıları hedef alan reklam bombardımanını takiben yükselişe geçti.

Emeklilik fonları ve ortak fonların ortaya çıkışı kolektif birikimlerin ilk önce Amerika'da, sonra da bütün dünyada çekilip alınmasına önayak oldu. *Finansallaşma* dediğimiz şey, birikimlerin ev ekonomilerinden hisse senetleri ve menkul kıymetlere aktarılmasıdır ki bu da ekonominin finansmanını bankacılık sektöründen menkul kıymetler sektörüne kaydıran trendin bir parçası olarak, bin-yıl-sonu Yeni Ekonomi'nin oluşumuna ciddi bir katkıda bulunmuştur.

KAMUOYUNUN EGEMENLİĞİ

Yeni Ekonomi'nin tarihsel gelişimi, kitle iletişim araçlarının borsa için uygun bir ortam yaratılmasında oynadığı önemli rolü gözler önüne seriyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, finansallaşma düzgün işleyebilmek için *taklitçi mantığa*, bireysel yatırımcıların bilgi açığına dayanan bir nevi sürü davranışına ihtiyaç duyar.

Bu meseleye biraz zaman ayırmamız gerekiyor; zira Yeni Ekonomi'nin tarihsel yeniden inşasında belirleyici bir rol oynuyor. New York mali krizi esnasında yaşanan sessiz emeklilik fonu "devrimi" ile bağlantılı olarak kolektif birikimlerin menkul kıymetler piyasasına yatırılmasının kamuoyunun bireysel yazgılar üzerinde nasıl güç kullanacağını belirlediğini zaten söylemiştik. Özel sektör ya da kamu sektöründe *maaşlı çalışan* kişiler birer *hissedar* olarak çıkarları adına, Wall Street'in bunu talep etmesi durumunda kendilerini ateşe atmaya hazır hale geliyor.

Postmodern yurttaşın neredeyse kitlesel çilecilik seviyesine ulaşan bu paradoksal antropolojik dönüşümünü izah etmek ve finansal akışlardaki devasa artışı (Günümüzde el değiştiren her bir dolarlık mala karşılık olarak dolaşımda 55 dolarlık finansal mal varlığı bulunmaktadır) açıklamak için zamanımıza uygun bir *finans teorisi*ne sahip olmalıyız. *Davranışsal finans* alanındaki Robert Shiller (2000) ya da

Hersh Shefrin (2000) gibi uzmanlar sayesinde son 15 yılda, bütün insanların kusursuz derecede mantıklı ve maksimize edici olduğu ve dolayısıyla borsalarda listelenen menkul kıymetlerin performansının bütün finansal bilgilerin "eksiksiz bir sentezi" olduğu yönündeki şaşırtıcı derecede inatçı neoklasik varsayımdan yavaş yavaş vazgeçildiğini gördük. Davranışsal finans teorisyenleri *psikolojik* açıdan insan davranışını karakterize edebilecek bazı öğeleri işin içine katmaya çalışıyor.

"Çoğu yatırımcı" diyor Shiller, "borsayı haddizatında bir doğal güç olarak görüyor. Piyasanın seviyesini kendilerinin bir grup olarak belirlediğini tam olarak anlamıyor ve diğer yatırımcıların düşünüş şekillerinin onlarınkine ne kadar benzediğini yeterince kavrayamıyor. Birçok bireysel yatırımcı kurumsal yatırımcıların piyasayı domine ettiğini ve bu 'akıllı para' yatırımcılarının fiyatları anlamak için gelişkin modellere ve daha üstün bir bilgiye sahip olduğunu düşünüyor. Çoğu kurumsal yatırımcının piyasanın seviyesi hakkında genellikle eşit derecede bilgisiz olduğunu pek bilmiyorlar. Kısacası, fiyat seviyesi bir dereceye kadar, geniş bir büyük ve küçük yatırımcı yelpazesinin sahip olduğu ve bu yatırımcı-çıkışlı yerleşik bilgiyi tasdik etmekten memnuniyet duyan haber medyası tarafından pekiştirilen benzer önsezilere dayanan 'kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet' tarafından yönlendirilmektedir" (Shiller, s. xv).

Davranışsal finans teorisyenlerinin ampirik çalışmalarından elde edilen önemli sonuçlardan biri de büyük ya da küçük bütün yatırımcıların yapısal bilgi açıklarına dayanan bu *taklitçi davranış* nosyonudur. Nihai hisse fiyatı "kendi kendini gerçekleştiren kehanetlerin" bir ürünüdür ve dolayısıyla hisse senedinin temsil ettiği mal varlığının gerçek ekonomik değeriyle ya çok az alakası vardır ya da hiç alakası yoktur. "Diğerlerinin" yatırım yapılacak iyi bir hisse olarak gördükleri şeyin iletilme şekli iletilen şeyin kendisinden daha önemli oluyor.

"Medya, Yeni Ekonomi'nin finansal balonunda temel bir mekanizmaydı. Medya piyasaların 'mantıkdışı coşkunluğunu' göklere çıkardı ve bir noktadan sonra gelişkin bir finansal teknik olarak teorize edilen bir 'sürü' davranışını besledi: *ivme finansmanı* [momentum

financing]. Peki bu ne anlama geliyor? Borsada para kazanmak için listedeki şirketleri analiz etmekle vakit kaybetmenize gerek olmadığı anlamına geliyor: Sürünün hangi hisselere üşüşeceğine dair yerinde bir tahmin yapmalı, kendinizi dalganın akışına bırakmalı ve sonra hisseleri kaçınılmaz yükseliş esnasında nakde çevirmeliydiniz. *İvme finansmanı* için bilgi temel bir rol oynuyordu. Bu da doğal olarak, neoklasikçi ekonomistlerin el üstünde tuttuğu o şeffaf piyasa imajını, bütün o bilgili ve bağımsız yatırımcılar imajını zedeledi" (Rampini, 2001, s. 14).

Fransız ekonomist André Orléan (1999) neoklasik finans eleştirisini davranışçı teorisyenlerden bile daha ileri taşıdı. J.M. Keynes'in öğretilerinin izinden giderek (*Genel Teori*'nin [*General Theory*] 12. Bölümü'ne özel bir vurgu yaparak) ve George Soros ve Pierre Balley gibi gerçek piyasa operatörlerinin deneyimlerine dayanarak, finansal piyasaların yatırımcı kitlelerinin sürü davranışı temelinde işlemesinin finansal piyasaların *tabiatından* kaynaklandığını ve *iletişimin* piyasaların temel bir içeriği olmasının sebebinin de bu olduğunu öne sürüyor.

"Wall Street'in saniye saniye televizyonda yayınlanması piyasanın işleyişini bozuyor ve bir grup düşünen yatırımcıyı tek bir hayvan gibi düşünen bir sürüye çeviriyor: Sat ya da al, hep beraber" (James Surowiecki) diye düşünenlerin aksine Orléan, yatırımcıların taklitçi davranışının değer bozucu bir faktör olmadığını gösteriyor. Milyonlarca yatırımcının meşru zenginlik ifadeleri olarak gördükleri simge ve işaretleri kabul etmesi aracılığıyla kendini belli eden sürü davranışı, finansal piyasalarda çok merkezi bir önemde olan *likidite* kavramının tabiatında mevcuttur.

Likidite, somut bir parasal işlev olmasından da önce, bir kavramdır. İnsanların birikimlerini yatırdıkları menkul kıymetlerin hızlı bir şekilde el değiştirebilir olması ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Eğer menkul kıymetler likit, yani *paraya çevrilebilir* olmasaydı yatırım isteği belirgin bir şekilde azalırdı. Acil bir likidite ihtiyacı durumunda, birikimlerini borsaya yatırmış olan ve birikimlerini yatırdıkları menkul kıymetleri satamayan kişiler kesin bir iflasa doğru ilerlerdi). "Amaç" diyor Orléan, "gelecekteki kâr paylarına dair kişisel bir ba-

histen farksız olan bir şeyi şu anda ve burada mevcut olan bir zenginliğe dönüştürmektir. Bunun olması için bireysel, öznel değerlendirmeleri herkesin kabul edebileceği bir fiyata dönüştürmek gerekir. Başka türlü söyleyecek olursak, likidite bütün finansçılara menkul kıymetin alınıp satılabileceği fiyatı söyleyen bir referans değerin üretilmesini gerektirir. Böyle bir sonuca ulaşılmasına olanak tanıyan toplumsal yapı, piyasadır: *Finans piyasası, yatırımcıların kişisel görüşleri arasındaki uzlaşmazlığı bir referans değeri statüsüne sahip olan kolektif bir yargı üretecek şekilde düzenler.* Bu şekilde ortaya çıkan rakam finansal topluluğun anlaşmasını kristalize eden bir uzlaşı niteliğindedir. Kamusal olarak duyurulduğu için, bir norm niteliğindedir; söz konusu menkul kıymetin belli bir anda piyasa tarafından kabul edilmiş alım satım fiyatıdır. Menkul kıymet işte böyle likite dönüştürülür. Başvuru normu olarak kolektif görüşü kurumsallaştırdığı için, finansal piyasa menkul kıymete dair finansal topluluk tarafından oybirliğiyle kabul edilen bir değerlendirme üretir" (Orléan, 1999, s. 31-32).

Finansal piyasaların likiditesindeki çelişkileri ("likidite paradoksu") Yeni Ekonomi'nin krizini analiz ederken inceleyeceğiz. Şimdilik, likiditenin *kurumsal bir icadın* ürünü olduğunu, piyasaların birer sermaye cezp edici olarak, kolektif birikimlerin teşebbüslerin finansmanı için yatırıldığı yerler olarak iş görebilmeleri için olmazsa olmaz bir ürün olduğunu gözlemlememiz yeterli. Dahası, likiditenin finansal piyasaların biraz karmaşık olan mimarisinin bir sonucu olarak görülmesi; *spekülasyon*un da piyasa operasyonlarının bir meyvesi olarak, bütün yatırımcılar üzerinde etkili olup, "piyasa psikolojisinin" (kolektif görüşün) bireysel görüş ve inançlar karşısındaki üstünlüğünden kaynaklanan bir kısıtlama olarak değerlendirilmesine yol açıyor. Hiçbir enflasyon tehlikesi olmadığından yüzde yüz emin olabilirim ama Merkez Bankası Başkanı, örneğin işgücü piyasasının zayıfladığını söylerse onun "kehanetini" ("ücretler artacak ve dolayısıyla da fiyatlar da artacak...") kabul ederim. Eğer hisselerimin değer kaybetmesini istemiyorsam, Greenspan'in deklarasyonuna, hisselerimi mümkün olan en kısa sürede satarak karşılık vermeliyim; çünkü herkes, geleneksel olarak tahmin edilebilir trendler *etrafındaki* marjinal dalgalanmalar üzerinde spekülasyonda bulunan şüpheciler ve piyasaya kar-

şı, yerleşik akla *karşı* spekülasyonda bulunan *karşıtçılar* [*contrarians*] hariç "herkes" aynı şeyi yapacaktır. Kâr etmek için ya da para kaybetmemek için doğru görüşe sahip olmanız değil, piyasanın nasıl hareket edeceğini tahmin etmekte başarılı olmanız gerekiyor. Bazıları bunu yapabilse de sürüyü yenmeniz nadiren söz konusu olabilir.

Piyasalar kendine-göndermeli olduğu için finans piyasalarında spekülatif davranış mantıklıdır. Fiyatlar kolektif görüşün eyleminin ifadesidir; bireysel yatırımcı bilgiye değil, bu bilgi karşısında diğerlerinin vereceğine inandığı tepkiye tepki verir. Bu da borsada listelenmiş olan menkul kıymetlerin değerlerinin temellerinde yatan ekonomik değere değil, kendi kendilerine gönderme yaptıkları anlamına gelir. Piyasaların kendine-göndermeli tabiatı işte budur. Burada, ekonomik değer ve mübadele değeri arasındaki *bağlantısızlık* bireysel inanç ve kolektif inanç arasındaki bağlantısızlığa paraleldir.

"Öznel önyargıdan bağımsız bir gerçeklik yoktur" diye yazıyor George Soros piyasaların dönüşlülüğü konusunda; "ama bundan etkilenen bir gerçeklik vardır. Başka bir deyişle, gerçekten vuku bulan bir dizi eylem vardır ve bu dizi katılımcıların önyargılarının etkilerini bünyesinde barındırır. Yani olayların gerçek seyrinin katılımcıların beklentilerinden farklı olması olasıdır ve bu ayrılık, olaya dahil olan çarpıklığın bir işareti olarak kabul edilebilir. Maalesef bu sadece bir işaret olarak iş görür, eksiksiz önyargının bir ölçüsü olarak değil; çünkü olayların gerçek seyri zaten katılımcıların önyargılarının etkilerini bünyesinde barındırır. Kısmen gözlemlenebilir ve kısmen de olayların akışı içerisinde örtbas edilmiş bir olgu, bilimsel bir soruşturma aracı olarak çok az değerlidir. Ekonomistlerin bunu kendi evrenlerinden kovmak konusunda neden o kadar kaygılı olduklarını şimdi anlayabiliriz. Ben bunu, finans piyasalarını anlamanın anahtarı olarak görüyorum. Finans piyasalarındaki katılımcıların öngörmeye çalıştığı şey, piyasa fiyatlarından ibarettir. Bunları gözlemlemek mümkündür ama katılımcının önyargısına dair herhangi bir şeyi açık etmezler. Önyargıyı teşhis etmek için önyargı tarafından kirletilmemiş başka bir değişkene ihtiyacımız var. Finans piyasalarına getirilen geleneksel yorumlar böyle bir değişken öne sürüyor: Bu değişken, piyasa fiyatlarının yansıttığı varsayılan temel bilgilerden oluşuyor" (Soros, 1998, s. 48).

Aslında bütün mesele, Soros'un bahsettiği bu "diğer değişken"in nasıl yaratıldığını anlamakta yatıyor: Hâkim yorum modeli (Greenspan'in faiz oranlarını yükselteceğinden emin olmam/ız) ya da Keynes'in belli bir dönemde birçok görüş karşısında baskın olan ve toplumun "seçilmişi" olarak *kamuoyunu* oluşturan görüşe verdiği isimle, *uzlaşı*. "Gerçeklere" dair yorum modeli nedir ve nasıl hâkim hale geliyor? Ekonomik ve finansal oyuna katılan çok sayıda oyuncunun eylemlerini belirlemesine olanak tanıyan meşruiyeti nasıl kazanıyor? Sabit olduğu, neredeyse doğal bir gerçek olduğu kabul edilen bir uzlaşı ne zaman ve nasıl çökmeye başlıyor? Yeni Ekonomi'yi inceleyerek işte bunu anlamak istiyoruz.

DİL ANALİZİNİN PATİKALARI

Finans piyasası işlemlerini teorik olarak analiz ettiğimizde iletişimin, *dilin* sadece veri ve bilgi aktarımı için bir araç olarak değil; *yaratıcı güç* olarak sahip olduğu merkezi konum açığa çıkıyor. Uzlaşıların, piyasalarda işlem yapan çok sayıda oyuncunun seçim ve kararlarını etkileyen "yorum modelleri"nin kökeninde iletişimsel eylem yatmaktadır. Borsaya kayıtlı şirketler için iletişiniin merkeziliği kesinlikle ekonomik çarpıtmalara yol açıyor; zira piyasaların kendinegöndermeli yapısı bu şirketleri, üretici rasyonellikle hiç alakası olmayan ya da çok az alakası olan faktörlerden (Hissedarların şirket yönetimi üzerinde kurduğu baskıyı hatırlamak yeterli aslında) kaynaklanan değişkenlik [volatility] risklerine açık hale getiriyor.

Fakat şunun anlaşılması gerekiyor: Bir uzlaşının (Örneğin; 1990'larda menkul kıymetlere yatırılan sermayeden ortalama % 15 kâr etmek bariz bir uzlaşı haline gelmişti) doğru ya da yanlış olması, nesnel gerçekliğin iyi ya da kötü bir temsili olmasına değil; kamusal gücüne bağlıdır. Açıklanması gereken uzlaşıların işte bu *kamusal* doğasıdır zira finansal piyasalar bu temelde işler.

Keynesçi ifadelerle şöyle de denilebilir: "Kendi kendini gerçekleştiren kehanet kavramı [Editörün notu: Malların azlığına dayalı olan neoklasikçi fiyat teorisi] bu doğalcı epistemolojiden ayrılıyor.

Radikal derecede yeni bir fikir öne sürüyor: İnançların yaratıcı bir rolü vardır. Aktörler düşündüklerinde onların dünyayı sunuş biçimlerinin fiyatlar üzerinde ve dolayısıyla da ekonomik aktörlerin aralarında ördükleri ilişkiler üzerinde bir etkisi olur. Bu kavrayış krize ve krizi alt etme yöntemlerine dair analizlerimizi ciddi ölçüde değiştiriyor. Keynes'e göre, herkesin iş sahibi olmasının önündeki engel, sermayenin nesnel azlığı değil; bireylerin faiz oranının normal değerini kendilerine sunma şekilleridir. Onlar herkesin iş sahibi olmasına izin vermeyecek kadar yüksek bir değere inanıyor. İnsanlar ve mutlulukları arasındaki engel artık dış kaynaklı doğal kısıtlamalar değil, kendi inançlarıdır" (Orléan, 1999, s. 85).

Uzlaşılar işe yarıyor ve tarihsel olarak değişiyor çünkü piyasalarda işlem yapan çok sayıda oyuncu üzerinde *bilişsel kısıtlamalar* olarak iş görüyorlar. Belli tarihsel dönemlerde uzlaşıların tekerrür etmesi öyle bir etki yaratıyor ki uzlaşıların *uzlaşımsal* doğası hemen hemen her zaman unutuluyor ve böylece insanlar bunların şeylerin *doğasından* kaynaklanan uzlaşılar olduğuna inanır hale geliyor.

Uzlaşıların bu işlevi ziyadesiyle *dilseldir*. Hatta psikolojik olmasından *önce* dilseldir. Davranışsal finans teorisinin zayıflığı da burada yatmaktadır. Post-Fordizm çağında finansal piyasaların işleyişini açıklamak için ihtiyacımız olan şey, piyasaların işleyişine dair bir dilsel *teori*dir.

Mecburen çok şematik ve kişisel bir şekilde, finansal piyasaların işleyişinin bazı temel özelliklerini kavramamıza yardımcı olacak üç dil analizi seviyesi ya da patikası önermek istiyorum.

DİL VE BEDEN

İlk seviye, dil analizini *biyolojik temeli* açısından ele alıyor. Burada, Felice Ciamatti'nin dil felsefesi alanındaki eserlerine ve dikkatimi Ciamatti'nin çektiği (bkz. Ciamatti, 2000b) onkolog Giorgio Prodi'nin teorisine gönderme yapıyorum.

Biyolojik teoriye göre, "dil hem tarihsel değildir; çünkü insan kesinlikle dili icat etmemiştir hem doğal değildir; çünkü insan hay-

vanının katılımı olmasaydı dilimizin mevcut olmayacağı da eşit derecede doğrudur" (A.g.e., s. 80). Geçmişimizde, "dile sahip olmayan ve bir dil icat etmeye karar veren bir insanın olduğu hiçbir an yoktur. Dile sahip olmayan ama diğer bütün açılardan bize benzeyen o varsayımsal insan asla varolmamıştır. İnsan hayvanının bugün olduğu şey olmasının nedeni, kendini gerçek anlamda dil etrafında inşa etmiş olmasıdır."

Fakat dilin ilişkisel doğası; yani insanın dili nasıl kullanacağını *öğreniyor* ve dili başkasından/başkasıyla beraber öğreniyor olması, dilin sadece keyfi bir toplumsal kurum olduğu anlamına gelmiyor. Zira dil çok güçlü *genetik sınırlamalara* tabidir. Eğer dilsel aracılık işe yarıyorsa, bunun nedeni insanın beyninin buna uygun olmasıdır: "Aslında dilimiz (en asgari ve önemsiz bir kısmının ötesinde) insan olmayan hayvanlara, bazı açılardan çok zeki olanlara bile öğretilemez ve aynı şekilde; bir insan hayvanı da belli bir yaşı geçtikten sonra konuşmayı öğrenemez."

Dilsel hayvanlar olduğumuz ölçüde insan hayvanlar olmamızın; yani bizi insan olmayan hayvanlardan ayıran şeyin varlığımızın dilselliği olmasının, insanın ayırt edici özelliğinin konuşmak olduğu gerçeğinin de ötesinde (krş. Ciamatti, 2000a): "*İnsan hayvanının doğal ortamı dilin kendisidir*; insan dile adapte olmuştur, *dil için ve dil tarafından yaratılmıştır*."

Dolayısıyla, beden ve dil. Dil yetisi *ve* nöron kaynakları. Bu dil teorisinde niyet ve araç arasında hiçbir ayrım yoktur: "Bu savunulamaz bir ayrımdır çünkü dilin evrim tarihinde araçtan önce bir niyet yoktur." Dil ve niyet arasında olduğu söylenen ikilik (ki buna göre dil ilk önce bir "dil" arzusu olduğu için ortaya çıkmıştır) mevcut değildir. Bunun yerine, niyet ve dil arasında bir *döngüsellik* vardır ("Bu durumda, eğer şekillendiren bir şey varsa, kullanıcısını şekillendiren 'araç'tır; yani dildir.")

Biyolojik dil teorisi şu bilhassa yenilikçi özelliğe sahip: Dil yetisinin, konuşma gerçeğinin *bedenlerimizle bir ve aynı şey* olduğunu açıklıyor. Dil yetimiz, *hayat* olgusu içerisinde, daha ilk proto-semiyotik iletişimlerimizden beri *fiziksel/psikolojik* olarak (*doğada*) gelişmiştir.

DİL VE FARKLILIK

O halde, dilin biyolojik boyutu (Buna doğal da diyebilirsiniz); bizim konuşma becerimizi tanımlayan ve insanların tür özelliğini belirleyen boyut (insan türünün bütün üyelerinin bu dil yetisine sahip olduğu gerçeği), *dilsel farklılık* açısından ve ilk olarak da cinsiyet farklılığı açısından analiz edilmelidir. Farklılığın dil analizine dahil edilmesi kadınların toplumun sembolik düzenine dair politik düşünceleriyle başlıyor: Toplumun dilsel örgütlenmesi, işleyişi ataerkilken dilin "içinde ve karşısında" nasıl olunabilir?

Bu ikinci seviyede farklılık, rahim içi semiyotik alandan toplumsal sembolik alana, annenin rahminin içindeki iletişimden tarihsel olarak belirlenmiş dünyanın tamamen sembolik olan diline geçişte ortaya çıkıyor. "Konuşmayı bilmeden önce yaşadığımız hayat, konuşmayı öğrenerek yaşanmış hayat olarak görülmelidir." Konuşmayı annemizden öğreniyoruz ve bu dille tanışma süreci bizi ilişkili varlıklar, ontolojik açıdan dilsel varlıklar ama aynı zamanda da "anne kim/dil ne" ayrımını yapabilen varlıklar olarak tanımlar (bkz. Muraro, 1991).

Alfred Tommatis'in eserleri dilin kökeninde kesin bir *iletişim ihtiyacı* olduğunu ve bizi insan havyanlar, sadece dilsel hayvanlar değil ayrıca farklı sembolik seviyeler arasında ayrım yapmayı haiz havyanlar yapan şeyin de aynı ihtiyaç olduğunu anlamamıza olanak tanıyor. İletişim ihtiyacı "her şeyden önce anneyle doğum öncesi kurulan sessel ilişkiyi kırınama (ya da nihayetinde yenileme) arzusundan ortaya çıkar. İnsan dış dünyayla ve halen embriyo aşamasındayken en büyük tatmini yaşadığı diğer dünyayla bir bağı muhafaza etmek ya da bu bağı yeniden kurmak ister" (Tommatis, 1977, s. 248).

Etten kemikten varlıklar arasındaki diyalog olarak insan embriyo tarafından ilk Öteki ile; yani anne ile başlatılan sözlü diyalog, doğum anında kaybolup, soyut/sembolik dil dünyasına girmez ama bir farklılık *yetisi* olarak muhafaza edilir (içkinleştirilir). Dilin fiziksel açıdan "seslerin oyunu" olarak algılanışı eğer bir yandan ilk engeliyle babanın dilinde karşılaşıyorsa (toplumun dilini konuşan ilk yabancı olarak öteki); öte yandan farklılık yetisini, tanımlayıcı bir şekilde (ontolojik

olarak) dilin *içinde*, rahim dışı dilin muktedir olduğu o aynı sembolik (mecazi) yaygınlık içinde sabitler. "Dil de" diyor Tommatis, "fiziksel bir boyuta sahiptir. Çevredeki havada bir çeşit titreşim yaratır, bir çeşit görünmez üyeye dönüşür, ki bunun sayesinde bizi dinleyen kişiye kelimenin tam anlamıyla *dokunabiliriz*".

Tabiri caizse "dünyevi" boyutu içerisinde dil, Jakobson'ın dilin *düzdeğiştirmecesel kutbu* [metonymic pole] dediği şeyi, bizi dilsel olarak şeylere geri götüren kutbunu tanımlar; *mecazi kutup* [metaphorical pole] ise kelimelerin anlamını genişleterek daima dilin fizikselliği ve bağlamsallığını aşma riski taşıyan, denebilir ki bizi yerel "rahimsel" alandan uzaklaştırmaya çalışan ya da bizi en sonunda bu alandan ayıran boyuttur (bkz. Muraro, 1998).

Bu çok önemli bir nokta: rahim içi dil bizi farklılık-gösteren-varlıkları, tarihsel olarak belirlenmiş dile *farklı sembolik seviyeler arasında ayrım yapabilen bir bedenle* girebildiğimiz sürece tanımlar. Bedenimiz dilin "içinde", dil ile "ilişki" içerisinde; ilksel sembolik seviyenin hayat ve dilin birliği olarak verildiği o dilsel ilişki içerisinde doğar.

DİL VE ÇOKLUK

Dil analizinin üçüncü seviyesi, farklılık yetisinin sembolik dil "içindeki" eylemi etrafındaki zarın, tabiri caizse, patlamasına (ana rahminden dış dünyaya geçişin plasentanın "patlamasına" yol açması gibi) yol açtığında neler olduğunu ele alıyor.

Dil felsefesi alanında John L. Austin tarafından geliştirilen bir kategoriye gönderme yaparak (bkz. Austin'in son derece anlamlı bir başlığa sahip olan çalışması *How To Do Things With Words* [Kelimelerle Nasıl Bir Şeyler Yapılır?] 1975) şunu öne sürebiliriz: Finansal piyasalarda etkin olduğunu gördüğümüz uzlaşı, bir dizi edimsel sözün; yani bir durumu tanımlamak yerine gerçek olgular *üreten* sözlerin ürünüdür. Eğer dili sadece kurumsallaşmış gerçeklikte olguları *tanımlamak* için kullanılan değil; ayrıca bu olguları *yaratan* bir araç olarak görürsek, o zaman para, mülkiyet, evlilik, teknoloji ve çalışma gibi kurumların hepsi *dilsel kurumlar*, bilincimizi şekillendiren dil de

aynı zamanda bu gerçekleri üretme aracına dönüşür. *Gerçekler onlardan bahsedilerek yaratılır.* "John L. Austin'in, 'Bu kadını kanunen evlendiğim karım kabul ediyorum,' 'Bu bebeğin adını Luke koyuyorum,' 'Yemin ederim Roma'ya geleceğim,' 'Inter'in şampiyon olacağına 1000 lirete bahse girerim' gibi sözleri edimsel olarak gördüğü herkesçe malum. Burada konuşmacı bir eylemi (bir evlilik, bir vaftiz, bir yemin, bir bahis) tanımlamıyor, bu eylemi icra ediyor. Yaptığı şeyden bahsetmiyor, konuşarak bir şey yapıyor" (Virno, 2001).

John Searle günümüzün parasında Austin'in edimsel sözler teorisinin bir örneğini görüyor (Searle, 1985, s. 126-128). ABD hazinesi yirmi dolarlık bir banknotun üzerine, "Bu banknot bütün özel ve tüzel borçlar için yasal ödeme aracıdır" ibaresini bastığında sadece bir gerçeği tanımlamakla kalmıyor, aslında o gerçeği *yaratıyor*. Edimsel bir söz sayesinde bir şeyin söylenmesi o şeyi gerçek yapar.

Y durumunu/işlevini temsil etmek için X terimini kullandığınız sürece, X'i sembolik olarak, bir dilsel araç olarak kullanmış oluyoruz. Fakat X terimi dilsel olarak gönderme yaptığı fiziksel bir desteğe sahip *değilse* dilsel eylem yani X "kendi içinde" *Y işlevinin kurucu öğesi* olan üretici bir eyleme dönüşür. "Sandalye" ve "bıçak"ın kullanılışlarının işlevi sandalye ve bıçağın fizikselliği tarafından yazılır. Ama "para" için, "Bu kadını kanunen evlendiğim karım kabul ediyorum" için ya da Nasdaq'daki menkul kıymetler için bu durumları/işlevleri somutlaştıran hiçbir fiziksel destek yoktur. Dilsel-iletişimsel eylem parayı, evliliği ve hatta satın aldığım hisselerin şirketin ekonomik olarak iş görmesini sağlayan hisse sermayesinin bir kısmını temsil ettiği *Dot Com* teşebbüslerinin bile kurucu öğesidir.

Herkesin uzlaşımsal yorum modelini "doğru" gerçeklik modeli olarak görmesi ve dolayısıyla da uygun olup olmadığını radikal bir şekilde sorgulamaması için uzlaşının edimselliğinin meşruluğunu, bireysel inançlar çokluğu karşısında görece dışsal/özerk olmasından alması gerekir. Emile Benveniste'nin söylediği gibi, edimsel dilin etkililiği bu dili kullanan kişinin meşruiyetine; yani konuşmacının *iktidar* ve *yasal* statüsüne bağlıdır. Piyasaların irrasyonel bir coşkunluğun kurbanı olduğunu söyleyen kişinin Alan Greenspan olması ile ben olmam arasında büyük bir fark var.

Alan Greenspan *bile*, otoritesinin yüksek tepelerinden konuşmasına rağmen, mevcut durumu modifiye edemediği zaman, örneğin faiz oranlarında bir azalmayı duyururken, yatırımcı topluluğunu gerçek ekonomik toparlanma olasılığına ikna edemediği zaman, işler karışır. Bir kriz durumundayız demektir; Virno'nun *mutlak edimsel* olarak tanımladığı türden bir edimselliği ön plana çıkaran bir kriz durumu. " 'Seni affediyorum' ya da 'Sana gitmeni emrediyorum' dil tarafından üretilmiş olaylar iken, 'Konuşuyorum' tamamen bir *dil olayı* meydana getirir."

Yaptığımız analiz için, mutlak edimsel bilhassa yararlı bir kategoridir zira bunu *kendine-göndermeli yapının aşırı üretiminden* kaynaklanan bir kriz olarak finansal piyasaların krizine uygulamak mümkündür. "Sıradan edimsel sözlerle ('Yemin ederim Roma'ya geleceğim,' 'Bu bebeğin adını Luke koyuyorum' vs.) karşılaştırıldığında 'Konuşuyorum' tamamıyla kendine-göndermeli bir sözdür. Sıradan edimsel sözler dile getirilerek icra edilen eylemlerden bahsederler ama dile getirme eyleminden bahsetmezler. Bu durumda kendini-yansıtan hareketin karanlık köşesi, bu durumda, insanın *konuşuyor olduğu* gerçeğidir. 'Bu kadını kanunen evlendiğim karım kabul ediyorum' ifadesi söylemek ya da söylememek *tarafından* üretilen gerçekliğe gönderme yapar, söyleme gerçeğine değil. Öte yandan, 'Konuşuyorum' ifadesi, salt *ifade edildiği* gerçeğinden ötürü ürettiği eylem olarak kendi dile getirilişine gönderme yapar."

"Finans piyasalarındaki kriz finansal dilin *bedensiz* kendine-göndermeliliğini açığa çıkarıyor. Sıradan edimsel sözlerin krizi ise insanın konuşuyor olduğu gerçeğinin asla canlı bir bedenden ayrılamayacağını açığa çıkarıyor." Başka bir deyişle, salt dil yetisi (mutlak edimsel) *dilsel finansör*den daha evrensel, daha güçlüdür. Piyasaların kendine-göndermeli yapısı hiç şüphesiz ki edimselin etkililiğini gösteriyor ama bu konuşmacıların (örneğin, baskın finansal uzlaşıyı içselleştirmiş olan yatırımcıların) bedeninin *yadsınmasını* gerektiren bir etkililiktir. Mutlak edimselin kendine-göndermeli yapısı konuşmacının bedenini *gerektirir*.

Genel olarak kabul edilmiş bir uzlaşının sabitleşmesine yol açan sürecin, çok sayıda ekonomik aktörün, piyasa oyununun bütün

oyuncuları için geçerli olacak bir yorum modeline dönüştürmek için bireyüstü bir uzlaşıyı seçerek bir topluluk haline geldiği bir süreç olduğunu söylemiştik. O tek "uzlaşı"yı seçerek çokluk kendini bir *topluluğa* dönüştürür, bu neredeyse bir hükümdarın seçilmesinin çokluğu bir halka dönüştürmesine benzer (Bu soyutlama sürecinin ayrıca ve her zaman şiddet yüklü olduğunu hatırlatmamıza bile gerek yok; post-Fordizm'de çokluk kavramı için bkz. Zanini ve Fadini, 2001).

Dolayısıyla, son derece dilsel olan bir ekonomik sistemde bir uzlaşının krizi, çokluğun *bedeni*nin; yani tabiri caizse yeni bir uzlaşı üretme/seçme göreviyle yüzleşecek bireysel farklılıklar çokluğunun infilak etmesi anlamına gelir. Küresel finansal krizlerin de "doğal öncül" olarak çokluğun yaşadığı bir kriz olduğu, çokluğun artık bir azınlık ya da "basit" bir düşmana indirgenemeyecek bir *tarihsel sonuç* ya da daha doğrusu küresel bir sonuç olduğu düşünüldüğünde, bu hiç de kolay bir görev değil.

POST-FORDİZM'İN BELLİ BAŞLI ÖZELLİKLERİ

Şimdiye kadar söylediklerimizi şöyle bir toparlayalım: Yeni Ekonomi'nin işleyişini ve iç çelişkilerini anlamak için, Yeni Ekonomi'nin başlangıç noktasının ABD'li para yetkililerinin Fordist paradigmanın doların dünya çapında değer kazanması ve değer kaybetmesi gibi parasal etkilerine karşı giriştiği cephe taarruzu olduğunu hatırlamak önemli. Merkez Bankası'nın para-denetimci girişimi devletin gücünü yeniden kurmayı, sermayeye hem iç düşmanları (Fordist işçi sınıfı, maaşların ve sosyal yardım programlarının katılığı) hem dış düşmanları (ABD'nin küresel genişlemesine ABD Merkez Bankası'nın kontrollü dışında petrodolar ve Avrodolarlar üreten "bölgeler"den gelen engeller) karşısında mutlak özgürlük tanımayı hedefliyordu. Asıl fikir Amerikan işçilerinin kaderini Amerikan sermayesinin *risklerine* bağlamak; *Amerikan* sermayesinin dünya ekonomisindeki *maddi* genişlemesini tekrar ateşlemek, Merkez Bankası tarafından yaratılan paranın kendini artık sermayeye dönüştürmediği bütün alanları ortadan kaldırmak ve böylece de enflasyon yaratmak-

tı (Kanımca, Reagancı neoliberalizm her şeyden önce halen emperyalist çizgiler üzerinden şekillenen bir dünya ekonomisi içerisinde bir *milliyetçi ideoloji* olarak görülmelidir). Birikimlerin menkul kıymetler piyasalarına aktarılmasının –ki bunu başlatan şey emekli fonlarında gerçekleşen "sessiz devrim"dir– amacı sadece şudur: İşçilerin birikimlerini kapitalist dönüştürme/yeniden yapılandırma süreçlerine sıkı sıkıya bağlayarak, Fordist maaş ilişkisinin tabiatında varolan sermaye/işgücü ayrımını ortadan kaldırmak.

Borsa tam olarak, Avrupa'da özellikle de 1970'lerin sonlarında yaygın olup, halen de yaygın olan banka finansmanının aksine, birikimler ve yatırımlar arasındaki geniş boşlukları ortadan kaldıran bir finansman modelidir. Birikimleri menkul değerlere yatırılmış olduğu için, işçiler artık sermayeden yasal tanımı gereği maaş ilişkisinde olduğu gibi, ayrı değildirler. Hissedarlar olarak, piyasanın iniş çıkışlarına bağlıdırlar ve bu nedenle de sermayenin *genel anlamda* "iyi işletilmesinde" *çıkar ortağı*dırlar.

Bu tarihsel koşullardan ortaya çıkan finansallaşma, Amerikan kapitalist devletinin kesin, somut, siyasi girişiminin bir meyvesiydi. Sermaye ve ücretli işgücü, ulus-devlet ve dünya ekonomisi arasındaki güç ilişkilerinin kriz tarafından dönüştürülmesi mantığına cevaben ortaya çıkmıştı. Yeni Ekonomi'nin krizini bu tarihsel öncülleri hesaba katmadan açıklamaya yönelik bütün girişimler başarısız olmaya mahkûmdur.

Gördüğümüz gibi, emeklilik fonlarındaki sessiz devrim, sadece üretim sektörü ve sendika arabuluculuğunun merkezi önemine değil; her şeyden önce *maaş ilişkilerine* odaklanan Fordist modelde yaşanan krize paralel ilerlemişti. Merkez Bankası'nın 1979'daki para-denetimci yönelimi, maaşları finans piyasasının bir *ayarlanan değişkeni*ne dönüştürdü. İşçilerin ve hisse senedi *opsiyonları* aracılığıyla yönetimin toplam geliri, artık maaşların standart olmaktan çıkarılması ve sözleşme ilişkilerinin bireyselleşmesi aracılığıyla kapitalist riske tabi kılınmıştı.

1983'te, Merkez Bankası'nın para-denetimci yöneliminin bir sonucu olarak, *rekabetçi dezenflasyon* Avrupa'ya yayılmaya başladı ve 1986-87'de *finansal serbestleşmeyle* sonuçlandı. 1970'lerde Amerika

Birleşik Devletleri'nde gelirleri toplumsal üretimin şartlarından koparma mücadelesinin baskısı altında başlayan küreselleşme, uluslararası düzeye yayıldı ve merkez bankalarını kendilerini Avrupa hükümetlerinin Keynesçi politikalarından özgürleştirmeye zorladı. Rekabetçi dezenflasyon kamusal finanslardaki yapısal dengesizliklere saldırmak için kullanılan özel yöntemdi ve hükümetleri kendi bütçe açıklarını para-denetimci bir şekilde finanse etmekten vazgeçip, bunun yerine finans piyasalarına bel bağlamaya zorladı. "Eğer geri kalan tek şey bütçe açıklarını finanse etmek için para-denetimci olmayan seçeneğe başvurmaksa, o halde, hükümet bonolarına yatırım yapmaya davet edilen tasarruf sahiplerine en çok istedikleri garantiyi; yani tersine çevrilebilirliği sunabilecek gerçek bir finans piyasasının yapılarını yaratmak gerekiyor. Oyunculara herhangi bir anda bir karşılık bulabilme kesinliğini; yani sermaye kaybetmeden piyasadan çekilme olasılığını ancak yüksek işlem hacmi sayesinde sürekli canlı tutulan devasa, derinlikli bir piyasa sunabilir. Bu özelliğin bir ismi var: likidite" (Lordon, 2000, s. 23).

Bütün bunların sonucunda ortaya çıkan şey, refah devletinin iç çatışmaları düzenleyici rolünün azalması oldu. Küreselleşen finans piyasaları *ulus-devletlerin "hangisi olursa olsun"*luğu diyebileceğimiz şeyi, kamusal harcamaların finansmanının küresel finans piyasasının dinamiklerine ve menkul kıymetlerin getirilerine bağlı olmasını doğuracaktı. Yine (küresel) kamuoyu, ulus-devletlerin somut, yerel bireyselliğine karşı kullanılmıştı. 1970'lerin sonuna kadar uluslararası işlemlerde kullanılan ulusal para birimi olarak doların etrafında dönen uluslararası para dolaşımının yerini artık likiditenin ya da halkın yatırım talebine cevaben kredi borcu yaratabilme kapasitesinin etrafında dönen finansal dolaşım almıştı.

Halkın finansman talebi gerçek bir olgu olarak ele alınmalıdır: Artık menkul kıymetler piyasasının düzenlediği büyük partiye katılmak isteyenler arasında sadece yatırım bankaları, büyük şirketler ya da ulus-devletler değil; ücretli ve maaşlı çalışanlar da vardı. Rekabetçi dezenflasyon ve sermaye piyasalarının deregülasyonu aracılığıyla kendini küresel ölçekte dayatan finansallaşma, kamusal alanı likidite yaratım alanına çevirdi ve Fordist dönemde, özellikle de borsa fi-

nansmanının gayri şahsiliğine alışkın olmayan Avrupa Ren kapitalizminde tipik uygulama olan maaşların banka kredilerine başvurularak ödenmesi yöntemini arka plana attı.

Küresel kapitalizmin yeni konfigürasyonunun ardındaki itici kuvvet kamuoyuydu, *"hangisi olursa olsun"luğu*, yatırımcılar *kitlesini* taklitçi mantık uyarınca harekete geçirme kapasitesiydi. 1994-1995 Meksika krizi ve 1997 Asya krizi, tıpkı 1998 Rusya krizi gibi, piyasaların tersine çevrilebilirliğinin sermayenin kısa vadeli hareketini etkileme gücünü gösterdi. Bu krizler ayrıca kurumsal yatırımcılara (emeklilik fonları ve yatırım fonları) ve Batılı işçilerin kurumsal yatırımcılar tarafından gelişmekte olan ülkelere yatırılan bütün birikimlerine ağırlık vermişti. Batılı işçi-yatırımcılar için emeklilik güvencesinin Asyalı, Meksikalı, Rus ya da Arjantinli proleterlerin sefalete sürüklenmesine dayalı olup olmamasının pek bir önemi yoktu. Kendi yatırımlarının *içeriğiyle* ya da yatırım yapma veya yatırımı çekme kararlarının yerel halkların *bedenleri* üzerinde doğrudan etkileri olduğu gerçeğiyle pek ilgilenmiyorlardı.

Burada, umarsızlık ya da zengin ülkelerin yurttaşları ve fakir ülkelerin proleterleri arasındaki dayanışmanın ortadan kaldırılmasıyla ilgilenmiyoruz. Bilgi teknolojilerinin yapısal etkileri ve iş hayatının düzeninde işin *doğası* ve iş ile işçi arasındaki ilişki konusunda gerçekleşen devrimle alakası olan çok daha derinlikli bir şey bu. Dolayısıyla, kamuoyunun *"hangisi olursa olsun"luğu* ve bireysel kavrayış şekilleri arasındaki, yeni ortaya çıkan finansal uzlaşı ve toplumsal kabulü arasındaki ilişkiyi anlamak için, Yeni Ekonomi'nin en belirgin post-Fordist yönü olan işgücü üretimini incelemeliyiz.

"Dijital teknolojiler" diyor Franco Berardi, "işe dair tamamen yeni bir perspektif açıyor. Birincisi, kavrayış ve icra arasındaki ve dolayısıyla da işin zihinsel içeriği ve maddi icrası arasındaki ilişkiyi değiştiriyorlar. Kol gücüne dayalı işler otomatik olarak kumanda edilen makineler tarafından yapılıyor ve yenilikçi işler, etkin bir şekilde değer üreten işler, zihinsel bir iş oluyor. Dönüştürülecek madde dijital akışlarla simüle ediliyor. Üretici iş, değer üreten iş, bilgisayar donanımlı otomatların madde üzerine aktardığı simülasyonları icra etmekten ibaret oluyor" (Berardi, 2001, s. 50).

Bireyin bilgisayar başındaki gündelik işi soyut iken, dijital işin üretilmesine olanak tanıdığı bilgi içeriği somut ve spesifiktir: "Dijitalleşmiş iş tamamen soyut olan göstergeleri manipüle eder ama dijitalleşmiş işin rekombinan işlemleri son derece spesifik, kişiselleştirilmiş ve dolayısıyla gittikçe çok daha az değiş tokuş edilebilirdir. Bunun sonucunda, ileri teknoloji işçileri işlerini hayatlarının en temel, en tekil ve kişiselleşmiş parçası olarak görme eğilimi gösterir; sekiz saatlik ücretli işi ancak mesai bitimindeki siren sesiyle uyandıkları bir tür geçici ölüm olarak gören fabrika işçilerinin tamamen zıddıdırlar" (A.g.e. s. 52).

Berardi'nin gözlemleri iyi bir başlangıç noktası oluşturuyor. Aslında anlamak istediğimiz şey, işgücünde meydana gelen post-Fordist dönüşümlerin finansallaşma süreçleriyle birlikte o "finansal uzlaşıya", Yeni Ekonomi'yi şekillendiren, ilk önce şaha kaldırıp sonra da krize sürükleyen o *miras kalmış bireyselliği* nasıl ortaya çıkarabildiğidir. İşyerlerindeki dönüşüme dair en dikkatli çalışmalar şu hususlara ışık tuttu:

1) Post-Fordist üretim modu, 1970'lerde Fordist modelin *toplumsal ve kültürel eleştirisinin metabolize edilmesinden* ortaya çıktı. Post-Fordist üretim modu bunu yapabildi; çünkü işgücünün en ortak, en kamusal ("gayri resmi") niteliklerini ya da daha iyi bir ifadeyle, dili, iletişimsel-ilişkisel eylemi uygulamaya koydu. Bu, toyotist devrim, bilgi teknolojilerinin ("dilsel makineler") yaygın bir şekilde uygulamaya konuluşu ve dışsallaştırma süreçlerinin (*dış kaynak kullanımı*) ortak bir sonucudur (bkz. Chiapello ve Boltanski, 1999; Fiocco, 1998).

2) Aslında Fordist-Taylorcı çalışmaya dair olan çalışmanın sonu teorilerinin aksine, post-Fordizm çalışma süresinde oldukça büyük bir artışı, ücret ve maaşlarda ise eşit derecede önemli bir azalmayı beraberinde getirdi. "Söz konusu olan çalışmanın sonu değildir; sonsuz çalışmadır." (Cohen, 2001). Çalışma miktarındaki artış yeni sosyal zaman bloklarının katı bir şekilde idari işlere ayrılmış zamana eklenmesinin bir sonucuydu: ilişki-iletişim zamanı, düşünme zamanı, öğrenme zamanı (bkz. Zarifian, 1995, 1996, 2001). Post-Fordizm iş ve işçi, icra edilen iş ve işçinin bedeni arasındaki, iş sözleşmesi ile onaylanan ayrımın üstesinden gelinecek şekilde yapılandırılmıştı. "Kabili-

yet", "uyumluluk" "cevvallik" ve "potansiyel"; işgücünü, özellikle genç işçileri işe alma ölçütleri haline geldi.

3) Fordist fabrikanın çöküşü ile birlikte "sanal teşebbüs"ün ağsı iletişimsel alanı ortaya çıktı. Ağlar halinde çalışması, sömürünün bireysel boyutuna dair kolektif algıyı sorunsallaştırıyor. İşin atomizasyonu, iç hiyerarşisi, göç, geçici işçiler ve *çalışan fakirler* üretici vektörler çokluğunun yeniden düzenlenmesine "karşı kullanılan" toplumsal ve kimliksel vektörlerdir. "Fakat bu" diyor Marco Revelli, "saçılmış üretim güçlerinin, yeni saçılmış üretim sistemini yöneten toplumsal gücün 'değer zinciri'nde daha yüksekte olanlar tarafından şahsi ele geçirme için merkezileştirilmesi ve tahakküm altına alınması olasılığına son vermedi. Sadece artık daha az doğrudan bir görünürlük ve maddi form ile işliyor. Bu da günümüzdeki çoğu güç gibi *görünmez bir güçtür*. Kişisel komut zincirleri ya da mekanik araçlardan ziyade iletişimsel ve dilsel yollarla teknik uzamları fiziksel olarak sınırlamak yerine sembolik ve normatif devreleri etkinleştirerek kendini pekiştiriyor ve diğerlerini tahakküm altına alıyor" (Revelli, 2001). Sembolik güç kullanımının somutluğu, örneğin *markalama politikaları* Naomi Klein tarafından gayet iyi açıklanmıştır (2001): Markanın ürünün üretiminden ayrılması ve büyük şirketleri tanıtmak ve onların ürünlerini satmak için toplumsal eleştirinin ve sıradan halk eğilimlerinin kanının emilmesi, işin post-Fordist dönüşümünün küreselleşmiş yüzüdür. Daha genel olarak, ekonomik güç, kamusal kaynakların (su ve hava gibi *ortak kullanılan* kaynakların yanı sıra doğal dilin lügatinin de) özelleştirilmesinden kaynaklandığı sürece, hem fikri mülkiyet haklarına (patentler, telifler) (Rifkin, 2000) hem kişisel bağımlılık çeşitlerine yaslanır: "Ortak paylaşılan şeyler" diyor Paolo Virno, "yani zekâ ve dil işe sürülerek, bir yandan gayri şahsi teknik işbölümü kurgusal kılınırken, bir yandan da tahakkümün yapışkan bir şekilde şahsileştirilmesine neden olunuyor. Ötekilerin varlığıyla kurulan, zekânın paylaşılmasının ima ettiği o kaçınılmaz ilişki, kişisel bağımlılığın evrensel restorasyonu olarak görülüyor" (Virno, 2001).

4) Post-Fordist üretimde dilin sahip olduğu merkezi konum ve işgücünün bilişsel özelliklerinin işe sürülmesi, tekil iş operasyonları-

nın; yani malları üretmek için gereken çalışma süresinin *ölçülebilirlik krizine* yol açıyor. "Bir performans normunu *a priori* olarak tanımlayamaz olduğunuzda" diyor Pierre Veltz, "geriye tek bir olasılık kalıyor: Çalışma birimlerine hedefler tayin etmek ve bunları *a posteriori* olarak değerlendirmek. İş prosedürlerini ayrıntılarıyla açıklamak ve bunları son derece hiyerarşik örgütlenmeler aracılığıyla yaymak çok pahalı, gereksiz ya da imkânsız ya da üçü birden olduğunda, bir hiyerarşik kurallar dokusu oluşturma ve bunun içine de aktörler arasındaki, zaman zaman güncellenecek, anlaşmaya dayalı ilişkileri yerleştirme olasılığı baki kalır" (Veltz, 2000). Değerin ölçülebilirliği krizinin, 1990'ların sonunda internet teşebbüslerinin (namı diğer *Dot Com*'lar) patlamasıyla birlikte son derece sorunlu bir mesele olduğu ortaya çıkmıştır.

5) Esnek post-Fordist toplumda ekonomik olgunun yaygınlığı ya da mutlaklaştırılması, yeni mal üretim ve satışı şeklindeki dilin yaygınlığının bir yansımasıdır. *Göstergesel-sermayeden*, toplumsal üretim ilişkilerinin göstergeselleştirilmesinden söz edebiliriz. Kişisel kamusala, kamusal da ekonomiğe dönüştü. Federico Chicchi'nin söylediği gibi, "Modernitenin krizine dair daha genel sosyolojik düşünceleri toplumsal dışlamayla alakası olan daha spesifik düşüncelerle bağlantılandırmamıza olanak tanıyan şeyin izini, toplumsal bağlamda risk kültürünün artan hegemonyasına kadar sürebiliriz: Bu bağlam, modernitedeki rolleri özel hayat alanını kamusal alana bağlamak olan kurumların kriziyle sarıp sarmalanmış, belirsiz ve akışkan bir uzam olarak tanımlanmaya gitgide daha müsait hale geliyor gibi görünüyor" (Chicchi, 2001).

6) Post-Fordist devrim bir anlamda Marx'ın *Grundrisse*'de* tanımladığı *genel aklın*; yani makinelerde, *sabit sermaye*de toplanan ve çalışma süresini değerin "ölçülebilir temeli" haline getiren teknik-bilimsel bilginin ötesine geçmiştir. Post-Fordizm'de *genel akıl* makinelerde değil, işçilerin *bedenlerinde* sabitlenmiştir. Beden, tabiri caizse, zihinsel çalışmanın alet çantası haline gelmiştir. Paolo Virno'nun söylediği gibi: "Marx *genel aklı* (ya da temel üretici güç olarak bilgi-

* Karl Marx, *Grundrisse - Ekonomik Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, Çev.: Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 2008.

yi) tamamen sabit sermaye ile, makineler sistemindeki 'nesnel bilimsel kapasiteyle' özdeşleştirmişti. Böyle yaparak *genel aklın* canlı işgücü olarak sunduğu yönü ihmal etmişti. Post-Fordist üretimin analizine girişerek bu eleştiriyi yapmak zorundayız. 'İkinci serbest meslek kuşağı' denilen şeyde, ayrıca da Melfi'deki Fiat tesisi gibi radikal derecede yenilikçi bir fabrikada, bilgi ve üretim arasındaki ilişkinin hiç de makineler sistemine bağlı olmayıp, kadın ve erkeklerin dilsel işbirliğinde, somut toplu eylemlerinde ifade edildiğini fark etmek hiç zor değil. Post-Fordist alanda, çok sayıda canlı öznenin etkileşimlerinden ayrı tutulmaları mümkün olmadığı için asla sabit sermayede yoğunlaştırılamayacak olan kavramsal örüntüler ve mantıksal şemalar belirleyici bir rol oynamaktadır" (Virno, 2001).

Post-Fordist paradigmanın bazı (ama en önemli) özelliklerini sentezledik ki bu özellikler finansallaşma süreçleriyle birlikte, toplumsal ve kültürel açıdan önemli bir uzlaşı olarak Yeni Ekonomi'yi ortaya çıkarmıştır. Üretim biçimindeki dönüşümlerin önemli *deflasyon etkileri* olduğunu gözlemlememiz gerekiyor. Aslında işin bireyselleşmesi ve güvensizleştirilmesi ve bunun yanı sıra üretici süreçlerin önemli segmentlerinin dışsallaştırılması (*dış kaynak kullanımı*) hem maaş hem toplumsal güvence, emeklilik maaşı gibi toplumsal giderler anlamında işgücü maliyetini doğrudan doğruya düşürmüştür. Bu, genellikle önemi küçümsenen ama birikimler ve yatırımlar arasındaki ilişkide *banka aracılığının ortadan kaldırılmasında* çok önemli rol oynayan bir durumdur. Aslında deflasyon ve bunun sonucunda banka faiz oranlarında görülen düşüşten ötürü, birikimler dünya çapında menkul kıymetler piyasalarına, özellikle de ABD'deki piyasalara çekilmiştir. Böylece yatırımlar, varsıllık üretmek için yapılan yapısal dönüşümler sayesinde hazine bonolarından hisse senetlerine aktarılmıştır.

Deflasyon post-Fordizm ve Yeni Ekonomi arasındaki *parasal ilişkidir,* diyebiliriz. Emeklilik fonları ve yatırım fonlarından gelen baskı, borsaya kayıtlı hisselere dair, değer yaratımına odaklanan, teşebbüslerden temel performans verilerinden kopuk bir finansal kazanç talep eden "yükselmeye eğilimli bir uzlaşı"yı ortaya çıkarmıştır. Wall Street'in taleplerini karşılamak için, firmalar yeniden yapılan-

dırma planları (*küçülme*) ve hisselere yeniden sahip olma programlarını (*gerialım*) o kadar devasa bir ölçekte geliştirdiler ki son birkaç yılda gerçek hisse arzı sıfırın bile altına düştü. Kurumsal fonlardan gelen yüksek taleple birleştiğinde bu programlar hisse senedi arz ve talebi arasındaki dengesizliği körüklüyor ki bu da hisse senedi fiyatını yapay olarak ya da eylemsiz bir şekilde yükseltiyor. Bu, borsaya kayıtlı şirketlerin kârlarında bir artış olduğu sürece sürdürülebilecek bir süreçtir; fakat 1997'den bu yana olduğu gibi, kârlar düşüşe geçtiğinde durum değişir. Bu durumda, düşük faiz oranlarından faydalanmak ve hisse kârlarını yükseltmek için banka kredilerine başvurmak, başlı başına karmaşık ve savunmasız olan bir süreci daha da zayıflatmaya yarar sadece.

Yeni Ekonomi'nin *kültürel* belirleyicilerinin yeni teknolojiler ve *genel akıl* girişimciliği dediğimiz şey olduğuna hiç şüphe yok. *İleri teknoloji* hisselerinin başarısı ve çöküşü yeni teknolojilerin kolektif muhayyileyi cezp etme gücünün ışığı altında açıklanabilir. Yeni teknolojiler, Kaliforniya'nın "yeni kültürü"ne, üretim ve çalışma biçimlerinin yeniden yapılandırılmasına atfedilebilecek bir olguyu beraberinde getirdi. Kesişim noktası iletişimdir, dildir, bu "dil makinelerinin" daha önce eşi benzeri görülmemiş yatay iletişim ağları örme kapasitesidir ki bu da hiç rastlantı değildir. "Ekonominin kalesi olan ağlar" diyor Revelli, bilgisayar devriminin sosyokültürel kökenlerini açıklarken, "gayri resmi bir şekilde yüzyılın bir figürünü yoğunlaştırdı ve şekillendirdi; bu figür eski tip üreticinin sadece bir özelliğini –dünyayı dönüştürmek için teknolojiyi 'harekete geçirme' kapasitesi ve arzusu– muhafaza ediyordu; fakat eski üreticinin aksine merkezsizleşmenin, gönüllü paylaşmanın, akranlar arasındaki dayanışmanın ve özgür düşüncenin değerine derinden inanıyordu. En azından ikili ilk aşama devam ettiği sürece. Sonra bir üçüncü öğe geldi. Nakit İneği [Cash Cow] denilen aşama" (Revelli, 2001, s. 110).

"Hiç kimse" diyor Po Bronson, Silikon Vadisi hakkındaki kitabında, "küçük ofis bölmesinde oturan bir nüdiste bakıp, sadece dolar işaretleri göremez. Gece mesaisinde bir nüdist olmak buradaki insanların işte kendi kişisel değerlerini ortaya koymayı seçiş şekillerinin nihai sembolüymüş gibi geliyor bana: İş ve oyunun ne kadar sıkı bir

şekilde iç içe geçtiğini gösteren bir sembol (bir dişçi tanıtım filmi ya da yerinde çekilmiş bir bulaşık makinesinden çok daha iyi bir sembol). Bazı insanların amansız şirket hırslarıyla dolu soğuk tekno-Vadi gibi gördükleri şey, onun için kendi Cennet Bahçesi'ydi. Çıplaklıkta masum bir şey vardı, açıkta ve korumasız. Fotoğrafta para yok, Ferrari yok, gaz lambası, cep kalemliği, tişört, dikkat dağıtacak hiçbir şey yok. Sadece bir adam, bir bilgisayar ve bir iş" (Bronson, 2001, s. 22).

Yeni teknolojiler ve internet şirketleri Yeni Ekonomi'nin genişlemesinin ve krizinin sembolleridir çünkü post-Fordist dönüşümün belli başlı özelliklerini özetliyorlar: çıplak hayat, iş ve savunmasızlık. *İleri teknoloji* sektörü, birikimler ve sermayenin (*risk sermayesi*) finansal piyasalara akışının Yeni Ekonomi'yi baskın bir "uzlaşı" olarak yarattığı bir dönemde itici güç oldu. Çok sayıda bireysel inanç, Yeni Ekonomi'yi gerçek seçim ve kararlara dair bir yorum modeli olarak "seçti"; çünkü yeni teknolojiler ve finansallaşma arasındaki kaynaşma, ne olursa olsun, yeni post-Fordist paradigmayla baş etmeye çalışan milyonlarca insanın deneyimlerini temsil ediyordu.

Borsalar işin bireyselleşmesi, iş güvensizliği, risk, iş özgürlüğü/işten özgürleşme arzusu, karşı kültür ve dünyayı değiştirme arzusundan kâr elde etmeyi başardığında, bilgisayar ve internet şirketleri *nakit ineklerine*, para makinelerine dönüştü. Yeni Ekonomi'yi Keynes'in tanımladığı haliyle bir uzlaşıya dönüştürmek için, risk sermayesinin deflasyon ve banka aracılığı süreçlerinden kurtarılması gerekiyordu.

Ama yatırımcıların seçimlerini etkileyebilecek, piyasaları "çekip çevirebilecek" bir yönden ziyade diğer yöne zorlayabilecek, yeni iş ve kamuoyunun özünü kaynaştırabilecek bir *teknolojik paradigma*'ya da ihtiyaç vardı. Eğer, Virno'nun söylediği gibi, "iletişim (ya da 'kültür') endüstrisi geleneksel olarak *üretim araçları endüstrisi* tarafından oynanana benzer bir rol oynuyor ise; yani eğer bu toplumsal üretici süreçlerin her açısına büyük ölçüde uygulanacak ayrı bir üretici sektörse" (Virno, 2001) ya da eğer Po Bronson'ın söylediği şey doğruysa, "Orta Amerikalılar 1975'te Data General'ı ve 1986'da Microsoft'u alma şanslarını kaçırdılar, bu nedenle de tamamen başka bir

bilgisayar devriminin süregittiğini duyduklarında artık yazılımdan çok, şirketin bu yazılımı yapan hissesini almak istiyorlar. Ama o insanlar için bu sorun değil. Size para kazandırmaktan mutlu olacaklardır" (Bronson, 2001, s. 32); o zaman *uzlaşı olarak* Yeni Ekonomi dilin kendisidir, *bir ürün üretimi ve mal dolaşımı aracı olarak dildir.*

ÇALIŞMA ZAMANINA DAİR ELEŞTİREL GÖZLEMLER

Fordist modelin dönüşümleri ve çöküşünü anlamak için en iyi yaklaşım, sermaye ve işgücü arasındaki ilişkiyi yeniden ifade edişini analiz etmektir. Modernizasyondan üretici güçlerin esnekleştirilmesine, işgücü segmentlerinin dışsallaştırılmasından (taşeronluk, *dış kaynak kullanımı*); üretimin dünya çapında gayri yerelleşmesinden iletişim teknolojilerinin genel olarak uygulanmaya konmasına (sanallaşma); yerel bölgenin karmaşık bir toplumsal kaynak olarak evrilmesinden (sanayi bölgeleri) finansal küreselleşmeye kadar çok sayıda ve çok çeşitli değişimler oldu. Başka bir deyişle, Fordist modelin kriz dönüşümünün analizi, mavi yakalı işçilerin gitgide azalmasına ve fabrikaların önemsizleşen varlığına değil; çalışmanın *doğasının* yeniden tanımlanışına odaklanmalıdır. Çalışmanın doğası temel olduğuna inandığım iki yönden değişmektedir: Artan özerkliği, yeni-serbest-mesleğin artan stratejik önemi ve iletişimsel-ilişkisel, tabiri caizse, dilsel karakteri. Gittikçe daha fazla bir şekilde çalışmak demek, iletişim kurmak demek ve sermaye ve işgücü arasındaki ilişki günden güne maaştan arındırılıyor (*iş olmaktan çıkarma* olgusu) ve bu da çatışmaların birbirine bağlanma şeklinde radikal bir değişimi de beraberinde getiriyor.

Çalışma şekillerindeki bu değişimler, Fordizmin sonuna ve post-Fordizmin ya da Yeni Ekonomi'nin başlangıcına işaret eden bu değişimler genellikle uygunsuz bir şekilde piyasa küreselleşmesi diye tanımlanan şeyle; yani gittikçe artan sayıda gelişmekte olan ülkenin uluslararası işgücü ve ticaret paylaşımına girmesiyle kısmen alakalıdır. Dünya piyasalarındaki artan rekabetçilik, ücret ve maaşların alım gü-

cündeki düşüş, paradoksal bir şekilde piyasa kanallarını sıkıştırdı, kısıtladı ve sınırladı. Günümüzde üretim demek, talepteki her ufak dalgalanmadan istifade etmek demek; "piyasayla birlikte nefes almak" demek, piyasayı fabrikanın içine taşımak demek. Üretmek, talebe *cevap vermek* demek; Fordist ekonomide olduğu gibi mal arzına bağlı hale getirmek değil. Arz ve talep arasındaki ilişkinin bu şekilde tersine çevrilmesi, üretim zincirinin artık aslında bir *dilsel zincir*, bir *semantik bağlantı* olması, iletişimin, bilgi aktarımının da bu zincir içinde tıpkı elektrik gibi hem hammadde hem bir iş aracı olması anlamında doğrudan doğruya üretici sürece katılmasının kökeninde yatan şeydir. İletişim ve dil Fordist modelde bir engel olan şeyi, yani mekanikleşme ve esnekliğin ifadesini mümkün kıldı. Enzo Rullani'nin söylediği gibi, "esnekliği kaybetmeden mekanikleşebilirsiniz; mekanizmalara ve *firmaya özel* bilgiye yatırım yapmak yerine örneğin *dış kaynak kullanımı* ağlarından faydalanarak esnek tepki sistemleri kurabilirsiniz" (Rullani, 1998). Dahası, Yeni Ekonomi'den, semantik yatırımların, dağınık bilginin dilsel paylaşımının, gittikçe daha bilişsel olan yeni uluslararası işbölümünü pekiştirdiği bir kapitalizm anlamında, "ağ yapılı kapitalizm" olarak söz edilmesini mümkün kılan şey, teknoloji donanımlı iletişimdir.

Fordist modelin bir diğer temel özelliği de ikinci planda kaldı: İş ve işçi arasındaki ayrım ki bu Frederick Winslow Taylor'ın bilimsel modelinin çok tipik bir özelliğidir. Günümüzde çalışmaya dair yapılan kapitalist düzenleme bu ayrımı ortadan kaldırmayı, iş ve işçiyi *iç içe geçirmeyi*, işçilerin *bütün hayatlarını işe sürmeyi* hedeflemektedir. Profesyonel niteliklerden çok beceriler ve bunlarla birlikte de işçilerin bütün duyguları, hisleri, mesai sonrası hayatları; yani *dilsel topluluğun* bütün hayatı işe sürülüyor. Yeni teknolojiler ve üretici süreçlerin ağ yapılı organizasyonu sayesinde bilgi "başka bir şeyde" makineler, maddeler ya da bitmiş ürünlerde değil; *bilgisel çalışmanın* kendisinde vücut buluyor. Kodlar, diller, paylaşılan anlamlar gibi, iletişim destek sistemleri bilginin kendi başına, sabit sermaye ve yasal mülkiyetten bağımsız bir şekilde dolaşımda kalmasına olanak tanıyor. Temelde bu nedenden ötürü, üretkenlik kavramının artık Fordist üretkenlikle (birim maliyetinin ürün miktarının artırılması aracılığıy-

la düşürüldüğü o ünlü ölçek ekonomileri) bir alakası yok. Günümüzün üretkenliği, öngörülmeyen ve öngörülemez durumlara, *yeni ortaya çıkan*, planları geçersizleştiren ve *rastlantısallığa* merkezi bir rol tayin eden durumlara cevap verme kapasitesi tarafından belirleniyor. Ama bu üretkenlik, destek sistemleri ve bilgi aktarım sistemlerinin gayri maddileştirilmesi olmadan, sermayenin daimi zihinselleştirilmesi, canlı işgücüyle iç içe geçirilmesi olmadan düşünülemezdi. Sabit makinelerde vücut bulmamış bilginin düşük maliyetle ve gittikçe daha az süre içerisinde *yeniden üretilebilir* olması artan kârın, Fordist-endüstriyel ekonomideki işgücü ve daimi sermaye gibi kısıtlı kaynaklardan üretkenlik çıkarma olasılığının kökeninde yatan bir diğer faktördür. Post-Fordist paradigmada sınır; yani gerekli ürün maliyeti, *dilsel topluluğun hayatının kendisi* oluyor.

Çalışmanın bu yeni doğasının, biyolojik yeniden üretme alanından ayrılmış çalışmadan ziyade *aktif hayata* dönüşmüş olmasının çalışma *kategorisinin* sona ermesine yol açması mümkündür. Dahası, bu analitik hipotez, işsizlikle mücadeleyi hedefleyen çalışmayı azaltma/yeniden dağıtma modellerinin temelini oluşturmaktadır. Bu, uzun uzadıya ele alınması gereken tartışmalı bir konudur.

Uzun vadede, *maaşlı* çalışmaya ayrılan ortalama yaşam-süresinin ciddi ölçüde azaldığı doğru; geçen yüzyılda bu süre yarı yarıya azaldı. Maaşlı çalışma süresindeki azalmaya paralel olarak homojen, soyut, kronometrik, hesaplanabilir, nesnelleştirilebilir bir zaman dilimi, insanların ve şeylerin dışında varolan bir zaman dilimi olarak endüstriyel zamanın krizine; yani bir bakıma Newtoncu zamanın krizine tanık olduğumuz da bir o kadar doğru. Fakat maaşlı çalışma süresindeki bu genel azalmadan alelacele sonuçlar çıkarmamaya dikkat etmeliyiz. Ben örneğin, *bu temelde* bir *boş zaman ideolojisi* geliştirip, çalışma süresini daha iyi dağıtmak için çalışma süresini azaltmayı, böylece de işsizlikle savaşmayı önerenlere hiç katılmıyorum.

İş ve hayat arasındaki, üretim, yeniden üretim ve "boş zaman" arasındaki ilişkiyi analiz ettiğimizde, aslında toplumsal *zaman blokları* arasındaki ilişkiyi analiz etmiş oluyoruz. Yani, üretici çalışma zamanı, ev içi çalışma zamanı ve boş zaman arasındaki *yapılandırıcı ilişkiyi* analiz etmiş oluyoruz. Boş zaman ideolojisi şöyle bir istatistiki hesap-

lamadan ortaya çıkıyor: Ortalama bir gündeki sözleşmeli çalışma süresi 15 yaş üstü nüfusun tamamına bölündüğünde yaklaşık 2.5 saate denk düşüyor. Böylece, çalışılmayan süre uyanık geçirdiğimiz sürenin % 70'ine denk düştüğü için, "boş zaman" toplumsal zaman bloklarının yapısındaki baskın öğe oluyor. Başka bir deyişle, bugün biz günde ortalama 2.5 saat çalışıyoruz!

Kurgusal ortalama insanın kurgusal ortalama gününün kadın ve erkekler, 15 yaş üstü bütün yaş grupları ve hatta çalışan ve çalışmayan insanlar bir araya getirilerek icat edilmesi, toplumsal zamanın çeşitli bloklarına dair yapılan bu çeşit bir hesaplama, nüfusun heterojenliğini reddediyor. Özyaşamsal ritimlerin toplumsal ve kişisel önemini reddediyor; sanki zaman bütün bireylerin somut hayatlarında aynı ağırlığa sahipmiş ve öznel olarak farklı şekillerde tecrübe edilmiyormuş gibi; sanki aktif hayatlarında 8 saat çalışan insanlar kurgusal olarak emeklilik yıllarında yaşıyormuş gibi. Bu uslamlama şekli, ev içi çalışma zamanını, yüzeysel bir bakışla, boş zaman olarak görüyor ve profesyonel zamanın ve ev içi zamanın ortalama bir günde geri kalan zaman dilimi üzerindeki şekillendirici etkisini reddediyor.

Bu metodolojik soruları vurgulamak önemli; zira *Fordist* dönemdeki zaman analizi bu tip yüzeysel aşırı basitleştirmelerle doluysa, post-Fordist dönemde ortalama toplumsal hayatın zamansal boyutunun yanlış anlaşılmasından kaynaklanan ne kadar çok kafa karışıklığına boğulacağımızı bir düşünün! Aslında, son yirmi yılda ortalama toplumsal çalışma günü kısalmaktan ziyade *uzadı*. Amerikalı sosyolog Juliet Schor bu meseleye dair çok disiplinli ve önemli bir inceleme yaptı. *The Owerworked American*'da [Aşırı Çalışan Amerikalı] Schor 1990'ların başından hemen önceki yirmi yılda Amerika'daki ortalama çalışma gününün (profesyonel ve ev içi) uzadığını, öyle ki Amerikalılara haftada sadece 16.5 saat boş zaman kaldığını gösteriyor. "Eğer bu trendler devam ederse" diyor kitabın birinci sayfasında, "yüzyılın sonunda Amerikalılar işlerinde 1920'lerde harcadıkları kadar zaman harcıyor olacaklar." "Boş zamanın merkeziliği"ne dair bu kadar kelam yeter! Eğer profesyonel ve ev içi çalışmaya ayrılan zamandaki bu niceliksel artış, çalışmanın geçirdiği post-Fordist dönüşümün sonucunda ortaya çıkan yeni üretici zaman özelliklerinin ışı-

ğı altında analiz edilirse, zaman meselesinin ve profesyonel zamanın azaltılmasının son derece karmaşık olduğu ve saltık anlaşmaya dayalı bir bağlamda asla çözülemeyeceği açığa çıkıyor.

Genel bir konsensüs diye adlandırabileceğimiz bir şeyin varolduğu tek husus, maddi üretim için *acilen gerekli* olan çalışma süresinin; yani nesnelerin üretimindeki manüel eylemlerin *icrasına* ayrılan sürenin azalmış olmasıdır. Bu otomasyonun bir etkisidir ve otomasyonun yeni bir teknoloji değil, çok eski bir teknik konsept olduğunu unutmamak gerekiyor. Otomasyonun manüel işler için harcanan zaman ve çabayı ciddi ölçüde azalttığı ve diğer faaliyetler için daha fazla uygun zamanı özgür kılabileceği doğru; fakat şu da eşit derecede doğru ki *maddi üretim için acilen gerekli olan çalışma süresi artık genel anlamda üretici faaliyetin temel öğesi değil.*

Ücret ve maaş maliyetleri denetiminin halen odaklandığı "klasik" Newtoncu-Taylorcı zamanın azalmasının yanı sıra, *yeni zamanların* ortaya çıktığını gördük: üretim olayları/aciliyetlerine ayrılan zaman, yenilik projelerinin tasarlanmasına adanan zaman, eğitim zamanı, ilişki kurmaya adanan zaman –tedarikçiler ve müşterilerle temas kurma ve teması muhafaza etmek gibi–, hizmetler ya da mevkiler arasındaki sözleşmeler için harcanan zaman ve tüketici-kullanıcılarla iletişim kurmak için harcanan zaman.

Daha yakından bakıldığında görülüyor ki bir yandan işçinin bedeninden *bağımsız* olan makine-kontrollü zamanda bir azalma yaşanmışken, öte yandan canlı işgücünün dilsel-iletişimsel-ilişkisel zamanında, Yeni Ekonomi'de özneler arası iletişim ya da değer-yaratan işbirliğini içeren zamandaki artışta bir patlama yaşanmıştır.

Post-Fordist rejimdeki toplumsal çalışma zamanının dilsel doğası, post-Fordist paradigmanın teşebbüsler sistemi açısından analiz edilmesinin altını kısmen boşaltıyor ve aynı zamanda da bizi toplumsal üretkenliği toplumsal bölgeden *başlayarak* yeniden tanımlamaya zorluyor. Büyüme ve üretkenliğin sınırlarını tanımlayan şey, toplumsal bölgedir (endüstri bölgesi, mıntıka, ulus ya da bir grup ülke); bilişsel çalışmaya dair uluslararası işbölümünün yeniden yapılandırılması ve yeniden düzenlenmesinin hedefi olan şey, kapitalist *kontrol*ün üzerinde *icra edildiği somut topluluk* olarak toplumsal bölgedir.

Ama yeni iş fırsatları yaratmak için çalışma saatlerini azaltına meselesine dönecek olursak, boş zaman ideolojisinin en yaygın etkilerinden birinin, yeni toplumsal üretim ilişkileri alanı üzerindeki siyasi mücadelenin koşullarını bulandırmak olduğunu anlamak önemli. Post-Fordist çalışmanın dilsel doğasının üretim zamanının sabit sermayede, canlı işgücünden bağımsız makinelerde vücut bulmuş bilgi tarafından kontrol edilen bir Newtoncu-Taylorcı zaman olarak tahayyül edilmesinden ötürü yanlış anlaşılması, azımsanamayacak sayıda insanın işsizlikle üretim için acilen gerekli olan çalışma zamanını (ki bu, sermaye üretkenliği açısından bakıldığında önemini gitgide kaybetmektedir) azaltarak mücadele etme olasılığına inanmasına neden oldu. Bu ekonomik bir çelişkiyi ekonomik olarak çözmeye çalışmak anlamına geliyor; yani canlı işgücünün üretici gücünü inkâr ederek istihdam yaratmaya çalışmak, yani en *bayağı* iş türünü *Fordist* eksiksiz istihdam adına yeniden dağıtmak.

"Fazladan" işçileri tekrar bünyeye dahil etmek için sermayeyi istihdam yaratmaya zorlamanın tek yolu *yaşama zamanı bloklarını özgürleştirmektir*, mesela hafta içindeki çalışma günlerini bir gün azaltmaktır. Bu arada, eğer biz çalışma süresini azaltmak için mücadele etmenin doğru olduğuna inanıyorsak, bunun nedeni çalışma süresini azaltmanın yeni iş fırsatları yaratma ihtiyacıyla değil; her şeyden önce *yaşam kalitesi*yle alakalı bir hedef olmasıdır. Çalışma saatlerinin azaltılması geleceğe yönelik bir *proje*dir; mevcut vaziyet değil.

Çalışma saatlerinin, tabiri caizse, etik boyutu kendini yaşam kalitesi için verilen mücadelede gösteriyor, işleri boşaltma arzusunda değil. Dahası aynı şey, çalışma saatlerini azaltmaya yönelik, Marx'tan bu yana verilen işçi hareketi mücadelesinin tarihi için de geçerli. Halen "Volkswagon sendromu"nun kurbanı olanlar için, sendika ve en üst düzey yöneticiler arasındaki o ünlü anlaşmanın yurttaşlığa dair herhangi bir siyasi kavrayışla alakalı olmayıp, çok daha bayağı bir şekilde, maaş bordrosunu sipariş hacmine uyarlamak için işgücünü esnekleştirmeyle alakalı olduğunu; bütün bunların üretilen her arabadan 254 dolar tasarruf etmek için olduğunu hatırlamakta fayda var. Başka bir deyişle, anlaşmanın birincil amacı istihdam sağlamaya yönelik "etik-siyasi" bir amaç değil; *ekonomik* bir amaçtı. O kadar ki aslında

anlaşma yeni işçi alımlarına değil işten çıkarmamalara vesile oldu. Sendika kanadından hiç kimse otomobil sanayisinde bir işten çıkarma dalgasını, maaşların azalması pahasına da olsa, önleme girişiminde bir dayanışma ruhu olduğunu inkâr etmiyor. Fakat şu da bir gerçek ki bu dayanışma hali, VW yönetiminin işçi maliyetlerini düşürerek şirket kazançlarını yeniden tanımlamak amacıyla başlattığı bir girişime cevaben ortaya çıkmıştı.

Fransa'da 1998'de Jospin tarafından yürürlüğe konan ve şu anda 15.1 milyon işçiyi etkileyen (20'den fazla işçi çalıştıran şirketlerin % 65'i), *reduction du temps de travail* (RTT) -haftada 35 saatlik ya da daha doğrusu yılda 1600 saatlik çalışma süresi- yılda 11 ila 16 işgününü "özgürleştirdi" ama aynı zamanda Fransız araştırma enstitüsü Dares tarafından anket yapılan işçilerin % 63'ü için üretkenlik ve streste ciddi bir artış anlamına geldi. Boş (ya da özgürleştirilmiş) günler aslen işverenler tarafından seçildi (örneğin sürekli pazartesi ya da sürekli cuma günleri gibi); böylece esneklik tek taraflı olarak sağlanmış oldu. Aslında, çalışma saatlerindeki azalma (Medef'te bir araya gelen) işverenlerin üretkenliği artırmasına, maaş ve ödemeleri dondurmasına ya da azaltmasına olanak tanıdı. İşgücünün % 85'i için maaşlar gerçek anlamda düştü. Sonuçta, emeklilik fonu ve sağlık giderlerindeki RTT tarafından tetiklenen artışlar, hükümetin firmalara yaptığı para yardımı tarafından fazlasıyla telafi edildi. RTT'nin yeni istihdamın altıda birini yarattığı tahmin ediliyor ki çalışma süresine kıyasla üretkenlikte görülen artışı hesaba kattığınızda bu rakam hiç yüksek değil.

"Çoğu fabrika işçisi bunu (RTT'yi, boş zaman ve cumartesilerin işçilerin efektif çalışma süresine dahil edilmesini) bir gerileme olarak tecrübe etti, CGT (sendika) aktivistleri ise bunu 'daha önceki kuşakların' mücadeleleriyle kazanılmış hakların geri alınmasının gizli bir yolu olarak gördü... Yani işçilerin kendilerini maddi refahlarını bir yan ürün olarak görmeye teslim etmeleri, sanki gelirlerinde bir artış almaya çabalamayı bırakmaları gerekiyormuş gibi davranmaları bekleniyor. Sanki işçiler, işlerinin yeniden dağıtımı adına, sürekli olarak çalışan fakirler ve RMI'cılar [sosyal yardım alanlar] düzeyine batma tehdidi altında suyun hemen üstünde yüzmeye mahkûm edilmiş gi-

biler" (Beaud ve Pialoux, 2000, s. 423).

Özetlemek gerekirse, insanlar gitgide daha fazla çalışıyor ve bu, sözleşmeye dayalı çalışma süresini ve maaşları hiçbir şekilde düşürmeye gerek kalmadan *yeni istihdam sağlamak için başlı başına yeterli* olmalıdır. Aslında, çalışma süresindeki ciddi bir azalma karşısında, maaş maliyetlerinin artmasından kaçınmak imkânsızdır ve bilhassa rekabetçi olan bir ortamda, hiçbir firma bu riski almayı ve rekabet gücünün tehdit altına girdiğini görmeyi kabul etmeyecektir. Bu nedenle, çoğu durumda çalışma süresindeki azalmaya aynı oranda olmasa da maaşlarda yapılan bir azaltma ya da Fransa'da olduğu gibi, esnek çalışma takviminin *yıllık hale getirilmesi* eşlik etmiştir. İşsizlikle savaşma meselesi, her şeyden önce, *yeni gelirlerin yaratılması-dağıtılmasını* içeriyor, mevcut gelirin çalışanlar ve işsizler arasında yeniden dağıtılması sonucunda azalmasını değil.

PARANIN DİLSEL BOYUTU ÜZERİNE

İrdelemeye değer bir diğer mesele de post-Fordizm'in küresel ve finansal boyutudur. Geçen yüzyıldaki uluslararasılaştırma süreçleri düşünüldüğünde günümüzdeki küreselleşmenin yeni bir şey olmadığını öne sürenlere kısmen katılıyorum. Fakat bana öyle geliyor ki günümüzdeki küreselleşmenin, uzun süre baki kalmaya yazgılı, daha önce eşi benzeri görülmemiş süreçlerden bahsetmemize olanak tanıyan önemli bir yönü var. Bilhassa da *ev ekonomilerinin finansallaşmasını*, aile birikimlerinin gitgide artan bir bölümünün, artan kazanç ümidiyle bütün dünyada menkul kıymetler piyasalarına aktarılmasını düşünüyorum.

Bu, *ulusal* hazine bonolarını ailelerin vadeli gelirlerinin –eğer emeklilik fonlarını düşünecek olursak– tamamlayıcı ya da ek gelirlerinin merkezine yerleştiren Fordist birikim devrelerinden bir kopuşa işaret ediyor. Bu yeni eğilimin sonuçlarını tahmin etmek zor. Hiç şüphesiz, *riskin* küreselleşmesine ya da dünya çapına dağıtılmasına, ulusal refah devletinin küçültülmesiyle birlikte okunması gereken, eşi benzeri görülmemiş bir "toplumsal risk inşasına" tanık oluyoruz.

Böylece, görünen o ki küresel devlet, uluslarüstü devlet belirleyici bir öneme sahip olurken, ulusal "risk topluluğu" ikinci plana düşüyor. Eğer buna birikimlerde yaşanan bu finansallaşmanın kökeninin post-Fordist üretim şeklinin *deflasyon yaratıcı karakterinde*; yani emeklilik fonlarının zaman içerisinde alınacak kazançların karşılığını ödemek zorunda kalmasında ve bu yüzden de yükseltilmiş ve dolayısıyla da riskli kazançları beklemesinde yattığı gerçeğini eklediğimizde, yeni finansal küreselleşmenin doğrudan kökenlerinin üretim biçimindeki yapısal değişimlerde yattığını anlayabiliriz.

Finans sermayesinde son yirmi yılda görülen dönüşümleri ve bunun liberalist küreselleşmenin krizinde oynadığı rolü analiz ederken karşılaştığımız en büyük zorluklardan biri de tam olarak, uzun-vadeli yapısal bir süreç olarak *deflasyona* dair kavrayışımızla alakalıdır. Bu kısmen teorik bir zorluktur; zira kapitalizmin tarihinde uzun vadeli büyüme trendleri büyük ölçüde enflasyona dayalı olduğu için teorik araştırmalar ve özellikle de Marksist araştırmalar her şeyden önce para ve kredi arasındaki *zıtlığa* odaklanmıştır. Fakat ayrıca bir siyasi zorluk da söz konusu. Deflasyon, ev ekonomilerinin finansallaşmasıyla, aile birikimlerinin yapısı içerisinde finansal hisselerin artmasıyla ve bunun sonucunda da küresel finansal sistemin dinamikleri içerisinde kurumsal yatırımcıların gitgide daha önemli olan rolüyle doğrudan etkileşim halindedir.

Bu siyasi bir zorluk; çünkü yaşam alanlarının finansallaşması, bazı önemli demografik değişimlerin bir yansıması ve refah devletinin yeniden dağıtıcı rolünde tarihsel bir dönüm noktasının işareti olmasının yanı sıra, bizi, tanımı gittikçe daha da belirsizleşen bir "gerçek ekonomi" ve çoğumuza kendi başına bir yaşam edinmiş gibi görünen "finans piyasası" arasındaki Hilferdingci ve para-denetimci *ikili zıtlığın* ötesine geçmeye zorluyor. "Bu hususta" diyor Lorenzo Cillario, "iki temel yorum da ikna edici değil; ne neoklasik ve para-denetimci felsefelere yakın olan 'burjuva teorisi' ne feyz aldığını iddia ettiği Marksist matrisi yanlış anlayan 'eleştirel' düşüncenin yorumu. Bunlardan ilki, parasal ve finansal rotaların özerkliğini teorize ediyor ve bu özerkliği paranın kendi başına bir hayat sürdüğü, sermayenin kendi kendini ürettiği ve insan emeği ve üretim süreçleriyle hiçbir

alakasının olmadığı yönündeki aşırı fikre atfediyor ve zenginliğin içkin erdem ve kötülükler tarafından yaratıldığını ve yok edildiğini hayal ediyor. İkinci ise finans piyasasını sadece spekülatif ve kurgusal özellikleri ifade etmekle suçluyor; endekslerin ve borsaların yükselmesi sadece 'spekülatif balonlar'dır, düşüşler ise çok büyük ihtimalle, finansal etkinliğin gerçek ekonominin davranış şeklini çarpıtmak yönünde tabiatında varolan sapkın eğilimden ötürü çekmesi gereken cezadır" (Cillario, 1998).

Son yirmi yıldaki finansal küreselleşmeye dair tarihsel bir irdeleme, gördüğümüz gibi, deflasyonu (enflasyon oranının tedrici olarak azaltılması) Asya krizinden, yani genellikle uluslararası alım satımı yapılan malların fiyatlarındaki düşüşün birincil nedeni olarak görülen krizden *önce* başlatılmış yapısal bir süreç olarak nitelememize olanak tanıyor. Bu gerçek son derece önemli; çünkü birincisi, deflasyon sürecini uluslararası ekonominin doruk noktasına, yani Ekim 1979'da Volker'ın başlattığı para-denetimci değişimden itibaren Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleştiriyor. İkincisi, deflasyon süreci genel dönüştürme gücünü para-denetimci dil geleneği ve yeni sermaye genişletme süreçlerinin icadı arasındaki uzlaşmazlıktan alıyor. Kapitalizmin tarihindeki finansallaştırma teknolojisi ve süreçlerinde görülen en şaşaalı sıçrayışlardan birinin kökeninde yatan şey, sermayenin işçi sınıfına karşı giriştiği saldırı karşısında geleneksel Fordist-enflasyoncu dillerin gösterdiği bu *direniştir* (hem işçilerin direnişi hem Keynesçi mantığın –maaş farklılığındaki üst/ast değişmezliği- direnişi). Üretici süreçlerin esnekleştirilmesi ve ikinci kuşak serbest mesleğin gelişmesine neden olan toplumsal işgücü maliyetlerinin dışsallaştırılması, Fordizm'in toplumsal yapısını yok etme arzusu ve "enflasyon-karşıtı para-denetimci politikanın üstü kapalı bir şekilde içerdiği rasyonel beklentiler" (bkz. Marazzi, 1998) arasındaki gerilimin sonuçlarıdır. Üçüncüsü, Fordist sosyoekonomik konfigürasyonun parçalanması *artan kazançlar* ekonomisine geçişi de beraberinde getirmiştir. Toplumsal ilişkiler dilinin işe sürülmesi, üretici işbirliğinin fabrika kapısının ötesinde de etkin hale getirilmesi; düşen kâr oranlarına işgücünün iletişimsel-ilişkisel işbirliğini daha da yoğun bir şekilde sömürerek karşılık veren artan kazançlar ekonomisinin kökeninde yatmak-

tadır.

Daha önce belirttiğimiz gibi, "artan kazançlar" canlı işgücünün üretkenliğinin eşiklerini belirleyenin artık daimi, fiziksel (sabit) sermaye, hatta istihdam seviyeleri bile olmadığı anlamına geliyor. Kazançlar artıyor; çünkü sermayenin kendisi dilsel hale geldi (Bütün toplumun bedeni, tabiri caizse, "daimi sermaye" haline geldi). Sermayenin faillerinin *güçlü etkinliği* toplumsal işgücüne aktarıldı ve toplumsal işgücünde doğrudan doğruya içselleştirildi.

Amerika Birleşik Devletleri'nde bir süredir borsaya kayıtlı şirketlerin *sermaye masraflarının* % 98'i şirketlerin kendi içinde karşılanıyor, böylece kâr payları, faizler, birleşmeler ve devirler (B&D) ve gerialımlar ya da daha doğrusu, şirketler tarafından hissedarlarına aktarılan finansal gelirin tamamı bankacılık sisteminden borç alınan parayla üretiliyor ve menkul kıymetler piyasalarındaki işlemler (finansal geliri yaratan işlemlerin ta kendisi) için kullanılıyor. 1985'ten 1997'ye kadar kâr payları, faizler, birleşmeler ve devirler (B&D) ve *gerialımların* toplam değeri sermaye yatırımlarından yaklaşık % 5 daha fazla oldu (bkz. Henwood, 1998).

Başka bir deyişle, şirketlerin bankalara olan borçları sermaye yatırımlarını değil; daha ziyade bir çeşit Keynesçi *efektif talebi* finanse ediyor, ev ekonomileri yığını için erişilebilir olan finansal zenginliğin bir kısmı menkul kıymetlerdeki yatırımlardan kaynaklandığında bu durum daha da belirginleşiyor. Örneğin 1998'de Amerikalı ailelerin likit varlıkları 13.800 trilyon dolara denk düşüyordu ve bunun % 43'ü hisselerde, % 23'ü banka mevduatlarında ve % 17'si yatırım fonlarında tutuluyordu. Birikimler yetersiz kaldığında, yükselmiş tüketici talebi seviyelerini korumak için hususi borca başvuruluyor. Bu sadece Birleşik Devletler'de değil, ekonomik açıdan gelişmiş bütün ülkelerde işleyen bir süreçtir.

"Kesinlikle" diyor Orléan, "hisseler para değil. Likiditeleri kısmi; zira evrensel mübadele araçları olarak kabul edilmiyorlar. Fakat sadece yedek aktifler olarak değil, bazı işlem türlerinde mübadele aracı olarak sahip oldukları dolaşım alanı bir hayli geniş. Bunu, bir şirket hisseleri yardımıyla başka bir şirketi devraldığında ya da daha net bir şekilde bir müdür kendisine hisse seçenekleriyle ödeme yapılmasını

kabul ettiğinde görüyoruz. Bu nedenle, halen tüketici mallarının alımında kullanılamasalar da embriyonik bir para birimi şekli olarak görebiliriz. Bu embriyonun olgunluğa ulaşıp ulaşmayacağı, kelimenin tam anlamıyla bir para birimine dönüşüp dönüşmeyeceği meselesi, giriştiğimiz analizde karşılaştığımız bir zorluktur; çünkü böyle bir değişim, egemenlik ilkesinde radikal bir değişim teşkil edecektir" (Orléan, 1999, s. 242).

Yeni Ekonomi'nin doğasına dair analizimizde önemli bir noktaya ulaştık. Finansallaşmanın likidite kavramına odaklandığını gördük. Benzer bir şekilde, likiditenin, kamuoyunun, finans piyasaları ekonomisine katılan çok sayıda öznenin etkili olan eylemini ete kemiğe bürüyen paranın bir fonksiyonu ya da Marksist bir ifadeyle, doğal bir şekli olduğunu gözlemledik. Kamuoyunun, yatırımcıların tercih/kararlarının bir manivelası olarak iş görebilmesi için kendisini herkes tarafından "doğru" ya da hâkim kabul edilen bir uzlaşıyla ya da yorum modeliyle donatması gerekir. Bu uzlaşı toplumun kendisi tarafından üretilir ve tarihsel olarak karmaşık toplumsal üretim, tüketim ve hayal gücü ilişkileri biçiminde ifade edilir. Yeni Ekonomi'de toplumsal *ve* finansal uzlaşı tekno-mantıksal dilsel-iletişimsel bir paradigma olarak ifade edilmiştir.

Finansal likiditede görülen olağanüstü büyüme, ki bu bazılarını Yeni Ekonomi'yi yapay bir şekilde "gazino kapitalizmi" olarak tanımlamaya sevk etmiştir, aslında para yaratımının merkez bankasından finans piyasalarına *aktarılmasına* işaret etmektedir. Aslında, kamuoyu ve iletişimsel eylemi, merkez bankasının 1990'lar boyunca muhafaza ettiği likidite miktarını ortaya çıkarmıştır. Birleşik Devletler'de ama sadece orada değil, para arzı merkezi para otoriteleri tarafından (önceden) belirlenen herhangi bir niceliksel hedefe *bağlı olmadan* arttı. Yatırımcılardan, hem şirketler hem yurttaşlardan gelen talepteki artışa cevaben arttı. Amerikan Merkez Bankası kamuoyu eylemi tarafından yaratılan bu likidite talebini piyasaya sürmekten başka bir şey yapmadı.

Paranın şekline dair yapılan *niceliksel* analiz açısından bakıldığında daha sonra göreceğimiz gibi, para yaratımının merkez bankası alanından finans piyasalarına aktarılması *egemenliğin doğasında bir değişimi* be-

raberinde getiriyor. Şunu belirtmek isterim ki bu finans piyasalarının merkez bankasının yarattığından farklı, kendilerine ait bir para birimi yarattıkları anlamına gelmiyor; merkez bankasının, likit varlıkların dolaşımını güvence altına almak ve para yaratıcı olarak sahip olduğu nihai rolü yerine getirebilmek için finans piyasalarının hareketlerini takip etmeye zorlandığı anlamına geliyor.

Likidite yaratımının esasen bir bankacılık işlevi olduğu yerde, egemenlik ulusal devlete aittir. Halbuki, likidite yaratımının esasen *finansal* olduğu yerde egemenlik kamuoyuna ve tarihsel olarak kamuoyuna uygun olan sosyo-finansal uzlaşıya aittir. İlk durumda, paranın şekli *yurttaşlık* ilkesi temelinde bir toplumsal aidiyet biçimini tanımlar. İkinci durumda, yani finansal likidite durumunda ise, paranın şekli uluslarüstü olan bir aidiyet hissini, görüş rejiminin ulusal olarak oluşturulmuş temsili devlet rejimine baskın olduğu *küresel* bir yurttaşlığı tanımlar.

YENİ EKONOMİ VE İLGI EKSİKLİĞİ

İş dünyası döngüsünün dinamiklerini ve Yeni Ekonomi'nin krizini detaylı bir şekilde analiz etmeden önce (bkz. Bölüm II), bir yandan bilgiye/düşünceye dayalı çalışma süresinde görülen post-Fordist artış ve diğer yandan da "bilgi-alanı" denilen şeyin sınırsız genişlemesi tarafından yaratılan çelişkilere kısa bir bakış atmak faydalı olabilir. Berardi, *La fabbrica dell'infelicità* (Mutsuzluk Fabrikası) adlı kitabında şöyle diyor: "Teknolojik bağlam, küresel makinenin ritimlerinin daimi olarak hızlanışıyla, siberuzayın bireysel beynin sınırlı kapasitesi karşısında, siberzaman karşısında daimi olarak genişlemesiyle belirleniyor. İletişimsel bağlam, bilgi-alanının; yani rekabet gücünün, hayatta kalınanın bağlı olduğu sinyalleri içeren alanın sınırsızca genişlediği bir bağlamdır. Panik teriminin Yunanca etimolojisinin ima ettiğine çok benzeyen bir durumla karşı karşıya değil miyiz?" (Berardi, 2001, s. 78). Panik kelimesinin Yunanca kökeni *pan*'dır; yani "varolan her şey"dir ve bu isimle anılan tanrı kendisini, ziyaret ettiği kişileri rahatsız eden bir "ulvi deliliğin" taşıyıcısı olarak ifade eder.

Thomas Davenport ve John Beck, siberuzay ve siberzaman arasındaki bu çelişkiyi, *The Attention Economy: Understanding the New Economy of Business* [İlgi Ekonomisi: İş Dünyasının Yeni Para Birimini Anlamak] (2001) adlı kitaplarında irdeliyorlar. Yeni Ekonomi'de, "az olan insan ilgisidir. Telekomünikasyon bantlarının genişliği sorun değil, sorun insan bandının genişliği." Yazarlara göre, teknoloji devrimi bilgiye toplumsal erişimi devasa ölçüde artırmıştır ama bilgi arzındaki sınırsız büyüme insanlardan gelen *sınırlı* taleple çelişmektedir ve çalışma süresi kendimize, beraber çalıştığımız ve beraber yaşadığımız insanlara ayırabileceğimiz ilgi süresini azalttıkça bu talep daha da sınırlı hale gelmektedir.

Yani bir aşırı *bilgi bolluğu* içerisindeyiz, bir bilgi fazlalığı, bir aşırı bilgi yüklenmesi halindeyiz. *New York Times*'ın pazar baskısı 15'inci yüzyılda okurların ulaşabildiği bütün yazılı malzemelerden daha fazla bilgi içeriyor. "O zamanlar sorun okumak için zaman bulmak değil, zamanı doldurmak için yeterince okuma malzemesi bulmaktı. Bilgi kapış kapış gidiyordu ve kitapların, örneğin çiftçilerden daha değerli olduğu düşünülüyordu."

Aşırı *bilgi bolluğu*nun –her yıl basılan kitapların sayısı (dünyada 300.000) ya da internetteki bilgi miktarının katlanarak artışı (dünyada 2 milyar web sayfası var ve web trafiği hacmi 100 günde bir ikiye katlanıyor) veya veri bankalarının çoğalmasının (şu anda piyasada 11.339 veri bankası var) ötesinde– başka bir örneğini ele almak gerekirse; bugün ortalama büyüklükte bir süpermarket yaklaşık 40.000 farklı kalem içeriyor. Ortalama tüketicinin ilgisini arz edilen bütün mallara çekmenin bariz imkânsızlığı karşısında, tüketicinin ilgisi gerçek anlamda satın alınıyor. 1999'da dayanıksız mal üreticileri pazarlama için 25 milyar dolarlık, yani aynı yıl süpermarket zincirleri tarafından elde edilen kârın *beş katı* tutarında bir harcama yaptı!

Başka bir örnek: Eğer dünyanın bütün nüfusu, 6 milyar insan bütün bir yıl boyunca aralıksız konuşsaydı, telaffuz edilen bütün kelimeler, 1996 ila 2000 yılları arasında üretilen telekomünikasyon sistemlerinin potansiyel kapasitesiyle sadece birkaç saat içinde aktarılabilirdi.

İlgiye dair arz ve talep arasındaki bu dengesizlik, *bilgi-stresi* deni-

len panik-depresif sendroma yol açmaktadır; öyle ki *İlgi* Eksikliği Bozukluğu'nun (ADD) tedavisinde kullanılan Ritalin adlı ilacın satışları 1990'dan bu yana 9 kat artmıştır (bkz. Gilioli ve Gilioli, 2001).

İlgi ekonomisi, bilgiye erişimde görülen, yeni teknolojilerin körüklediği yüksek artış oranının bir ürünüdür zira müşterileri/tüketicileri muhafaza etmek ya da basitçe cezp etmek için ilgilerini çekmek gerekiyor. Gitgide de daha pahalıya mal oluyor. Bu, üretimin birim maliyeti düştükçe artan bir maliyet. Aslında Yeni Ekonomi, arz yakasında *artan kazançlar* yasasıyla işliyor; azalan kazançlar yasasının, hammaddelerinin soyut kaynaklara nazaran öneminin azalmasıyla birlikte ikinci plana düşmesini takiben kendisini dayatmayı başarmış bir yasa bu. Ama gerçek şu ki mal ve hizmetlere dair *talep* yakasında ilgi (ve dağıtımı) azalan bir *verime* sahip; yani ilgi, endüstriyel ekonominin fiziksel hammaddelerinin yerini aldı. Az bulunan ve son derece *dayanıksız* bir *maldır* (Eğer ilgi bir tarafa yönelirse eşzamanlı olarak başka bir tarafa yönelemez ve eğer bir görevi yerine getirmek için çok fazla ilgi gerekiyorsa, kenarda duran her ilgi birimi azalacaktır). "Bilginin tükettiği şey" demişti Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Herbert Simon, "çok açıktır: Hedef kitlesinin ilgisini tüketir. Bu nedenle bilgi zenginliği bir ilgi fakirliği yaratır."

Yeni Ekonomi'nin genişleme aşamasında internet şirketleri internet kullanıcılarının ilgilerini çekmek konusunda son derece yüksek bir motivasyona sahipti ve artan kazanç arayışında olan risk sermayesinin düzenli akışı tarafından finansal olarak ödüllendirilmişlerdi. Spekülatif balon bir bakıma kaçınılmazdı ve bunun nedeni hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde bilgi-alanı ile insanların genel bilgi arzının farkına varmak için toplumsal olarak gerekli olan ilgiyi tüketme kapasitesi arasındaki dengesizlikti.

Daha yakından bakıldığında görülüyor ki bu düpedüz bir paradokstur. Bir yandan post-Fordist devrim, "özerklik aktarımı" ve "çalışmanın kişiselleştirilmesi" için yönetim tekniklerini oyuna dahil ederek Fordist-Taylorcı çalışmadan duyulan hoşnutsuzluğun üstesinden gelmeye çalıştı. Bütün bunların sonucunda ortaya çıkan şey, Ulrich Beck ve diğerlerinin düşünceye dayalı çalışması diye tarif ettiği şey oldu. Fakat öte yandan bu özerklik ve sorumluluk aktarımı çalış-

mayı hiç seyreltmedi, yoğunluğunu hafifletmedi ya da işçilerin hayatlarındaki ağırlığını azaltmadı. Tam aksine, daha ağır bir yük ekledi ve bütünleştirilmiş ve tamamen sosyalleştirilmiş fabrika sistemine daha absorbe edici bir şekilde entegre olunmasını sağladı. Çalışma dünyasındaki post-Fordist dönüşüm, iş dışı beceri ve kaynakları da işe sürerek, *üretken-olmayan zamanı* ortadan kaldırarak, bilgisel malların arzını absorbe etmek için gerekli olan ilgi süresinin miktarını azalttı.

İlgi arz ve talebi arasındaki bu *orantısızlık krizinde* rekabetin, bilgi üretimi ve dağıtımında tekelleşme süreçlerine yol açması kaçınılmazdır. Ama *tekelleşme* bilgiye dayalı malların arz kanadındaki rakiplerin sayısını azaltabilse de ilgi arz ve talebindeki yapısal uyuşmazlığın üstesinden gelemez. İnsani olmasının yanı sıra bu uyuşmazlık ayrıca *parasaldır*. Eğer ilgi çekmek için fikri mülkiyet haklarına sahip olmanın yanı sıra daha fazla para yatırmak gerekiyorsa, rekabeti ortadan kaldırdıktan sonra arzı satmak/gerçekleştirmek için talep yakasında ya da ilginin tüketilmesi yakasında piyasada sunulan bilgisel malları edinmek için yeterli gelir olması gerekiyor.

Ama herkes ya da en azından tüketicilerin büyük çoğunluğu böyle bir ek gelir imkânına sahip değildi. İlgi ekonomisinde gelir artmak yerine azalıyor gibi görünüyor ve bu azalma çalışmaya ayrılan zamanla doğru orantılı gerçekleşiyor. Öte yandan, eğer ilgi zamanı artarsa, maaş kazanmaya ayrılan zaman kaçınılmaz olarak azalıyor.

Yeni Ekonomi'nin 1990'ların ikinci yarısında girdiği krizin bilgi arzı ve ilgi talebi arasındaki bu orantısızlıkla nasıl açıklanabileceğini göreceğiz. Şunu hatırlamakta fayda var: Tarif ettiğimiz şey kapitalist bir çelişkidir, değer biçiminin, değerin eşzamanlı olarak hem mal hem para oluşunun, gitgide daha fazla bilginin eşlik ettiği (ki bir piyasa payı oluşturmak için gereklidir bu) bir mal ve efektif talebi artırmayan bir şekilde dağıtılan bir para geliri olmasının tabiatında varolan bir çelişkidir. 90'larda görülen finansallaşma kesinlikle ek gelirler yarattı ama bu ek gelirleri eşitsiz bir şekilde dağıtması bir yana, finansallaşma bu ek gelirleri maaşı ve istikrarlı istihdamı yok ederek yarattı. İstikrarlı istihdamın ve düzenli gelir ve maaşların yok edilmesi, işçi tüketicilerin ilgi açığının daha vahim hale gelmesine katkıda

bulundu, onları ilgilerini mal ve hizmetleri tüketmekten daha çok iş aramaya yöneltmeye zorladı. Yatırım kazançlarının yaratımı amacıyla finans piyasaları için ortaya konulan koşullar işgücü için daha önce eşi benzeri görülmemiş olan bir güvensizlik yaratan *küçültmeleri, yeniden yapılandırmaları, dış kaynak kullanımını, birleşme ve devralmaları* teşvik etti. Bilgisel malların üretimi için gerekli olan sermaye aslında post-Fordist fabrikada işe sürülen işgücü niteliklerinin yevmiyesinden kesiliyordu. İşgücünün sadece bir ilginin üreticisi değil, aynı zamanda tüketicisi olduğu sadece maaş gideri değil aynı zamanda bir gelir olduğu hesaba katılmıyordu.

II
Yeni İş Dünyası Döngüsü

2001 MALİ KRİZİNİN GÜNCESİ

Yeni Ekonomi'nin *iş dünyası döngüsüne* ayrıntılı bir bakış atma ihtiyacı küresel piyasalar Ekim 2000'de o zamana kadar tahayyülü bile mümkün olmayan bir *likidite çöküşüyle* karşılaştığında açıklık kazandı. Kritik faktörlerin –petrol fiyatları, Ortadoğu'daki durum, aynı yıl mart ayından itibaren borsa endekslerinin düzenli bir şekilde düşmesi, çok sayıda *Dot Com* teşebbüsünün buharlaşması, Asya boyunca yaşanan finansal başarısızlıklar zinciri ve Avronun zayıflıkları– bir araya gelmesi dünya ekonomisinde azımsanamayacak sayıda mali zorluk yaratan bir *riziko* değerlendirmesine yol açtı. *Business Week*'in olayın sıcaklığıyla yaptığı ilk analizde 2001 yılı boyunca artan bir ekonomik durgunluk yaşanma riski varmış gibi görünüyordu; zira Asya ve Rusya krizlerinin aksine, yüzyıl sonu likidite krizi hem fi-

nans piyasalarını hem bankaları aynı anda etkiledi.

Morgan Stanley'de görevli bir ekonomist olan Stephen Roach, ekonominin "enformasyon çağının ilk ekonomik durgunluğuna" girdiği yorumunda bulunmuş ve bunu sürdürülemez yatırım patlamasının klasik bir örneği olarak tanımlayıp, fazladan yatırımın temizlenmesinin zaman alacağını belirtmişti. *Business Week*'in ABD ekonomisinde mal ve hizmetlerin aşırı üretilmesine dair yayımladığı veriler (*Too Much of Everything* [Her şeyden Çok Fazla Var], 9 Nisan 2001) çarpıcıydı. Telekomünikasyon sektöründe, aslında fiber-optik ağların sadece % 2.5-3'ü veri aktarmak için kullanılıyordu. Örneğin Tayvan'da yaniletken kablo üreticileri % 70 üretim kapasitesiyle çalışıyordu ve 2001'in sadece ilk altı ayında yatırımlar için yapılan küresel harcamalar % 16 oranında azaldı. Talep düşmesi bütün bir bilgisayar sektörünü vurmuştu ve işten çıkarma açıklamaları artmaya devam ediyordu. Otomobil sektöründe, yıllarca her yerde yeni tesis açıldıktan sonra, talepteki yavaşlama kapanma ve işten çıkarmalara yol açıyordu; perakende satışlar ve reklamlarda ciddi azalmalar olmuştu.

Bu üretim fazlalılığı, Roach'a ve Amerikan Merkez Bankası Başkanı Alan Greenspan'e göre, sadece *görünüşte* varolan bir üretim artışından kaynaklanmıştı. Yani artan üretkenlik, iş dünyasının organizasyonundaki daha büyük bir verimlilikten ziyade *ileri teknoloji* alanındaki artmış yatırım hacmine (aynı girdi seviyesinde daha fazla üretim) atfedilmeliydi. Bu hesaba katıldığında bile, 1995'ten itibaren ortalama yıllık üretim artışı % 2.4 olmuştu ki bu 1973 ila 1990 arasında görülen oranın iki katıydı.

Bu başlı başına çelişkili bir mesele; zira ileri teknoloji yatırımlarındaki yavaşlamaya (2000'in başında % 31.4 iken 2001'in ilk çeyreğinde % 10.7 olmuştur) rağmen şirketler yatırım yapmaya devam etti. Price Waterhouse Cooper'ın yaptığı bir araştırmaya göre yeni teknolojilere yatırım yapan şirketler 2000 yılı boyunca üretkenliğin % 13.4 arttığını görmüşlerdi. 2000 yılının son çeyreğinde; yani yavaşlama başladıktan sonra, üretkenlik yine de % 2.1 artmıştı. Halbuki bilgi teknolojilerine yatırım yapmayanlar için üretkenlik sadece % 4.9 oranında artmıştı (bkz. *Fortune*, "Buried in Tech", 16 Nisan

2001). Dolayısıyla teoride, şirketlerin yaptığı *alıcı grevi* geçici olabilirdi.

Amerikalı tüketicilerin yaptığı harcamalar –ki 2001'in ilk yarısı boyunca ev içi borçluluk oranı yüksek olmasına rağmen hiç düşmemişti– işsizlik artmaya devam ederse, çökme tehlikesiyle yüz yüze kalacaktı. Gün geçmiyordu ki birkaç bin işçi daha işini kaybetmesin. Fakat 2001'in ilk yarısında tüketici harcamalarında gerçek anlamda % 2.5'lik bir artış görüldü. Bu paradoks konut fiyatlarındaki artışla açıklanıyor: Haziran 2000'den Haziran 2001'e kadar % 9'un üstünde bir artış oldu ki bu son on yıldaki en büyük artıştı. Bir yandan hisse fiyatlarındaki düşüş, temelde harcama eğilimleri düşük olan yüksek gelirli aileleri etkilediği ve aynı zamanda bunun varsıllığa olan etkisi (daha düşük hisse fiyatları, daha düşük tüketici harcaması) Amerikalılar emeklilik gelirlerindeki azalmayı fark edene kadar hissedilmeyeceği düşünüldüğünde, o zaman varsıllık etkisinin her şeyden önce konut sektöründe hissedilmesi mantıklıdır. İpotekle sağlanan yeniden finansman sayesinde, tüketici harcamaları ekonomik durgunluk riskine direnmeye ve bu riski kısıtlamaya yardımcı olmaya devam edebilmişti. İpotek faiz oranlarında görülen, Amerikan Merkez Bankası'nın ekonomik canlanma tedbirlerinin yol açtığı düşüşün ötesinde, bu olgunun altında, tek kişilik evlerin sayısında görülen artışın sebep olduğu konut talebi artışı gibi önemli demografik faktörler yatıyordu.

Paul Krugman'a (2001) ve hatta IMF'ye göre, Bush'un uyguladığı vergi kesintileri hiç işe yaramayacaktı; zira bunlar en yüksek gelir dilimindeki vergi mükelleflerinden toplanmıştı (Vergi kesintilerinin yaklaşık % 40'ı gelir dağılım skalasının en üstündeki % 1'lik kesimin cebine gitmişti) ve zaten bu kesintiler, ekonomik durgunluğun hızla ortaya çıkışı karşısında çok geç kalmıştı.

MERKEZ-KENAR MODELİ

Eğer krizin kökenine ve uluslararası para ve finans sisteminin geçirdiği dönüşüm hakkında bize halen bir şeyler söyleyebilen tek eko-

nomik modeli; yani bir zamanlar gelişmiş-azgelişmiş ya da Kuzey-Güney modeli olarak bilinen merkez-kenar modelini daha incelikli hale getirmek istiyorsak, Amerika'nın Yeni Ekonomisi'nin düştüğü krizin *küresel etkilerini* analiz etmemiz elzemdir. Bu modeli daha az mekanik kılmak anlamında "daha incelikli hale getirmeliyiz". Günümüzdeki toplumsal üretim ve mal dağıtımı süreçlerinin analizi, merkez-kenar modelinin gölgede bıraktığı şeye; yani baskın ülkelerin, merkezdeki ülkelerin *iç çelişkilerine* ışık tutuyor (bkz. De Cecco, 1998). Başka bir deyişle, küresel finans sisteminin işleyişindeki neden ve sonuç arasında doğru dengeyi kurmak gibi bir meziyete sahip olmasına karşın sistemi döngüsel ve siyasi açıdan kullanışsız bir biçimde temsil etme riskini de taşıyan bu modeli *fetiş* olmaktan çıkarmalıyız.

Merkez-kenar modeli, *par excellence* merkez ülke olan ve 1971 yılında doların altına çevrilemezliğinin ilanından ve bunu takiben dalgalı kur sisteminin kurulmasından bu yana bütün dünyada para politikasını etkilemeye devam eden Birleşik Devletler'le başlıyor. Bu modelde merkez ülkeler, onlardan borç alacak potansiyel ülkelere dair ulaşabildikleri bilgiler temelinde ve elbette kâr amaçlı olarak dağıtmaya karar verdikleri devasa miktarda para birikimine sahip oldukları sürece esas kreditörlerdir. Dolayısıyla, bankacılık ve finans sisteminin organizasyonundan ötürü merkeze daha yakın olan ülkeler daha avantajlı bir konumda olacaktır, imparatorluğun kenarında bulunan ve haklarındaki bilgi "eksik" ya da teyidi zor olan ülkeler ise dezavantajlı konumdadır.

Merkez ülkelerdeki kredi koşulları daha uygunken, genellikle de faiz oranları düşükken, bankalar kredi taleplerini, uluslararası finansal topluluğun en yeni üyelerinden, bilgi edinmenin daha maliyetli ve edinilen bilginin de kesinlikten uzak ve kredilerin gelecekte geri alınmasının zor olduğu ülkelerden karşılama çabasına girer. Birleşik Devletler'de faiz oranları yüksek olduğu için merkez ülkelerde kredi koşulları daha kötüyken bir kredi geri çekme dalgası, her şeyden önce haklarındaki bilginin zayıf ya da yetersiz olduğu kenar ülkeleri –ama sadece bunları değil– cezalandıran bir geri tepme ortaya çıkar. Az önce tarif ettiğimiz modeldeki belirleyici faktörlerden birinin de

merkez ülkelerdeki faiz oranı hareketleri olduğunu da belirtmek gerekiyor.

Dolayısıyla, bu model çerçevesinde, kredi önerisi başlıca kredi veren ülkelerin *iç* koşullarına; yani ekonomik döngülerinin aşamalarına bağlıdır. Eğer örneğin Amerikan Merkez Bankası, Amerikan ekonomisini canlandırma ya da bir mali krizi savuşturma amacıyla faiz oranlarını düşürürse, bunun doğrudan sonucu uluslararası sermayenin Almanya ya da Japonya'ya kayıp, mark (günümüzde Avro) ya da yenin değerinin artmasına yol açmasıdır. Almanya ve Japonya ise, para birimlerinin değerlenmesinden ötürü ihracatlarındaki rekabet güçlerinin azalmasını engellemek için, kendi faiz oranlarını düşürürler ve sermayenin Latin Amerika ya da Asya'ya doğru akmasına neden olurlar.

Bu da bütün gelişmiş dünyadan bankalar ve finansal yatırımcılar arasında bir artan kazanç yarışına yol açar ki bu yarış, ancak kredilerin verildiği alanı, örneğin kısıtlayıcı para politikasının uygulandığı zamanlarda borç veren uluslar kulübünün dışında tutulan ülkeleri de kapsayacak şekilde genişletmek suretiyle kazanılabilir.

Sermayenin serbest dolaşımının bir sonucu olarak bu dinamik, son yirmi yılda hız kazandı. Hızlanma, Reagan yönetimi 1980'lerde Tasarruf ve Kredi Dernekleri'nin geleneksel ev kredilerine ek olarak finansal yatırımlar yapmasına izin verdiğinde Birleşik Devletler'de ve daha sonra da 1990'ların başından itibaren Uluslararası Para Fonu (IMF), şahsi tasarrufları toplayan büyük kurumsal yatırımcıların istedikleri yerde yatırım yapmalarına izin verdiğinde uluslararası ölçekte başladı. Ev tasarruflarının finansallaşması, bankacılık dışı kurumlar tarafından yönetilen yatırımların (emeklilik fonları ve yatırım fonları) daha geleneksel ve daha güvenli olan, ulusal hükümetlere ait hazine bonolarından dünyanın dört bir yanındaki borsalara aktarılması, deflasyon faiz oranlarının düşmesine neden olup bankaları tasarruflar için daha az cazip bir seçenek haline getirirken güç kazanmaya devam etti.

Bankalar, birikimlerin daha yüksek kazanç oranlarıyla menkul kıymetlere kaydırılmasının yol açacağı bir krizden kaçınmak için ilk önce gayri menkul piyasasına yönelip, absürd koşullarda kredi vere-

rek krizi körükledi ve sonra da menkul kıymetler piyasalarına yöneldi. Bankalar böylece küresel bir işkolu haline gelip, kendilerini birikimlerin yerel olarak yönetilmesinden uzaklaştırdılar. Önceliği mal varlığı yönetimine ve hisse fiyatlarını hissedarları için (*hissedar değeri*) yükseltmeye verdiler.

Merkez-kenar modelinde kredi koşulları ve şartlarının ilk olarak merkez ülkeler tarafından belirlendiği gerçeği, 1997 Asya krizini takip eden tartışmalarda ateşli bir konu başlığı olmuştu. Çoğu ekonomist ve finansal işlemci, aslında krizin sebeplerine dair analizlerini borçlu ülkeler; yani kredi talebi koşulları üzerine yoğunlaştırdı. Yıllarca "Asya mucizesi"nden bahsedildikten sonra, krizin patlak vermesinin hemen ardından Asya ülkeleri her şeyle suçlandı (şeffaf olmayışları, himayecilikleri, finansal mekanizmalara dair bilgilerinin zayıf oluşu vs.) Tam aksine, krizin, tıpkı 1994-1995 Meksika krizi ve 1993 EMS krizi gibi Asya krizinin de ilk sebebini *merkez ülkelerde aramalıyız;* çünkü küresel finans piyasalarının dinamiklerini onlar belirliyor.

Neoliberal ekonomistler için krizin nedenleri esasen yanlış bilgide ve uluslararası sermayeyi kullanan ülkeler üzerinde herhangi bir kısıtlama olmamasında yatıyordu. Bu nedenle, Aralık 1998'de OECD ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi kuruluşlar, çok taraflı yatırım anlaşması kisvesi altında –ki bu gelişmekte olan ülkeleri, herhangi bir özerklikleri olmaksızın uluslararası *sermaye yatırımlarının alıcı ucunda bırakacak mütehakkim bir anlaşmaydı*– aracısız yabancı yatırım için mutlak bir liberalleşmeyi uygulamaya koymaya çalıştılar ama neyse ki geniş muhalefet hareketleri sayesinde başarısız oldular.

Her parasal ve mali krizin kendine has özellikleri var ama hepsi yeni finansal emperyalizmin dinamiklerine dair oluşturulan bu yorum şemasının içine giriyor. Asya krizi vakasında, zaten üretim kârlarında ve iç siyasi uzlaşısında bir düşüş yaşayan ekonomilerin tamamının çöküşüne yol açan şey Asya para birimleri ve dolar arasındaki sabit parite sistemiydi; bu sistem dolar değer kazanıp, dünya ticareti durduğunda ticaret açığında bir artışa yol açmıştır. Dolar paritesinin inatçı bir şekilde savunulması Asya merkez bankalarının nakit kasalarını devalüasyondan başka yapacak bir şey kalmayana dek boşalttı.

Bütün krizlerin ayırt edici özelliği, sermayenin tekrar Batı ülkelerine akmasıdır. *Kısa vadeli sermaye* hareketlerinin küresel finans sisteminin istikrarsızlaştırılmasında oynadığı rol, takip eden birkaç yılda çok fazla tartışılacak ve uluslararası bir siyasi harekete yol açacaktı: ATTAC (Association for the Taxation of Financial Transactions to Aid Citizens [Yurttaşlara Yardım Amacıyla Finansal İşlemlerin Vergilendirilmesi Derneği]). Bu hareketin amacı –kısa vadeli– sermayenin spekülatif hareketlerinden elde edilen kârlara vergi uygulamak (Tobin vergisi) ve böylece de gelişmiş ülkelerin hükümetlerine, küresel yoksullukla savaşmakta kullanacakları önemli vergi kazançları sağlamaktı.

Fakat şunu anlamak gerekiyor; kısa vadeli sermaye kaymaları "fiyat devrimi"nin, post-Fordist üretim şekilleri ve birikimlerin finansallaşmasının ortaya çıkardığı deflasyonun bir ürünüdür. Bu iki olgu, kurumsal yatırımcıları, hem devam eden operasyonlardan gelen talepleri hem emeklilik getirilerini ödemekte kullanacakları daha yüksek gelirler elde etmek için mal varlığı yönetimi konusunda gitgide daha saldırgan bir tutum benimsemeye zorlayan *emeklilik fonu kapitalizmini* ortaya çıkaran şeylerdir. Emeklilik fonu kapitalizminde nüfusun yaşlanması ve maaşlı çalışanların sayısının azalması, emeklilik sisteminin yavaş yavaş dağıtım ilkesinden (sosyal güvenliğin 1'inci sütunu) sermayeye katma ilkesine (sosyal güvenliğin 2'nci ve 3'üncü sütunu) kaymasını açıklamakta kullanılan önemli faktörlerdir. Fakat deflasyonun emeklilik gelirleri üzerindeki etkisi de bir o kadar önemlidir. Emeklilik fonları için, gelirleri uzun bir deflasyon sürecinden sonra ödemek demek, gelirleri *yeniden değer biçilmiş* parayla ödemek demektir. Emekli insanlar içinse, enflasyondan korunsalar bile yine de finans piyasaları cehenneminden geçmek zorunda olan gelirlerin kendilerine ödenmesi demek. İşçi temsilcileri ve emeklilik fonu yöneticileri arasında, daha kazançlı ama aynı zamanda daha istikrarsızlaştırıcı olan kısa vadeli gelirlerle, daha az kazançlı ama ekonomik gelişimin toplumsal koşullarına daha az zarar veren uzun vadeli gelirlerin orta noktasında bir uzlaşmaya, "post-Fordist bir anlaşmaya" varılabilmesi gerekiyor. "Bu" diyor Michael Aglietta, "batı Avrupalı sendikalar için bir gelecek beklentisidir. Bu sendikalar ta-

rihleri gereği, tek tek işçi kategorilerinin şirketsel çıkarlarının üstesinden gelip, ücretli çalışanların ihtiyaçlarını bir bütün olarak temsil etmeye yazgılıdır. Ücretli çalışan fonları, sendikalara kârlılık normlarını etkilemek için bir araç sağlayabilir. Azami bir kısa vadeli gelir yerine, şirket üzerindeki kontrolün istikrarı karşılığında uzun vadeli bir kârlılık oranı talep edebilirler" (Aglietta, 2001).

Emeklilik fonlarının küresel finansın işleyişindeki rolü, kenar ülkelere doğru yayılıp, yerel ekonomileri yok eden ve yerel ekonomilerin kendi kaderini tayin ilkesi uyarınca yeniden yapılanmasını engelleyen gelişmiş ülkelerin o iç çelişkilerinden biridir. Dahası bu, deflasyon Japonya gibi ülkelerde faiz oranlarını aşağı çektiğinde (ki Japonya, yenin 1999'da değerinin yeniden belirlenmesi ve bunun sonucunda ihracatta bir düşüş yaşama riski karşısında zaten, sıfıra çok yakın olan faiz oranlarında daha fazla azaltma yapamazdı) çok daha zararlı hale gelen bir çelişkidir.

Bu çelişkilerin bir diğeri de IMF'nin politikasında, birbirinden çok farklı olan ülkelerdeki krizlere aynı tedaviyi uygulamayı amaçlayan o politikada görülebilir. Asya krizi örneğinde IMF'nin tepkisi sadece geç kalmakla kalmayıp aynı zamanda etkisiz oldu ve aslında Asya ekonomileri 1998 ila 2000 yılları arasında, IMF'nin önerdiklerine ters olan yerel politikaları izleyerek kendi kendilerini toparlamayı başardı: Keynesçi geniş açık bütçe harcaması aracılığıyla faiz oranlarını düşürerek, Asya ülkeleri iyileşme sürecini kendileri harekete geçirip, kendilerini bir kez daha yabancı yatırımlar için cazip hale getirdi.

IMF, yerel ekonomilere özgü özellikleri hesaba katmadan, bütün yerel ekonomi çeşitleri için geçerli olduğu varsayılan makroekonomik stratejiler uyguluyor. Öte yandan, kenardaki ülkeler eğer kendi kaderlerini tayin etme haklarını garanti etmek istiyorlarsa, bu belirgin farklılıklardan faydalanmanın bir yolunu bulmak zorundalar. Ve aslında bunu, sadece Batılı ülkeler tarafından teşvik edilen liberalleşme süreçlerini yavaşlatarak en azından kısmen başarabilirler. Örneğin, 1998'den beri yabancı sermayenin ülke dışına çıkışını katı bir şekilde denetleyen Malezya bunu başardı: Bu, sermayenin uçup gitmesini engellemek için gerekli olan ama kesinlikle ulusal düzeyde gerçek bir demokratik reform için yeterli olmayan bir denetimdi.

Yeni Ekonomi'nin şu anki krizinin küresel etkilerini analiz etmek, merkez-kenar modelini güncelleştirmemizi mümkün kılıyor. Birincisi, bu model ve bütün bir 20. yüzyıl emperyalizmi incelemeleri geleneği karşısında şunu belirtmek gerekiyor ki Yeni Ekonomi'nin yayılma aşaması ve krizi süresince, sermayenin kenar ülkelere giriş ve çıkış hareketlerinin arkasındaki itici güç faiz oranları değil; finans piyasalarının performansıydı. Bu, küresel piyasalar hiyerarşisinin temelinde yatan mantıkta bir değişime işaret eden çok önemli bir farklılık. Günümüz küresel ekonomisinde başrolü ulus-devletler değil, ulus-devletlerin finans piyasaları oynuyor ve bu finans piyasaları da ulus-devletlerin sınırları dışında kolayca iş görebilen bir kamusal *uzlaşı*nın kullanılması gibi mekanizmalar tarafından yönlendiriliyor.

İkincisi, yine merkez-kenar modeli karşısında, Yeni Ekonomi'nin Birleşik Devletler'in mevcut bilançosunda devasa bir açık yarattığını, bu açığın da dünyanın geri kalanından, özellikle de Avrupa'dan Amerikan finans piyasalarına akan sermaye ve birikimlerle dengelendiğini belirtmek gerekiyor. ABD'nin mevcut bilanço açığı Asya ve Latin Amerika ülkelerinin yüksek ihracat seviyeleri tutturmalarına olanak tanıdı ama doların değerinde görülen, yabancı sermayenin özellikle de Avrupa sermayesinin ABD'ye akmasının sebep olduğu yükseliş, Avrupa'nın Yeni Ekonomi modeline *bağımlılığına* işaret ediyordu. Dahası, bu gelişme Avrupa'nın en nihayetinde kendine bir Avrupalı para birimi, yani Avroyu bulduğu bir dönemde gerçekleşti ki bu para biriminin birincil tarihsel amacı Avrupa'yı doların ve Amerikan para politikasının etkisinden koruyup, Avrupa'nın kendine has kıtasal ve bölgesel özelliklerine saygı duyan bir ekonomik ve toplumsal gelişimi güvence altına almaktı.

Bütün bunlara bir de, 1999 sonu ila 2001 sonu arasında varil başına 20 ila 30 küsur dolar arasında değişen petrol fiyatını ekleyin. 2000 krizinin adı konulmayan ilk petrol krizi olduğu söylenmişti. Leonardo Maugeri'ye (kendisi İtalyan petrol ve doğalgaz şirketi ENI'de üst düzey bir yöneticidir ve 2001 tarihli *Petrolio. Storie di falsi miti*'nin yazarıdır) göre, ham petrol fiyatında görülen değişkenliğin gerçek nedeni OPEC'in fiyat politikasında değil; Birleşik Devletler'in ihtiyaç duyduğu ham petrol türünde (diğer ham petrol sınıfla-

rına nazaran arzı sınırlı olan hafif kükürtsüz ham petrol) yatmaktadır. "Dolayısıyla, genel anlamda bir petrol arzı ve talebi dengesinden bahsetmek gitgide daha da anlamsızlaşırken, belli bir dönemde uluslararası pazarlarda bulunan ham petrolün bu petrolü tüketmek zorunda olanların gerek duyduğu ham petrol kalitesine uyup uymadığını anlamak çok önemli bir hale geliyor. Örneğin, 2000 yılında yaşanan şey, sözde bol olan ham petrol arzında [Bu 1997 sonbaharında, tam da Güneydoğu Asya'da –son yıllarda petrol tüketim oranında en büyük artışların kaydedildiği bölge– kriz patlarken üretimi artırmaya karar veren OPEC'in yargısındaki bir hatanın sonucuydu] ve arzı tam aksine çok az olan belli ham petrol sınıflarında görülen yüksek talepte yaşanan bir kısa devreydi." Birleşik Devletler'in günde 8 milyon varil üretirken 20 milyon varil tükettiği göz önüne alındığında, ABD'nin petrol fiyatı istikrarsızlığında bir faktör olmaya devam etmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu, üreticilere gücünü geri kazandırmak için enerji aciliyetinden (Alaska gibi bölgelerde sondaja izin vererek ve nükleer güç santrallarının inşasına yetki vererek) istifade etmek niyetinde olan ve böylece de alternatif enerji politikalarının altını boşaltan George W. Bush'un tercihlerinden bağımsız bir durumdur.

Enerji sektöründeki kısıtlamaların kaldırılması, son yirmi yılda hizmet sektörünü genişleterek ve enerji tasarrufuna yatırım yaparak enerji tüketimini (ekonomik büyüme oranlarına kıyasla) düzenli bir şekilde azaltan bir ekonomiye 1970'li yıllardaki "eski tehlikeleri" geri getirdi. Doğal olarak, bütün bunların bedelini Batılı ülkelerdeki tüketiciler ama ayrıca da sanayileşmenin ithal hammaddelere bağımlılığı artırdığı gelişmekte olan ülkelerdeki tüketiciler ödedi. Harris'in araba sahipleriyle yaptığı bir ankete göre, Birleşik Devletler'de insanların % 46'sı yükselen benzin fiyatlarını ödeyebilmek için mal ve hizmet tüketimlerinde tasarrufa gitti; bu %46'lık dilimin % 72'si hafta sonu gezilerinde, % 53'ü tatil harcamalarında tasarrufa gitti ve % 31'i de yeni bir araba almayı erteledi. Bunların yarısı da enerji tasarruflu araba almak istediklerini söyledi.

2001'in ikinci yarısında ham petrolün fiyatının düşmesi, Amerikalı sürücülerden gelen talebin azalmasına değil; Amerikalı çokulus-

lu şirketlerin yönetiminde Rusya'da artan üretimden gelen arza bağlanmalıdır. OPEC karteli tarihinde ilk defa dünyadaki ham petrol arzı üzerindeki gücünü kaybetme riskiyle karşı karşıya (ve bu Putin'in strateji değişikliğinin temel yönlerinden biridir).

2001'in ilk altı ayında dolar Birleşik Devletler'deki uzamış krizin bir sonucu olarak zayıflama işaretleri verdi ki bu o zamana kadar absürd bir şekilde enflasyon-karşıtı olan para politikasını gevşetme imkânı bulan Avronun lehine fakat aynı dönemde Japon Merkez Bankası'nın bir kez daha faiz oranlarını düşürerek iç talebi canlandırma girişiminde bulunmasından ötürü yenin aleyhine oldu. Şu kesin ki bu yeni (Clinton yönetimi yıllarına nazaran) zayıf dolar politikasının, sermaye malı talebindeki düşüşü dengelemek amacıyla Amerikan ihracatlarını kayırabilmek için finans piyasalarını güçlendirmeyi hedefleyen bu otokratik politikanın Güneydoğu Asya ve Latin Amerika ülkeleri açısından ağır sonuçları oldu.

Merkez Bankası'nın 2001'den itibaren faiz oranlarında defalarca yaptığı indirimler finans piyasalarını kalıcı bir şekilde kurtaramadığı için, Amerikalı para otoritelerinin uyguladığı bir kolay kredi politikası doları, krize son verme ümitlerine son verebilecek, aşağı doğru inen bir spirale fırlatma riski yarattı. 1999'dan beri ayda 30 milyar dolar artan mevcut bilanço açığını finanse ederken doların devalüasyona uğramasını engellemek için Amerikan piyasaları dünyanın dört bir yanından *günde* 1 milyar dolar çekmeliydi. Fakat eğer küresel yatırımcılar yatırım yaptıkları Amerikan menkul kıymetlerini satmaya başlasaydı, dolarda görülecek devalüasyon zayıflayan finans piyasalarına doların değerinde görülen bir serbest düşüşün eşlik ettiği bir kısıdöngüyü ortaya çıkarabilirdi.

Amerikan piyasalarından bir sermaye göçü yaşanması tehdidi, GM ve Ford gibi büyük şirketler tarafından arz edilen *bonolar* için bilhassa tehlikeli bir şey olarak görülüyordu. 2001'in daha ilk beş ayında büyük şirketler (kamusal temsilcilerle birlikte) yaklaşık 190 milyar dolar çekmeyi başardılar ki bu aynı dönemde biriken bilanço açığından daha büyük bir miktardı.

Burada tehlikede olan şeyi daha iyi anlamak için, 2000 yılı Şubat ayının başında Bill Clinton'ın bütün ulusal borcun ödenmesini, ver-

gi gelirlerinden (ki bu gelirler 1998 yılı başında, artan kârlara ve artan gelir seviyelerine ek olarak, borsa patlamasının yarattığı –Birleşik Devletler'de o zamanlar *sermaye kazançlarına* uygulanan vergi ortalama %17'ydi– vergiler nedeniyle harcamalardan daha yüksekti) elde edilen bütçe fazlasını iki yıl önceden; yani 2013 sonunda tamamlama kararı verdiğini hatırlamakta fayda var. Ulusal borcu sadece birkaç yıl içinde tedavülden kaldırmak hükümet bonoları hacmini azaltmak anlamına gelecekti. Hazine'nin uzun vadeli yatırımları finanse etmek için sağladığı borç yükümlülüklerinde bir azalma olacaktı. Emeklilik fonları ve sigorta şirketleri portfolyolarının bir kısmını uzun vadeli sorumluluklarını karşılamak için uzun vadeli bonolara yatırdıkları için, ciddi ölçüde azalacak olan bonoları satın almak için bir yarış başladı. Bu bono fiyatlarındaki yükselişi ve bunun aksine (uzun vadeli faiz oranları üzerinden) getirilerindeki düşüşü açıklıyor.

Olup biten şeylerin teknik yönleri, ilgimizi bu harekâtın siyasi özünden uzaklaştırmamalı. Burada ele aldığımız şey, esasen, neoliberal "boş kasa" ya da "fakir devlet" politikasının bir devamıdır; fazladan kazançların refah devletini pekiştirmek için değil, gelir ve sermaye üzerindeki vergileri azaltmak ya da bu durumda olduğu gibi, on yıllar boyunca birikmiş kamusal borçları ödemek için kullanılması. Yani devletin boş kasaları bir disiplin aracı işlevi görüyor: Borçlar olduğu sürece, kasalar boş olduğu sürece, sosyal programlar için yeni harcamalar değil; sadece kesintiler yapılacak. Clinton'ın kararına dair yorumunda, borç karşıtı aşırıcılığın sadık savunucularından "Economist" bile, eğer daha sonra üretim hattının çökmesinden ötürü iflas edecekse, bir işyerinin hiç borcu olmamasının ne gibi bir anlamı olduğunu sormuştu. Eğer bunu yapmak için eğitim, toplu taşıma ve araştırma harcamalarını, olmamaları halinde ekonomik büyümenin tehlike altına gireceği yatırımları ortadan kaldırmanız gerekiyorsa, kamusal borcu tedavülden kaldırmanın ne anlamı var?

Bu soruyu cevaplamaya 50 yıl önce Amerikan tren yolu bonolarının yatırımcılar için *ölçüt*, bir referans göstergesi teşkil ettiğini (tıpkı Keynesçi refah devleti devriminden bu yana uzun vadeli hükümet bonolarının –30 yıllık senetler– faiz oranlarındaki eğilimin göstergesi olarak iş görmesi gibi) hatırlayarak başlayabiliriz.

Birleşik Devletler'in kamusal borcunu tedavülden kaldırma süresini kısaltma kararının altında, stratejik piyasa göstergeleri rolündeki hükümet bonolarının yerine *sanayi* bonolarını koyma arzusu yatıyordu. Daha 1999'da, hazine bonoları hacmi 87 milyar dolar düşerken, büyük şirketlerin uzun vadeli borç menkul kıymetleri 461 milyar dolar artıyordu. Fakat Amerikan hükümeti 2000 yılı başında kamusal borcu planlanandan bile daha hızlı azaltarak, kamusal borcun ölçüt teşkil etme rolünün altını boşaltma ve böylece de dünyanın geri kalanına en güçlü Amerikan şirketlerinin uzun vadeli borçlarını dayatma niyetini ifşa etti.

Dolayısıyla doların kontrol dışı bir şekilde devalüasyona uğraması –ki bu sermayenin Amerikan hükümet bonolarından göç etmesinin hem nedeni hem sonucuydu– küresel piyasaların ölçüt göstergelerini özelleştirme stratejisinin altını boşaltma tehdidi taşıyordu. Yeni Ekonomi'nin krizinden ötürü, neoliberal küresel politikaların geleceği gerçekten kapanın elinde kalacaktı.

Avrupa, daha güçlü bir Avroyla bile, ekonomik toparlanmanın motoru olma rolünde ya da Güneydoğu Asya ülkelerinin ekonomik gerilemesinin ithalatçısı olarak Birleşik Devletler'in yerini almaya muktedir değildi. Amerikan Yeni Ekonomisi'nin krizi, aslında, Avrupa'daki, özellikle de Almanya'daki yeni finans piyasalarını (ileri teknoloji menkul kıymetlerine yönelik piyasalar) belirgin şekilde düşürdü ve böylece Amerikan Yeni Ekonomi modelinin ve 1990'ların başında bu modeli ortaya çıkaran küresel koşulların Avrupa'da *yinelenmesini* imkânsız hale getirdi.

1993'te Maastrict İstikrar Antlaşması'nı tasarlayan ve Avrupa Birliği'nin diğer üye devletlerine 1999'da markı Avroyla değiştirmeyi kabul etmesinin koşulu olarak dayatan Almanya'nın artık bu anlaşmanın kısıtlayıcı ve mecburi koşullarını gevşetme ihtiyacı hissetmiş olması hiç şaşırtıcı değil. Daha uzun bir süre devam edebilecekmiş gibi görünen bir krizde AB'nin gayri safi milli hasılasının % 30'unu üreten ve bu yüzden de Yeni Ekonomi'nin yaşadığı krizden en ağır darbeyi alan Almanya'nın hedefi, kamusal harcamaya üst sınırlar getirmek, ekonomiyi sadece mali cephede canlandırmak (durgunluk dönemlerinde daha düşük vergiler ve tam tersine, gelir artışının ya-

şandığı dönemlerde daha yüksek vergiler) ve böylece de toplumsal ihtiyacın arttığı dönemlerde (işsizlik, yoksulluk vs.) kamusal harcamalarda kesinti yapmaktan kaçınmaktı. Bu sadece Almanya'nın değil; ayrıca Fransa, İtalya, Avusturya ve Portekiz gibi daha 2001'de Maastrict Antlaşması'nın koşullarına riayet edecek durumda olmayan bütün ülkelerin ihtiyaçlarına kesinlikle cevap veren ama üye devletlere mali politikasında mutlak serbestlik tanıyarak sonuçta antlaşmanın amaçlarını boşa çıkaran bir fikirdi. Başka bir deyişle, Yeni Ekonomi'nin krizi, 1990'lar boyunca kısıtlayıcı sosyal politikalar ve Avrupa Merkez Bankası açısından kısıtlayıcı para politikaları aracılığıyla ulaşılmaya çalışılan "Avrupa birleşmesinin" kriziydi.

Yeni Ekonomi'nin döngüsündeki bu yeni aşamada çarpıcı olan şey, bunun tamamen *eşzamanlı* olan ilk uluslararası kriz olmasıydı. Birleşik Devletler'in yanı sıra bütün ülkelerde, Avrupa, Latin Amerika ve Asya ülkelerinde ekonomik göstergeler olumsuzdu. Ama daha da endişe verici olan şey, krizin *hızı* ve *genişliğiydi* ve bu da çeşitli yapısal faktörlerden kaynaklanıyordu.

Birincisi, dünya ticareti dünyadaki ekonomik üretimin % 25'ini oluşturmaya başlamıştı ki bu 1970'deki oranın iki katıydı. Bu ticaretin büyük bir kısmı Birleşik Devletler'i içeriyordu: 2000'de Birleşik Devletler'e yapılan ihracatlar Meksika ekonomisinin % 25'ini, Kanada ekonomisinin % 32'sini ve Japonya hariç Asya üretiminin %4 0'ını oluşturuyordu. Güçlü bir dolar ve dünyanın geri kalanındaki ekonomik zayıflığın bir araya gelmesi, Amerika'ya yapılan mal ve hizmet ihracatının % 5 ila % 10 arasında düşmesine neden olabilirdi, böylece Amerika'nın mevcut krizin üstesinden gelmesi için gerekli olduğu düşünülen % 3'lük büyümeyi yakalama ümitleri ortadan kalkmıştı.

İkincisi, finans ve yatırımların küreselleşmesi; yani aynı yatırımcılar ve aynı küresel bankaların dünyadaki bütün finans piyasalarında fark gözetmeksizin işlem yaptığı gerçeği, dünyanın bir köşesinde olan bir şeyin başka yerlerde hemen birtakım sonuçlar doğurduğu anlamına geliyor. Örneğin, daha 1980'de Japon emlak ve borsa piyasalarından gelen bir spekülasyon balonu Birleşik Devletler'i anında etkilemişti. 1990'lar boyunca Nasdaq'ın değişkenliği Avrupa ve Asya'da simetrik değişkenlik dalgaları yarattı. 2001'de Arjantin'deki

ekonomik durgunluk Brezilya, Meksika ve Güney Afrika'daki faiz oranlarını yukarı itiyor ve böylece de bu ülkelerdeki kalkınma ümidini geçersizleştiriyordu.

Son olarak, son yıllarda çokuluslu şirketlerin büyümesi, küresel ekonominin *iletkenliğini* artırdı. Çokuluslu bir teşebbüs iyi sonuçlar elde ettiğinde *her yerde*, performansın düşük olduğu bölge ve üretim hatlarında bile yatırımları ve istihdamı artırıyor. Aynı şey aksi durum için de geçerli: Çokuluslu bir şirket çeşitli departmanlarındaki kötü performanstan ötürü kendini kuşatma altında hissettiğinde, bütün cephelerden çekilme eğilimi gösteriyor.

Merkez-kenar modelinde yaptığımız bu "güncelleştirmeler" temelinde, başlangıç niteliğinde kısmi bir sonuç önerebiliriz. Yeni Ekonomi hem finansallaşma hem ileri teknoloji sektörünün patlaması anlamında, dünyadaki finansal-parasal devreyi değiştirdi, böylece de merkez ülkeler, özellikle de Birleşik Devletler para politikası ve mal akışının belirlenmesi konusundaki karar verme özerkliğini kaybetti ki geçmişte, emperyalist modelde bu özerklik merkez devletlere kendi iç çelişkilerini kenar ülkelere ihraç ederek ülke içi iş dünyası döngüsünü düzenleme şansı veriyordu.

Yeni Ekonomi, Toni Negri ve Michael Hardt'ın tezini (2000) hatırlamak gerekirse, büyük olasılıkla 20. yüzyıl emperyalizminin krizine ve *imparatorluğun* ortaya çıkışına işaret ediyor: Özne-olmayan, devlet-olmayan, bir-yerde-bulunmayan dünya sistemi; geri kalan dış uzamların (küresel sermaye devresinin dışı) hepsini içine çeken, böylece de kendisini, kendi iç çelişkilerini ekonomik devrenin dışına ihraç etme olasılığından mahrum bırakan, başsız bir sistem.

Küreselleşme kendini, Marx'ın sermayenin en büyük tarihsel görevi olarak tanımladığı dünya pazarının bünyesine kazıdı. Bu, dünya pazarının tarihsel gelişimi içerisinde küreselleşmenin *daimiliği* öğesidir, "kapitalist üretimin önkoşulu ve sonucu olarak" işgücünün gezegen çapında sömürülüşünün yaratılışıdır. Bu tarihsel yörüngede, dış ticaretin ve küresel paranın artması *toplumsal ilişki* olarak, işgücünün uluslararası düzeyde bölünmesinde ve ulus-devletler arasındaki hiyerarşik ilişkilerde ifade edilen bir ilişki olarak sermayenin küreselleşmesine katkıda bulundu.

Küreselleşmenin mevcut aşamasının ayırt edici özelliği birtakım faktörler temelinde topyekûn bir yeniden yapılanma geçiren bir dünya piyasasıdır; bilgi akışlarının yoğunlaşması; endüstriyel yatırımların yerinden edilmesi ve bir araya toplanması; mal ve hizmet pazarlarının uluslararası hale gelmesi ("küresel köy"); sermaye birikimi süreçlerinin finansallaşması (menkul kıymetler piyasalarının çoğalması); refah devletinin bertaraf edilmesi ve çeşitli ekonomik güçlerin ağırlığının yeniden tanımlanması. Kapitalist üretim ilişkilerinin küreselleşmesi sürecinde teknik işbölümü işgücünün yeniden üretiminin maliyetinden daha hızlı bir şekilde uzamsal olarak bir noktada toplanıyor, böylece maaş farklılıkları, teşebbüslerin "merkezileşme olmadan bir araya toplanma" adına, merkez ülkelerin teşebbüsleri tarafından kontrol ve koordine edilen esnek merkezsizleştirme adına ulusaşırı bir ölçekte ağımsı bir şekilde inşa edilmesi için kullanılıyor (Harrison, 1999).

Dünya ekonomisi asla sadece uluslararası bir ekonomi, yani baskın bir şekilde dışa yönelik olan ama ana olguları ulusal ekonomiler olan bir ekonomi olmadı. Uluslararası para ve finans sistemi tarafından yönetilen *asimetrik ilişkilerin* belirlenmesi daima, *altın standart* zamanlarında bile, uluslararası ekonomik büyümenin *küresel* öğesi oldu (De Cecco, 1998; Strange, 1999; Krugman, 2001). Saltık uluslararası ekonomi modelinin aksine, tamamen küreselleşmiş bir ekonominin; ulusal ekonomilerin sistem içerisinde yerel ekonomilerin toplumsal kökleri karşısında tamamen özerk olan süreç ve işlemler tarafından yutulup, yeniden ifade edileceği bir dünya sisteminin ortaya çıkması da tahayyülü imkânsız bir şey değildir. Küreselleşmede, servetin üretim ve dağıtımının yerel (metropolitan) ve *bölgesel olarak belirlenmesi* küresel ekonomi içerisindeki uluslararası boyutu muhafaza ediyor ve hatta çelişkili bir şekilde güçlendiriyor (Sassen, 1998).

Dünyadaki ekonomik gelişimin uluslararası boyutu ve küresel eğiliminin iç içe geçmesi, Hirst ve Thompson (1997) gibi teorisyenlerin evrimci analizlerinin doğurduğu paradoksal sonuçları açıklıyor: Bu teorisyenlere göre dünya ekonomisi 1870-1914 arasında daha "küreseldi", doğrudan yabancı yatırıma yönelik sermaye hareketleri ve göç akışları daha yoğundu, 1980 ila 1990'lar arasında ise daha

"uluslararasıydı" (üretimin ve lojistiğin çokuluslu şirketlerin menşei olan ülkelerde daha yoğun şekilde bir araya toplanması).

Küreselleşmeye dair bu tip "süreklilikçi" yorumların faydası, dünya ekonomisinin kurumsal yönetimi ve uluslararası regülasyonunu pekiştirmeye yönelik önerilerinden ziyade, *üretim biçimlerine* ve çalışmanın tabiatının geçirdiği dönüşümlere odaklanmayan küreselleşme analizlerinin çıkmaza girmeye mahkûm olduğunu göstermeleridir. Küreselleşmenin fakir ülkeler ve *gelişmekte olan ülkelere* ek olarak gelişmiş ülkelerdeki insanların hayatlarına etkileri (Sennett, 1999; Bauman, 1999), sermayenin ve yeni finansal sermayenin hareketlerinin işçilerin tasarrufları (emeklilik gelirleri) ve *ev ekonomilerinin finansallaşması* açısından tanımlanması (Aglietta, 1995) ve küresel çağdaki yeni organize şiddet biçimlerinin analiz edilmesi (Kaldor, 1999), dünya pazarının tarihsel yaratılma sürecindeki *süreksizlik* öğelerini teşhis etmeyi amaçlayan küreselleşme yorumlarıdır. Post-Fordist büyüme modelinde, mal dolaşımı alanı sermayenin üretim ve genişletilmesi tarafından massedilir ve bu da işgücünün gezegen çapında kontrolü, düzenlenmesi ve yeniden üretilmesinin yöntemlerini *biyopolitik* olarak tanımlar (bkz. Hardt ve Negri, 2000).

İş dünyası döngüsünün görece özerk olan parasal düzenlenişinin zayıflaması, merkez bankalarının ve hepsinden önce de Amerikan Merkez Bankası'nın politikalarının menkul kıymetler piyasalarının dinamiklerine ve emeklilik gelirlerinin yeniden değerlendirilmesi karşısında ikinci plana düşürülmesi, dolaşımın toplumsal servet üretimi tarafından massedilmesinin bir diğer yönüdür. Emeklilik fonları ve kolektif tasarrufların refah devletinin tahvil bonolarından menkul kıymetler piyasalarının hisse ve bonolarına aktarılması post-Fordist servet üretiminin hepçil tabiatını, tasarruflar ve yatırım arasındaki Keynesçi ayrımın ortadan kaldırılması yoluyla yaşlanmanın kendisinin "işe koşuluşunu" ifade ediyor (Marazzi, 1998).

Post-Fordist işgücünün *dilsel* doğası ve tekno-üretken süreçlerin *sanallaşması* (üretimin dijitalleşmesi, bilgi akışlarının hızlanması ve malların ürün ve hizmet boyutlarının üst üste bindirilmesi), beklendiği gibi, servet üretimi çerçevesinde dünya ölçeğinde radikal bir değişime yol açtı. Bu açıdan bakıldığında, küreselleşme emperyalizmin

klasik dinamiklerinden *İmparatorluk* mantığına geçiş olarak tanımlanabilir. İmparatorluk olarak küreselleşme, dolaşımın üretime massedilmesinin, işgücü *hayatının* küresel fabrikada "işe koyulmasının" dünya çapında organize edilmesidir. Bu gerçek massedişin parasal sonucu *deflasyondur*, enflasyonsuz gelişmedir, yapısal bir toplumsal servet fazlalığı üretilmesidir ki iş dünyası döngüsünü düzenlemek için yapılan geleneksel faiz oranı hamleleri artık bu servet fazlalığını küresel finansal sistemin istikrarsızlığını daha da artırmadan yönetme yetisine sahip değildir. İmparatorluğun küreselleşmesinde finansal krizler *sınırlanır* ama bu, krizlerin yerel halklar üzerindeki etkilerinin ağırlığından hiçbir şey götürmez. Küreselleşme tarihsel emperyalizmin karakteristik özelliği olan mal ve sermaye ihracatına, enflasyonsuz büyümenin parasal etkilerini (faiz oranlarının gitgide azaltılmasının bir sonucu olarak bankaların aracılığının ortadan kaldırılması) dengelemeye yetecek kadar yüksek gelirler elde etmek için yapılan kolektif tasarruf ihracatını da ekledi. Bu süreçte küresel finansal ve parasal istikrarsızlık kısa vadeli sermaye hareketleriyle, *kendi içinde* spekülasyona gitgide daha az elverişli hale gelen ama gitgide daha fazla merkez-ülke nüfuslarının yaşlılık oranları ve hayat döngüleriyle belirlenen hareketler tarafından belirlendi. İmparatorluğun kenarındaki ülkelerin üzerindeki demografik baskı gerçek ekonominin massedilişiyle doğru orantılı olarak artıyor.

Emperyalizmden imparatorluğa geçiş, uluslararası işgücü bölümünün istikrarını tehdit ediyor ve dünya çapındaki sermaye akışları açısından merkez ile kenar arasındaki asimetriler ve servetin eşitsiz dağılımı küresel işgücü *kitlesinden, çokluktan* gelen direnişle karşılaşıyor. İş görebilmesi için imparatorluğun işgücünün yeniden üretimi üzerinde etnik, dini, kültürel çeşitliliği silecek, *bulanık belirsiz topluluklar* yaratacak şekilde kontrol kurması gerekiyor. Emperyal küreselleşmenin tipik mantığı, bir yandan ulus-devletlerin ekonomik politikalarını dikte ederken, bir yandan da küresel işgücü kitlesini [body] *Balkanlaştırıyor*.

Balkanlar'daki "insancıl savaş"ın önemli bir örnek olmasının sebebi; küresel finansal politikalar, IMF ve uluslararası topluluk tarafından alınan ve 1980'lerin başından itibaren yüksek işsizlik ve fakirlik

oranları yaratarak eski Yugoslavya'nın kurumsal çerçevesinin gitgide dağılmasına yol açan tedbirler ile Balkan işgücü kitlesinin [body] çoğulluğunun etnik savaş formunda patlaması arasındaki uzlaşmazlığı ön plana çıkarmasıdır. NATO müdahalesinin *insancıl* doğası işgücü kitlesinin merkezi önemini, insanın küreselleşmenin emperyal çağında bütün boyutlarıyla *kendi* bedenine [body] göz kulak olmasının merkezi önemini, sermaye birikimi süreçlerinin uluslarüstü belirlenimi ve kolektif kitlenin [body] ontolojisi, indirgenemez çokluğu arasındaki çözülmemiş çatışmayı gözler önüne serdi (Habermas, 1999). Küreselleşme imparatorluğunda insan hakları imparatorluğun gayrimaddi öğelerinden birine, ürünlerin *hizmet* bileşenine benzemektedir. Bir farkla: Ürünler için gayri maddi öğe karşılıklılık ilişkilerini tanımlar; halbuki insan hakları örneğinde gayri maddi öğe insan haklarını karşılıklılık bağları koparılarak, insan bedeninin kolektif doğası Balkanlaştırılarak gerçekleştirilen *bedensiz kavramlar, dilsel eylemler* olarak tanımlar.

MANDEL'E GÖRE DÖNGÜ

1990'ların Amerikan ekonomisinin kısırdöngüsünden bir *internet bunalımına* geçme riski, ki bu bütün dünya ekonomisi için yıkıcı sonuçlar doğuracaktı, büyük ölçüde iş döngüsünün *siyasi* idaresine bağlıydı. Bu, Yeni Ekonomi'nin en kani teorisyenlerinden biri olan Michael Mandel'in teziydi. *The Coming Internet Depression* [Yaklaşan İnternet Bunalımı] (2000) adlı kitabında Mandel, Yeni Ekonomi'nin nükseden bir genişleme ve küçülme akımından geçeceğini öne sürüyor. "Maalesef bir kötü politika hatası olasılığı, insanın rahat hissedemeyeceği kadar yüksek. Yeni Ekonomi'nin doğası konusunda halen yaygın bir uzlaşmazlık var ki bu da [para yetkililerinin döngü idaresi] hataları[nı] daha olası kılıyor." Mandel'e göre, döngüdeki kırılma noktası, Amerikan Merkez Bankası'nın üretkenlikte görülen, *ileri teknoloji* sektöründeki azalan yatırımların neden olduğu azalmanın tetiklediği enflasyonun geri dönüşüne nasıl tepki vereceğine bağlı. Gördüğümüz üzere, bu tez tartışmaya açık ama ilgimizi hak ediyor;

çünkü döngü ve krizin dinamiklerine ilişkin bazı yeni öğeleri içeriyor.

Mandel'e göre, genişleme eğrisinin tersine dönüp bir ekonomik durgunluğa dönüşmesi mümkündür; zira Yeni Ekonomi sadece bilgi devrimine ve bunun döngü üzerindeki istikrarsızlaştırıcı etkilerine atfedilemez. Üretim zinciri ve mal ve hizmetlerin dağıtımının bilgisayar donanımlı hale getirilmesi kesinlikle envanter denetimine ve dolayısıyla da efektif talebe oranla bir üretim fazlası olmasından kaçınılmasına katkıda bulundu. Öte yandan, artan üretkenlik ve yoğun rekabetin birleşmesi, enflasyonun kontrol altında tutulmasına yardımcı oldu ve Amerikan Merkez Bankası'nın faiz oranlarını aşırı derecede düşürmeden sürekli büyümeyi garanti altına almasına olanak tanıdı.

Sorun şu ki Yeni Ekonomi teknolojik bir devrimden daha fazlasıdır ve Keynesçi-Fordist ekonomi döngüsüne kıyasla şu anki döngünün mantığını radikal bir şekilde değiştiren şey de budur. Hiç şüphesiz, Eski Ekonomi'de bile genişleme aşamasının sonunda yaşanan şey, kredi musluğunun şirketlere kapatılmasıydı ki bu döngü eksiksiz istihdama doğru ilerledikçe tedricen oldu. Tüketici harcamaları yavaşladığında ve buna şirketlerin bankacılık sistemine olan borçlarını ödemesinde görülen eşdeğer bir yavaşlama eşlik ettiğinde, yatırımcılar bir aşırı üretim krizi tehlikesini hissetmeye başlamışlardı.

Fakat Yeni Ekonomi'de, kredi verenlerin gerçek ekonomiden çekilmesiyle birlikte durgunluk aşamasına yol açan *risk değerlendirmesi*, *risk sermayesinin* gittikçe merkezileşen rolü sayesinde değişti. 1990'larda risk kapitalistleri internet *Dot Com* şirketlerini ve daha sonra bütün ekonomiye yayılan şirket yeniden yapılanma süreçlerini ortaya çıkaran icatlar için finansal kaldıraç gücünü sağladı. Eğer teknoloji yeni ekonominin motoruysa, finans benzinidir. Bu, hisse senedi fiyatlarındaki dalgalanmalara çok duyarlı olan bir finanstır; bu duyarlılık finansın piyasalardan, özellikle de teknoloji piyasalarından çekilme riskini doğuruyor ki bu da teknolojiye yapılan yatırımlar sayesinde yaratılan üretkenlik nedeniyle bütün ekonomik büyümenin dinamosu olmuş olan bu sektör için iç karartıcı sonuçlar doğuruyor. 2000-2001 sürecinde yaşanan şey tam da buydu.

Risk sermayesinin ölçüsüzce büyümesini sağlayan (1988'de ABD risk sermayesinin toplam miktarı 5 milyar dolardı. Bu rakam 2000'de 100 milyar dolara, başka bir deyişle araştırma ve geliştirmeye yatırılan toplam sermayenin % 40'ını oluşturacak bir seviyeye yükseldi) teknolojik yenilikleri finanse etme mekanizması, eğer tartışmamızın başında bahsettiğimiz ek özellikleri de buna dahil edersek, Marksist *genel akıl* kavramıyla açıklanabilir. Bu terim, tarihsel olarak bilimsel bilginin üretici gücünün gelişmesi tarafından belirlenen yaygın bilgiyi ifade ediyor ama buradaki kullanılışının Marx'ın *Grundrisse*'de bahsettiği şeyden farklı bir yanı var; bu bilgi artık sabit sermayede; yani makinelerde kristalleşmiyor, sadece canlı işgücü tarafından besleniyor.

Genel aklın girişimci tasrifi, iletişimi bir üretim bandına dönüştürmekten, hızlı, üretken ve dağıtıcı karşılıklı bağlantıyı metaya çevirmekten ibarettir. Canlı bilimsel bilgi formuna bürünmüş olan *genel aklın* girişim değerine sahip olabilmesi için klasik temel araştırma kanallarının; yani büyük şirketler, hükümet temsilcileri ve üniversitelerin AR-GE programlarının *dışında* bir kaynaktan finanse edilmesi gerekir. Bugün risk sermayesindeki bir dolar, AR-GE'ye harcanan bir dolardan üç ila beş adet daha fazla patent ve lisansa yol açıyor.

Kendini makinelerde ve özel yapılarda sabitlemeden yenilikler yaratan canlı işgücünün finansman desteğine ulaşma kapasitesi, hem yatırım yapacak fikir arayışındaki sermayede görülen etkileyici artışı hem genel aklı finanse etmek için izlenen bu özel yolun istikrarsızlaştırıcı doğasını anlamamıza olanak tanıyor. Altyapıya yapılan yüksek maliyetli yatırımlar gitgide azalıyor; ulaşım hariç, maliyet düşürücü teknolojilere yapılan yatırımlar ekipmana yapılan toplam harcamaların % 63'ünü oluşturuyor.

Genel akla yönelik yeniliklerin yayılımı ve hızlı dağıtımı risk kapitalistlerinin karakteristik özelliği olan kısa vadeli kâr arayışına karşılık düşüyor. Yenilikçi girişimler ile bunların *risk sermayesi* tarafından finanse edilmesi, yeniden yapılandırıcı yeniliklerin otomobil sanayisinden telekomünikasyon ve sağlığa, emlaktan kamu hizmetlerine, dağıtım zincirinden tek perakende üretime kadar ekonominin bütün sektörlerine yayılmasını hızlandırıyor. Spekülatif öğelerin, bütün

dünyada birikimlerin teknoloji hisselerine aktarılmasına ve yeniliklerin normal olarak üretim ve dağıtım sistemlerine uygulanışını bozmasına katkıda bulunduğu kesin olsa da teknoloji hisselerinde yaşanan patlamayı basit bir spekülatif balon olarak düşünmek yanlış olur.

Somut fiziksel sermayeden yoksun olmaları ve gelecekte yapılacak satışlara bağlı olmaları, sanal *Dot Com* teşebbüslerini tecrübeye dayanarak, sermaye birikiminde görülen tarihsel düzenlilikler temelinde inşa edilmiş *fiyat-kazanç oranı* gibi Fordist göstergelerle değerlendirmeyi zorlaştırıyor.

Bilgi ürünleri, soyut oldukları için bir kez piyasaya sürüldüğünde hiçbir maliyet çıkarmazlar. Telif yasalarına rağmen görülen korsanlık ve kopyalama oranları, yeni ürünlerin hızla yayılmasını garanti ediyor. Bu ürünlerin gerçek ekonomik getirisi kitlesel kullanıma ulaşılmasında yatıyor ki bu da ilk başta potansiyel müşterilerin bir derece ateşlenmesini gerektiriyor. 18. yüzyıl sonunda açılan ilk halk kütüphaneleri bu paradoksal fenomeni anlamamıza yardımcı olabilir. Kitap yayımcıları başlangıçta ilk halk kütüphanelerinin açılmasını kârlarına ciddi bir tehdit olarak gördüler. Fakat daha sonra okumaya serbest erişim yayımcılık piyasasının kitleselleşip, yayımcıların kitaplarını sattıkları başlangıçtaki okur/tüketici paydasının çok ötesine geçmesini sağladı. Böylece yayımcılar üretim maliyetine dayalı bir tekel oluşturdu. Kitap okurları üzerindeki tekelci kontrolün artık üretim maliyetleri ve satışlar temelinde değil; dağıtım üzerinde, genel anlamda bilgiye erişim düzeneği üzerinde kurulan kontrol temelinde sağlandığını biliyoruz.

Eski ve yeni teşebbüslerin etkinliğini değerlendirme ölçütleri arasındaki –somut sermayeye sahip olan ve olmayıp, fikri mülkiyete sahip olmaları sayesinde kâr eden teşebbüsler arasındaki– gerilimin, pazarların yaratılmasındaki zaman farkıyla, *birer meta haline gelmeleri* için kendi tüketicilerini üretmek zorunda olan ürünlerin yayılımı için gerekli *zamanla* alakası var. Yeni teşebbüslere dair, piyasanın değerlendirme modellerini gerçek anlamda çökerten, piyasayı *Dot Com* şirketlerini eğer nasıl somut kârlar elde edebileceklerini göstermezlerse birkaç yıl içinde devalüe etmeye zorlayan şey tam da bu zaman farkıdır.

Bugün bile, Nasdaq'a kayıtlı senetlerin hisse fiyatlarındaki düşüşe rağmen, en önemli *Dot Com* şirketleri hisselerinin şu anki fiyatlarını meşrulaştırmak için yıllarca olağanüstü derecede yüksek ortalama kârlar elde etmek zorunda kalırlardı. Yeni Ekonomi'nin Eski Ekonomi'yle kıyaslanamaz oluşu finans piyasalarını Keynesçi çağda olduklarından bile daha fazla kendine-göndermeli hale getiriyor. Halihazırda gördüğümüz gibi, piyasalar önemli olanın bireysel yatırımcının inandığı şey değil, diğerlerinin inandığı şey olduğu öznel davranış alanlarıdır; piyasalar ekonomik rasyonelliğin söylenti, sohbet ve kamuoyunda tezahür ettiği yerlerdir. Finansal evrende "bilişsel eylem genelliğe ve ortak referans noktalarına doğru yöneltilir" (Orléan, 1999, s. 79).

Toplumun finansallaşması artık öyle bir düzeye ulaştı ki birileri, hepimizin "azınlıktaki hissedarlar" olduğumuza işaret etmek için "mülkiyet bireyselliği" diye bir terim uydurdu. Bu, Marx'ın orada olmasak da orada oluşumuzu açıklamak için kullandığı *toplumsal olarak gerekli görünüşlerden* biridir, Marx kendi çağı için *maaşı* toplumsal olarak gerekli görünüşlerden biri olarak göstermişti. 1990'ların ikinci yarısında dijitalleşmiş bir toplum fikrinin yaşama ve çalışma biçimleri üzerindeki özgürleştirici etkileriyle birlikte, toplumsal olarak paylaşılan bir uzlaşı olduğunu meşru bir şekilde ortaya koyabiliriz. Doğru ya da yanlış olabilir ama bu uzlaşının gerçek dönüşüm süreçleri için itici güç olduğuna hiç şüphe yok.

Bu koşullarda kriz, *piyasanın* Yeni Ekonomi teşebbüsleri üzerindeki *düzenleyici gücünü* değerlendirmenin tek gerçekçi yoludur. Kriz, yatırımcıları teknolojik yenilik ve piyasa yeniliği arasındaki Schumpeterci ayrım temelinde sermayeyi yeniden yönlendirmeye zorluyor. Kriz bir *dijital aşırı üretimin*; piyasanın bunları absorbe etme kapasitesine, efektif talebine kıyasla bir yenilik aşırılığının varolduğunu gözler önüne seriyor. Bir "dijital bolluk," dijital malların aşırı arzı söz konusu; bu, genişleme döneminde de gizli olarak vardı ama ekonomik durgunluk, anında kâra dönüştürülmeyen bütün yenilikçi sermayeyi devalüe ederek bu bolluğun pazarlamasını üstlendi (bkz. Schrage, 2000).

Yeni Ekonomi döngüsü teorisinde Mandel enflasyonu krizin baş-

langıç noktası varsayıyor: İleri teknoloji yatırımları düştüğünde fiyatlar artıyor, risk sermayesi finansmanı kuruyor ve ekonomi yavaşlıyor. Mandel'in döngü teorisinin en zayıf parçası bu.

"Teknoloji döngüsünün aşağı doğru dalgalanması esnasında ekonomi paradoksal bir şekilde çok daha fazla enflasyon eğilimli olacaktır. Üretkenlik artışı yavaşladığında ve yatırımlar düştüğünde şirketler için ücret artışlarını fiyatları yükseltmeden telafi etmek daha da zor olacak. Büyük şirketlerin kendilerini kısıtlamak için daha az nedeni olacak; çünkü yeni başlayan şirketlerden gelecek rekabetten daha az korkacaklar. Bu da ekonomik düşüşün, özellikle de düşüşün ilk yıllarında büyük şirketlerin fiyatlandırma güçlerinde bir artışa tanık olacağını ima ediyor" (Mandel, s. 58).

Mandel'e göre rekabetteki azalış haricinde enflasyona yol açacak bir diğer şey de muhtemelen yeniliklerdeki yavaşlama olacak. "1990'ların ikinci yarısında hızla düşen yazılım ve bilgi teknolojisi ekipmanları fiyatları enflasyon oranından GSMH deflatörüyle ölçüldüğü haliyle yaklaşık yüzde 0.5 oranında bir kısmı kesip çıkardı. Yenilik oranı yavaşladıkça teknoloji fiyatlarının daha yavaş bir oranda düşmesi olası. Bu da başlı başına enflasyona önemli bir katkıda bulunabilir" (A.g.e. s. 59).

Rakip firmalardan gelen rekabetin azalması ve yenilik oranının yavaşlaması büyük şirketlerin üretkenlikte görülen düşüşün yol açtığı kâr azalmasıyla baş etmek için fiyatları yükseltmesine olanak tanıyor. Merkez Bankası enflasyon korkusuyla faiz oranlarını yükseltiyor, böylece de ileri teknoloji yatırımlarının daha da azalmasına yol açarak durgunluk aşamasını daha da vahimleştiriyor.

Sermaye malları talebinde görülen azalmanın enflasyon tehdidini *azaltma* eğiliminde olduğu gerçeği dışında Mandel'in teorisi tartışmaya açıktır; zira üretkenlikteki olumlu ya da olumsuz değişimleri temelde yeni teknolojilerin uygulanışı açısından değerlendiriyor. Yani *çalışma koşullarında* görülen, üretim ve dağıtım döngüsünün yeniden düzenlenmesinin yol açtığı değişimleri (*Şu anda* envanter denetlemesi satışlardan iki kat daha fazladır, halbuki on yıl önce üç kat daha fazlaydı) dikkate almadığı gibi, Yeni Ekonomi'de işgücü üretkenliğinin, tıpkı maaşlar gibi, yeni teknolojilerin sürekli uygulanışı olmadan bi-

le artabilecek esnek bir ayarlanabilen değişken olduğunu hesaba katmaz.

Bu açıdan iyi bir örnek var; Bill Lessard ve Steve Baldwin'in *Net Slaves: True Tales of Working the Web* [Ağ Köleleri: Web'de Çalışanların Gerçek Hikâyeleri] (2000) adlı kitabı. Bu kitap ilk defa web'deki çalışma evrenine dair bir sınıf analizi ya da daha doğrusu bir kast analizine girişiyor: *Yeni Medya Kast Sistemi.* Yazarlar web'in toplumsal düzeni içerisinde on bir işçi kategorisi tespit ediyor ve her biri için de ayrıntılı bir kişisel-sosyo-antropolojik özellikler ve gelir özellikleri sıralıyorlar; en alt kategorideki, programları temizlemek ve derlemek için sonu gelmez saatler boyunca çalışan, müşteri şikâyetlerine cevap veren, donanımlardan parçaları çıkarıp ve parça ekleyen web *çöpçülerinden*, işleri cinsel uyarının ağsı tezahürlerini bastırmak olan polis ya da *sokak bekçilerine*, zamanlarını internet üzerinden yapılan her çeşit konuşmayı yönetmekle geçiren toplum hizmetlilerinden, programcıların hayatlarını zaman tarifesine uymaları için kontrol eden kontrolörlere, yeni ortaya çıkan ve sayıları az olan *hırsız baronlara* ve *casuslara* ya da mikrogirişimcilere kadar.

Web fabrikasında istihdam son derece istikrarsızdır; insanlar yılda 3-4 kez iş değiştirir. Sabit çalışma saatleri ve sosyal hizmetler yok. Toplumsal ilişkiler, hiyerarşinin ima ettiği gibi, kast çizgileri üzerinden yürür. Bir farkla: Burada yükselme ve düşme oranı son derece yüksektir. Üretkenlik, çalışanların özel hayatları üzerindeki etkileri hiç düşünülmeden artırılır: "Hiç sosyal hayatın olmayışı, kötü beslenme alışkanlıkları, fiziksel egzersizin olmayışı, binlerce sigara, tekerrür eden sinir krizleri ve hemoroitler" (Lessard ve Baldwin, 2000, s. 246).

Döngünün genişleme aşamasında deflasyona yol açan güçlerin yeni web teknolojilerinin üretim ve uygulanışının daralma aşamalarında devre dışı kaldığını varsaymak için hiçbir sebep yok. Bunun kanıtı, çalışan Amerikalıların doğrudan ya da dolaylı bir şekilde maaşlı *genel aklı* oluşturan % 9-10'luk oranının hayatında görülen devalüasyonda yatıyor.

Riskten kaçınmada görülen ve Yeni Ekonomi'nin iş dünyası döngüsünün düşüş döneminin tipik özelliği olan artışın, iç enflasyon

sürecini –ki Mandel'e göre bu doğrudan doğruya bunalıma yol açar– başlatmadığını varsaysak bile, bunun yine de son zamanlarda yabancı sermayeye başvuran ve Arjantin gibi kamusal emeklilik sistemini, sermayeleştirmeye dayalı bir sistem adına terk eden gelişmekte olan ülkeler üzerinde bozucu etkileri oldu. Bu örnekte *yayılma* (karşılaştırılabilir risk faktörlü borç senetlerinden elde edilen kazançlar arasındaki fark) çok yüksek oldu. Öyle ki yavaşlamanın maliyeti gelişmekte olan ülkelerin gayri safi milli hasılasının % 1.5-2'sine denk geliyor.

Mandel'i gerçekten ilgilendiren boyut olarak döngüye dair siyasi analizin penceresinden bakıldığında Merkez'de ve Kenar'daki hayatın devalüasyona uğraması arasındaki yakınsama, *genel aklın* ispatlanmamış evrensel varoluşsal koşulundan daha fazlasını açıklıyor. İstihdam Politikası Enstitüsü'nün yaptığı Çalışan Amerika'nın Durumu adlı inceleme (2000-1, Washington, D.C., *bkz.* www.epinet.org), son yıllarda ortaya atılan birçok iddianın aksine, 1995 ila 2001 arasında aktif Amerikan nüfusunun % 25'inden azının Yeni Ekonomi'nin *ağköleleri*ninkine benzer bir koşulda yaşadığını gösteriyor. Eğilim daha çok, Fordist bağımlı istihdamdan tamamen farklı biçimlerde olsa da *bağımlı istihdamın genişlemesi* yönünde. Bu, yıllık çalışma saatlerinin artmasının yanı sıra gelir kutuplaşmasının da yoğunlaştığı gerçeğini değiştirmiyor. "1999'da Amerikalı bir yönetici ortalama bir maaşlı çalışanın 52 haftada kazandığını kazanmak için yarım hafta çalışıyordu," halbuki 1965'te bunun için iki buçuk hafta çalışmalıydı.

Son olarak, istihdam yaratımı, teknoloji sektörünün gelişimi, üretkenlik oranları ve refah devletinin direnişi açısından bakıldığında, Amerikan Yeni Ekonomisi'nin Kuzey Avrupa ülkeleri karşısındaki üstünlüğü henüz kanıtlanmamıştır. Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu'nun yaptığı bir inceleme de bunu göstermektedir (*The US Economic Model at Y2K: Lodestar for Advanced Capitalism?*, Der. Harvard Üniversitesi ve London School of Economics'te görevli olan R. Freeman, www.nber.org).

III
Artıdeğerin Geri Dönüşü

EKONOMİK DEVRE VE ARTIDEĞERİN PARAYA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Yeni Ekonomi'nin iş dünyası döngüsü dinamiklerinin çarpıcı yanı, talep, özellikle de *ileri teknoloji* sermaye mallarına olan talep düşmeye başlar başlamaz aşırı bir satılmamış mal stokunu çok çabuk oluşturmasıdır. Dahası bu, Japonları *kusursuz zamanlama* ve *sıfır stok* tekniklerinden (Post-Fordist kullanım kitapçıklarına göre bu tekniklerin aşırı üretim risklerini tamamen ortadan kaldırmasa da ciddi ölçüde azaltması gerekir) feyz alan ve yıllarca süren yeniden yapılanma süreçlerini takiben gerçekleşen bir şey.

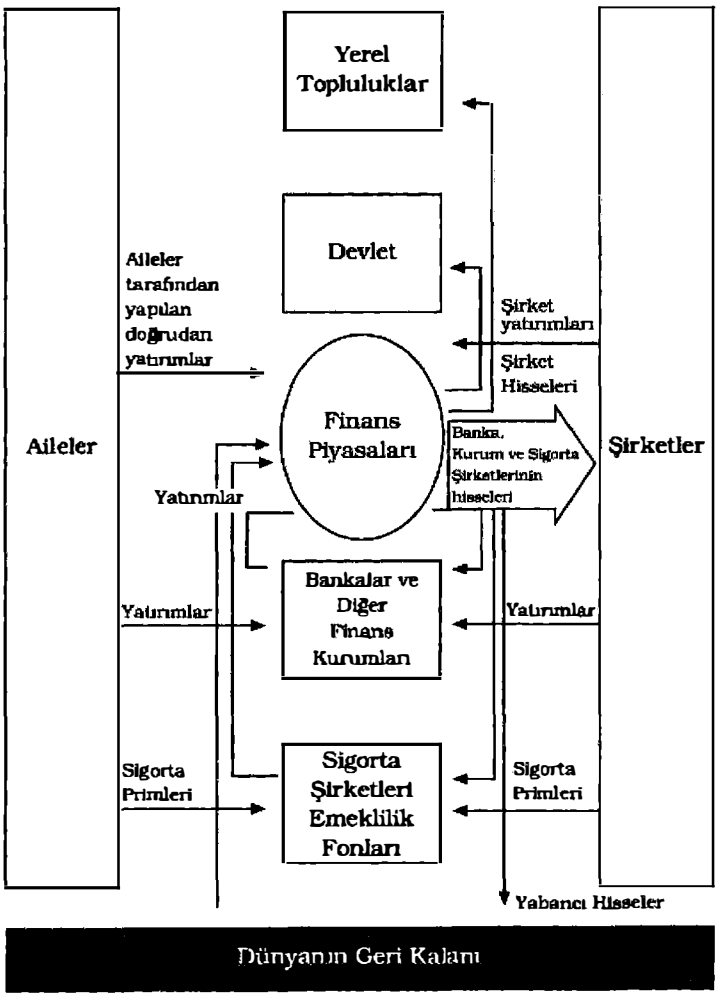
Aşırı stok sorunu birçok gözlemci tarafından *aşırı ticaretin* bozucu etkileriyle ilişkilendirildi; döngünün yükselme aşaması borç desteğiyle artan tüketim sonucunda daha da hızlandıkça, durağan talep aşaması daha da şiddetleniyor ve dolayısıyla satılmamış stok hacmi daha da

artıyor. Bu, *geniş kapsamlı* büyütülmüş yeniden üretimden *yoğun* büyütülmüş yeniden üretime yapılan zorlu geçişle; yani iki sektörün (tüketici malları ve yatırım malları) koşut olarak ve büyük ölçüde aynı oranda büyüdüğü büyütülmüş yeniden üretimden, büyümenin sadece yatırım malları (üretim araçları) sektörüyle kısıtlıyken, tüketici malları talebinin sabit olduğu ya da ekonomi eksiksiz istihdama yaklaştığında olduğu gibi (yeni işe alımların tetiklediği marjinal tüketim artışlarının daha küçük olduğu bir düzeye kadar) tedricen düştüğü bir büyütülmüş yeniden üretime geçişle alakalı olan eski bir hikâyedir.

Marksist eleştirel analiz açısından bakıldığında, döngünün genişleme aşamasındaki aşırı ticaret; yani her iki sektörde de –tüketici malları ve yatırım malları– ödeme ve maaşların ödenmesinin yarattığı talebe nazaran *ek talebin* yaratılması, artıdeğer yaratımının kendi içinde gerçeklik kazanması için yeterli olan bir talep yaratılmasına yol açmadığını gösteriyor. Başka bir deyişle, sermaye döngüsü yapısal olarak *ex ante* [önceden kestirilen şekilde] dengesizdir. Bu nedenle iş dünyası döngüsünün sürekliliğini garanti eden tek şey ihracat ya da kamu açığı harcamaları veya Yeni Ekonomi'de olduğu gibi, finans piyasalarının işleyişinin yarattığı likiditedir. Eğer durum bundan ibaret olmasaydı, azalan talebin, arz ve talebi tekrar dengeye oturtması gerekirdi. Ama tam aksine talep düşmeye *başlar başlamaz* satılmamış stoklar ortaya çıkmaya başlıyor. Bu da gerçekleştirilemez bir artıdeğer miktarının olduğunu gösteriyor! Dolayısıyla, Marksist döngü ve kriz analizine tekrar bakmakta fayda var gibi görünüyor.

Klasik ekonomi biliminde, neoklasik okulun aksine, ekonominin işleyişinin *ekonomik devre* denilen şeyle, çeşitli aşamalarda üretim ve tüketimi birbirine bağlayan bir devreyle temsil edildiğini hatırlamakta fayda var. *Kapital*'in ikinci cildi Marx'ın ekonomik devreye –bu kavram ilk olarak 18. yüzyıl ortalarında Fizyokratlar tarafından geliştirilmiştir– dair en iyi tarifini içeriyor. Ekonomik devre kapitalist ekonominin bir temsili olarak önemlidir; çünkü üretim ve yeniden üretimin zamansal ardışıklığını ve bunun yanı sıra ücretlerin ödeniş ve harcanışını birbirine bağlayan döngüselliğini betimlemektedir (Şekil 1).

Şekil 1: Ekonomik Devre

Bilindiği gibi, *Kapital*'in ikinci cildinde Marx ilk önce artıdeğerin üretken olmayan bir şekilde kapitalistler tarafından tüketildiği basit yeniden üretimi analiz ediyor. Akabinde ise, *gerçekleştirilmiş*; yani *sa-*

tılmış, artıdeğerin bir kısmının üretim sürecinin kendisini ve istihdam hacmini büyütmek için yatırıldığı büyütülmüş yeniden üretimi analiz ediyor.

Marksist gelenekteki bir dizi hata ve belirsizliğin sorumlusu olan bu analizin önemli özelliklerinden biri, Marx'ın argümanının temeli olarak kullanılan diyagramlarda tüketici malları sektöründe üretilen mallar ile yatırım sektöründe üretilen mallar arasındaki *mübadele değeri* yani, malların içerdiği toplumsal çalışma süresi çerçevesinde ki Marx'ın analizinde bu mübadelelerin merkezi önemini teyit eden bir husustur ve geçim malları ve sermaye mallarının *kullanım değeri* çerçevesinde gerçekleştirilip, bu mübadeleyi icra etmek için gereken para çerçevesinde gerçekleştirilmemesidir. "Bir taraftaki para" diyor Marx ikinci cildin 21. bölümünde, "diğer tarafta genişletilmiş yeniden üretime neden oluyor; çünkü yeniden üretim olasılığı para olmadan da mevcuttur. Zira para kendi içinde gerçek bir yeniden üretim öğesi değildir" (Marx, 1907, s. 572).

Aslında diyagramlarda argüman basit bir dolaşım (P-M-P') çerçevesinde geliştiriliyor; para (P), mallar (M, M', M'') arasında bir köprü olarak tabiri caizse gelgeç bir işlevi yerine getiriyor. Burada önemli olan malların kıyaslanabilirliğidir, paraya sadece bir değer ölçütü olarak başvurmak yeterlidir.

İkinci cildin bir pasajında Marx artıdeğerin paraya dönüştürülmesi/gerçekleştirilmesiyle ilgileniyor ve toplam, gerçek üretim için gerekli olan paranın yıllık olarak altın üreticileri tarafından sağlandığı hipotezini ortaya atıyor. Ama altın üreticisi çözümü, basit dolaşım (M-P-M') açısından geçerli olsa da sermaye dolaşımına (P-M-P') dair merkezi soruna herhangi bir cevap *vermiyor*. Burada, artıdeğerin paraya dönüştürülmesi dolaşımın sürekliliği için temel önemdedir. Sermaye dolaşımında sorun artık para miktarı değil, parasal gelirlerin miktarıdır.

Öte yandan, Marx kendi yeniden üretim diyagramlarını tartışırken kendisini "parasal malzemenin yeniden üretilmesi" konusunda sorguluyor ve basit dolaşım ile sermaye dolaşımı arasındaki farka dair net bir kavrayışa sahip olduğunu gösteriyor: "Varsayalım ki bütün üretim emekçilere aitti ve artı-emeklerini kapitalistler için değil ken-

dileri için sarf ediyorlardı, o zaman dolaşımda olan mal değerlerinin miktarı aynı olacaktı ve diğer koşullar eşit kaldığı sürece, dolaşım için aynı miktarda para gerektirecekti. Dolayısıyla her iki durumda da soru sadece şudur: Bu mal değerleri miktarı için mübadele aracı işlevi gören para nereden geliyor? Soru şu değildir: Artıdeğeri paraya dönüştüren para nereden geliyor?" (A.g.e. s. 552). Bu para, ki asıl mesele budur, altın üreticisinden ya da bir dönüştürülemezlik rejiminde merkez bankasının matbaa makinesinden gelir. Burada parasal *malzemeden* bahsediyoruz, öyle değil mi?

Sermaye dolaşımı düzeyinde, artıdeğerin gerçekleştirilebilmesi için satılması; yani *gelirlerle alınması gerekir*. Bir mal, genel muadil bir para miktarı (bu ister altın ister banknot olsun) karşısında değil; bir gelir miktarı karşısında satılır. Bir dönüştürülemezlik rejiminde bile nesne halen gelirlerdir; zira şu anki gibi, *mal* parası üretmek gibi bir sorunu olmayan bir dönüştürülemezlik rejiminde parasal *gelirlerin* miktarı sorunu aynıdır; bu gelirleri *kim* yaratıyor ve hepsinden de önemlisi, bu gelirler *kime* ödeniyor?

Beni temel bir sorun olarak çarpan şey şu ki çoğu durumda analizler *sanki* artıdeğerin gerçekleştirilmesi sorunu Marx'ın ikinci ciltte tarif ettiği ekonomik sistemin işleyişi tarafından, yani Marx'ın yeniden üretim diyagramları temelinde çözülmüş gibi ortaya konuyor: Yani *sanki*, arz ve talep arasındaki *özdeşliği* bilindiği gibi parasal anlamda sabitleyen Say'in yasasına dair Marksist eleştiri sorunu yığılmaya; o gelir döngüsünün askıya alınmasına, bu gelirleri sistemden çıkararak M-P-M'-P-M" işlemlerinin oluşturduğu zinciri kıran ve bir dengesizliğe, bir satılmamış mallar birikimine neden olan bir yığılmaya indirgenmiş gibi.

Tamamen işe yarar bir hipotez olarak basit dolaşım içinde kalsa bile, bugün Marx'ın Say'in yasasına dair eleştirisi sürdürülebilir değildir; yani parasal dolaşımın üretici güçlerinin, değerlerin dolaşımının herhangi bir noktasındaki bir çeşit yığılma olan tasarruflar yüzünden ortaya çıkan gelir yokluğunun, tasarrufların dünyanın bir tarafından diğer tarafına geçmesiyle *otomatikman* telafi edileceği şekilde gelişmesi (dijitalleşme ve küreselleşme) anlamında sürdürülebilir değildir. Ama bu gerçeğin yanı sıra bir diğer önemli gerçek şu ki Say'in

yasasının karakterine dair bu eleştiri, *ilk önce* artıdeğerin *sermaye* dolaşımı içinde paraya nasıl dönüştürüldüğü sorusuna cevap vermeden ayakta kalamaz.

Aslında Marx Say'in yasasına dair radikal bir eleştiri için gereken her şeyi (ister Rosa Luxembourg'un yetersiz-tüketim tezinin ya da ister Keynes'in üretici kaynakların yetersiz-istihdama eğilimliliği tezinin ötesine geçmek olsun) sağlıyor. Ama bir şartla: Dengesizliğin, üretim aşamasında yaratılması anlamında yapısal olduğunu ve artıdeğeri sadece ve *sadece kapitalist üretim devresinin başında dağıtılan maaş gelirleri temelinde gerçekleştirmenin* imkânsızlığını gözler önüne serdiğinin kabul edilmesi şartıyla.

Grundirisse'de Marx artıdeğerin paraya dönüştürülmesi sorunu üzerine, basit rakamsal örnekler kullanarak kafa yoruyor: "Geriye 20 talerlik yeni yaratılmış bir artıdeğer, aslında bir eklenti kalıyor. Bu, dolaşıma karşı olumsuz anlamda bağımlı olan *paradır*. Dolaşıma saltık tüketim nesnelerinin mübadelesi için sadece bir eşdeğer olarak giremez; zira dolaşımın sabit olduğu peşinen varsayılmaktadır" (Marx, s. 366).

Artıdeğer, diyor Marx bu alıntıda, paradır ama genel eşdeğer para *değildir*. O halde nedir? "O halde *para* şimdi zaten *başlı başına* sermaye olarak var olduğu sürece, basitçe *gelecekteki* (yeni) emek üzerinde bir hak talebidir. Bir hak talebi olarak, para olarak sahip olduğu maddi varlık önemsizdir ve başka bir unvanla da değiştirilebilir. Tıpkı devletin kreditörü gibi, her kapitalist yeni kazandığı değerle gelecekteki emek üzerinde bir hak talebine sahiptir ve süregiden emeğe el koymak suretiyle aynı zamanda gelecekteki emeğe de el koymuştur bile." Bu, "gelecekteki emeği *ücretli emek* olarak, sermaye için kullanım değeri olarak" ortaya koymak anlamına geliyor. Ve tezimizi onaylar bir şekilde, "yeni yaratılmış değer için *eşdeğer*" yoktur, "bunun olasılığı sadece yeni emektedir" (A.g.e. s. 367)

Dolayısıyla, toparlamak gerekirse, yeni değer için (Marx'ın örneğinde 20 taler) genel bir eşdeğer para miktarı yoktur; yani bu 20 taler değerindeki malların satışına olanak tanıyacak bir parasal gelir miktarı yoktur. Fakat eğer 20 taleri edinmek için harcanırsa, gelecekteki emek üzerinde bir hak talebi olarak, başka bir deyişle, yeni

emeğe komuta edecek para sermayesi olarak iş gören bir gelir vardır.

Basitçe söylemek gerekirse, artıdeğerin paraya dönüştürülmesi için "kamusal krediyle aynı düzeyde" para mevcuttur fakat varoluşu için gerekli olan koşul maddi tabiatı değil ("Para olarak maddi tabiatı önemsizdir"); gelecekteki emek üzerinde bir hak talebi olarak, yeni *emeğin maaşa bağlanması* için bir araç olarak iş görme kapasitesidir. Ya da daha doğrusu; canlı emeğe komuta eden para olarak, işgücünün *kullanım değeri* olarak iş görme kapasitesidir.

Dengesizliğin yapısal olduğunu iddia etmek, artıdeğerin dönüştürülmesi/gerçekleştirilmesi sorununa tarihsel olarak çözümler bulunmadığı anlamına gelmiyor. Çözümlerin tarihsel olduğu ki asıl önemli olan da budur ve aslında zaman zaman döngüyü düzenlemiş ya da krizlerin patlak vermesine yol açmış olan toplumsal ve kurumsal düzenlemelerin incelenmesini gerektirdikleri anlamına geliyor.

Sömürgeciliğe ve emperyalizme içsel olarak gerçekleştirilemeyecek artıdeğeri gerçekleştirmek için kapitalist devreden *dışarı uzanan kanal* arayışına tanık olduk. Emperyalizmin devre dışındaki fakir ülkelere kredi, yani gelişmiş ülkeler devresi içerisinde gerçekleştirilemeyen artıdeğerin ihraç edilmesi için gerekli olan satın alma gücünü verme noktasına ulaştığını biliyoruz. Çokuluslu bankaların fakir ülkelere uyguladığı politika, ki bunun bir borç tuzağı olduğu geniş kabul görmektedir, tam da artıdeğerin parasal gerçekleştirimine getirilen bu çözüme denk düşmektedir (bkz. Vitale, 1998).

Kapitalist ekonominin püf noktalarından biri de sermaye birikiminin *sürekliliğini* sağlamaktır. Her müdahale sermaye için toplumsal ve politik bir risk teşkil eder. Tarihsel olarak, kapitalist sermaye birikiminin devamlılığını sağlamak için kullanılan emperyalist yöntemin, kapitalist devre dışındaki ülkelerin doğal ekonomilerinin *yapısızlaştırılmasını* gerektirmesinin sebebi de budur. Fakir ülkelerin, *bağımlı* bir ilişki içerisinde tutulmaları için yeniden yapılandırma olmadan yapısızlaştırılması gerekmektedir; çünkü eğer yeniden yapılandırılsalardı gerçekleştirilmemiş artıdeğerin yarattığı çelişki kendisini daha büyük bir ölçekte tekrar ortaya koyardı. Borç tuzağının işlevi tam olarak şudur: Kenar ülkelerin kendilerini merkez ülkelere olan bağımlılıklarından kurtarmalarını olanaksız hale getirmek ve onları merkez ülke-

ler için dış pazarlar olarak tutmak. Bu da az gelişmişlik olmadan gelişme olamayacağı anlamına gelmektedir.

Artıdeğerin paraya dönüştürülmesi sorununa getirilen bir diğer "çözüm" ise, emperyalizmin devre dışında çözdüğü şeyi, bütçe açığı sayesinde *devre içinde* çözen refah devletidir. Artıdeğerin gerçekleştirilmesi amacıyla, maaş ve ödemelerle birlikte efektif talebin oluşturulmasına katkıda bulunan *ek gelirlerin* yaratılması sadece ve sadece bütçe açığı aracılığıyla yapılabiliyor. Yeni gelirin ek, *ex nihilo* [hiç yoktan] yaratılmış olan ve gerçekleştirilen artıdeğerin yeniden yatırıma sevk edilmesi, maaşlı işçiler için istihdamı artırarak vergi matrahını artırdığında geri ödenen bir gelir olması gerekiyor. Bu ek gelir daha yüksek vergi kazançları olarak geri dönüyor ve böylece ilk baştaki bütçe açığının telafi edilmesine olanak tanıyor.

Bu sistemin *sürekliliği* sayesinde, dolaşımdaki malların *mütenasipliğini* garanti etme kapasitesi sayesinde işlediği ortada. Eğer bu süreklilik, sabit sermayeye yapılan yatırımların yeni işler yaratmak yerine bunları ortadan kaldırdığı dönemlerde olduğu gibi kesintiye uğrarsa, kümülatif bir bütçe açığı spiralini tetikliyor. Aslında, kamusal harcamayı devrenin sürekliliğini garanti etmek amacıyla ek talep yaratmak için kullanmak ve bir yandan da istihdam tabanını genişletmeyen yatırımlara başvurmak bütçe açığının ekonomik bir araç olarak işe yararlığının altını boşaltıyor. Fakat asıl nokta şu ki bunun sebebi sabit sermayeye yapılan yatırımların ek istihdam yaratmakta başarısız olması değil, modern bir refah devletinde işsizlik maaşından faydalanabilen işsizler kitlesinin yeni ya da müstakbel bir işgücü olarak iş görmemesidir.

Açıkçası, Marx'ın *Grundrisse*'deki saptamalarına göre, bütçe açığı büyümeye devam edebilir ama *ex nihilo* yaratılmış paranın aynı zamanda hem artıdeğeri paraya çeviren bir araç olarak hem *gelecekteki* emek üzerinde bir hak iddiası olarak iş görmesi şartıyla. Eğer işsiz proleterler kapitalist refah devletinin ortaya koyduğu koşullara saygı duymazlarsa, geleceğin maaşlı işçileri olarak sahip oldukları yazgıyı kabul etmeye istekli olduklarını göstermezlerse, o zaman daha yüksek vergi oranlarına karşı yapılan bir "vergi mükellefi grevi" ile karşı karşıya kalırsınız ki bunu genellikle artık üretken bir şekilde istih-

dam edilmeyen işgücünün geleceği üzerindeki kapitalist denetimi tekrar kurmak amacıyla kamu harcamalarını rasyonalize etmek için tasarlanmış bir dizi önlem takip eder.

Bir sorunu daha irdelemenin önemli olduğunu düşünüyorum. Ekonomik devrenin hemen hemen her zaman *ulusal* ekonomiyle açık ya da örtük bir şekilde örtüştüğü düşünülür. Dolayısıyla, söylemekte olduğumuz her şey, her bir ulusal ekonomi için geçerlidir ve bu yüzden de her ulusal ekonomi diğer birçok ulusal ekonomiyle kurulan ilişkiler ağına dahil edilmiştir. Bir araya geldiklerinde bu ilişkiler *uluslararası ekonomiyi* oluşturur.

Her ulusal ekonominin kendi para birimi bağlamında (dolar, Avro, yen vs.) para bastığı ve Say kanununa göre her ulusal ekonomik devre için gayri safi milli hasılanın ülke içinde yeniden dağıtılan gelirlere eşit olduğu göz önüne alındığında, ulusal ekonomiler arasındaki mübadelelerin ulusüstü bir para biriminde icra edilmesi *gerektiği* sonucu ortaya çıkıyor. Aslında, uluslararası işlemler, uluslararası ödemelerin % 80'inin dolarla (uluslararası para birimi) yapıldığı modern ekonomilerde olduğu gibi ulusal bir para birimiyle icra edildiğinde, ulusal para birimi ve uluslararası kullanımı arasındaki asimetri ister istemez küresel ölçekte mali dengesizlikler doğurur.

Bu nedenle, son birkaç on yılda eski *altın standarda* dönerek ya da Keynes'in Bretton Woods'ta ortaya koyduğu rota takip edilip, Keynes'in 1944'teki konferansta önerdiği Bancor'a benzer bir gayri maddi ulusüstü para birimi ortaya konarak küresel ekonomik ve parasal istikrarsızlığa bir son verme yönünde birçok girişim oldu. Her iki durumda da ana fikir şu: Ulusal ekonomik devreler arasındaki dengeyi, ulusal olarak üretilmiş değer miktarlarının döviz kurları şu ya da bu ulusun lehine değiştirilmeden mübadele edilmesine olanak tanıyan araçsal bir para birimi oluşturarak yeniden istikrarlı hale getirmek.

Marksist gelenekte bu ekonomi ve uluslararası işlem görüşü, paranın malların *evrensel eşdeğeri* olarak tanımlanışında açıkça saptanabilmektedir. Bu daha önce yeniden üretim diyagramları bağlamında gördüğümüz gibi basit dolaşım alanına, yani para aracılığıyla mübadele edilen malların *halihazırda üretilmiş olduğu*, halihazırda belli bir

miktarda toplumsal olarak gerekli çalışma içerdiği alana ait olan bir para tanımıdır. Marx'ın bu para biçimini (ulusal ekonomik devreyle ilişkili olarak *genel* eşdeğer ve malların küresel dolaşımıyla ilişkili olarak *evrensel* eşdeğer) *Kapital*'in ilk cildinin ilk bölümünde geliştirdiğini biliyoruz.

Aslında Marx'a göre para, değerin mal ve para olarak çifte bir biçimde varolması anlamında bir *değer biçimidir*. Bir değer biçimi olarak özü genel eşdeğer biçime indirgenmez; zira bu biçim, paranın *birçok işlevinden* (hesap birimi, değer ölçütü, mübadele aracı, ödeme aracı, değer rezervi vs.) biridir sadece. Başka bir deyişle, para, değerin satıcı ve alıcı arasındaki ilişkilerde değerin büründüğü biçimdir.

Bir değer biçimi olarak para, modernliğin karakteristik özelliği olan bir *toplumsal bağıntı biçimidir*; yani "bireyleri 'izah etmenin' ve özel ve kamusal arasındaki bir ilişki aracılığıyla grup ve bölgelere ayırmanın bir yoludur. Para, toplumsal bir bağlantı olduğu için, aynı zamanda (işlevsel olarak) bir ticaret aracı ve bir güç birikimi ya da desteği nesnesidir; fakat parayı sadece bu işlevlere indirgemek asıl şeyi devre dışı bırakmak anlamına gelir" (Boyer-Xambeau, M.T. Gillard ve diğerleri, 1986, s. 3).

Örneğin, sermaye ve işgücü arasındaki o çok önemli mübadelede para *dolaşımdaki* bir eşdeğer olarak *varolmayan* bir değer biçimidir, işgücü sermayenin denetimi altında üretim devresine girdiğinde canlı işgücü tarafından üretilecek olan bir değer biçimidir. Bu da maaş sözleşmesinin koşulu olan paranın dolaşımda mal-maaş eşdeğerlerinin olmadığı anlamına gelir; başka bir deyişle bu, *ex nihilo* yaratılmış bir paradır, işgücünün sermayeden ayrı tutulmasına bir son verildiğinde bir ödeme aracı haline gelen ve değer üretmeye başlayarak maaş-sepetindeki malları üreten bir paradır.

Bu tam da maaşın ödenişinin kendisine denk gelen herhangi bir para-mal miktarını varsaymadığı anlamına geliyor. Maaş mallarını üreten şey, gerçekte canlı işgücüdür. Dolayısıyla, dolaşımdaki para ve merkez bankasının elindeki altın arasındaki niceliksel eşdeğerlik, sermaye birikimi bir nedenden ötürü durdurulmazsa önemsizleşecektir. Fakat değerlerin dolaşımı kesintiye uğratıldığında ve bunun sonucunda da toplumsal ölçekte bir yığılma yaşandığında, o zaman kâğıt

para ve genel eşdeğer arasındaki niceliksel fark, sermaye birikimi türü ve işgücü arasındaki, sermayenin geliştirilmesi ve işgücünün kendi kendini geliştirmesi arasındaki niteliksel farkı açığa çıkarıyor.

Eğer parayı bir *işlevler* kümesi içeren (Bunlar arasında evrensel eşdeğer işlevi de var) bir değer biçimi olarak tanımlarsak; o zaman ekonomik devrenin küresel bir bakış açısından analiz edilebileceği ya da daha doğrusu edilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkıyor. Ne de olsa küresel para bir *küresel değer* biçimidir. Ulusallıkları yurttaşlığın ekonomik boyutundan değil, siyasi boyutundan kaynaklanan ekonomilerin katkısıyla üretilen bir değer biçimidir.

Bu, Marx'ın o tuhaf açıklamasını anlamayı daha kolay hale getiriyor: "Bu nedenle dünya piyasası her şeyin temel dayanağı ve desteğini oluşturur." Dünya piyasası, değer üretiminin ulusal değil dünya çapında olması anlamında "temel dayanaktır" ama aynı zamanda dünya piyasası, uluslararası işgücü bölümü ve mübadelenin hiyerarşik organizasyonunun bütün dünya piyasası için bir çerçeve işlevi görmesi anlamında "her şeyin desteği"dir.

Evrensel değer biçimi içerisinde, paranın çeşitli işlevleri, uluslararası ticaretin mi (halihazırda üretilmiş olan malların mübadelesi); yoksa yeni değer üretiminin mi ağır bastığına bağlı ve tarihsel olarak farklılık gösterecektir. İlk durumda, paranın evrensel eşdeğer olma işlevi bir ödeme aracı olma işlevine baskın çıkacaktır; ikinci durumda ise tam tersi olacaktır. Fakat her iki durumda da temel asimetri, ulusal para birimi ve bu para biriminin uluslararası düzeyde kullanımı arasında değil; işgücü ve işgücünün kapitalist kullanımı arasında, ulusal para birimi tayfı boyunca dağıtılmış maaş ve küresel artıdeğer arasında ortaya çıkacaktır.

Şunu belirtmek gerekir ki "parayı tedavüle sokan bankaların ortaya çıkışından bir yüzyıl öncesinde," yani 16. yüzyılda bile, "para altın ya da gümüşle sınırlı değildi, daha o zaman bile özel uygulamalar ve kamusal ayrıcalıklar arasında belirgin bir etkileşim, bir *toplumsallık süreci* oluşturmuştu. 16. yüzyılda yaşanan kırılmalar bu modern paranın ilk krizini ortaya çıkardı ve toplumsal bir bağlantı olarak handikaplarını gözler önüne serdi" (A.g.e., s. 7). Daha modern para sisteminin şafağında birçok bölgesel-ulusal para biriminin olması şu anla-

ma geliyor: Parasal ilişkilerin uluslararası olmasının sebebi sınırları geçmeyi gerektirmeleri *değil*, farklı bölgesel para birimlerini dönüştürmeleridir. Başka bir deyişle, para birimi ekonomik devrenin ulusallığını tanımlamaz, *sermaye genişlemesinin küresel alanının çeşitliliğini* kendi içinde barındırır.

Ulusal para birimi ve *uluslararası* ödeme araçları arasında görülen ve doların hâkim olduğu para sisteminin tipik özelliği olan orantısızlık bir yandan dünyanın geri kalanı karşısında belli bir *ulusal-alanın* üretici gücünün ürünü olmasına karşın bir yandan da en güçlü ekonominin değer üretimi/dolaşımı sürecinin dünya devresinin bir ya da daha fazla noktasında kesintiye uğramasını engelleme ihtiyacını yansıtmaktadır.

Son olarak, bir gayri maddi (dönüştürülemez) para birimi rejiminde bile, genel eşdeğer para işlevi altının ortadan kalkmasıyla birlikte ortadan kalkmadığı; fakat evrensel eşdeğerin yerini, zaman zaman dünya ölçeğinde parasal destek işlevi gören bir işlev ya da sistemler kombinasyonunun (örneğin bir sabit kur sistemi, dalgalı kur sistemi, güçlü para birimi, "en yüksek değerli" hisse sistemi vb.) aldığı gerçeğini de hesaba katmalıyız.

DÖNGÜSEL BİÇİMİN RASYONELLİĞİ

"İlkel bir balıkçı topluluğu hayal edelim. Tek tüketim malı balık, tek üretici eylem ise balık tutmak. Kabile avlanma ekipmanlarını geliştirmek ve bunun sonucunda daha fazla balık üretmek ve üretkenliğini artırmak amacıyla bir *artıdeğeri* boşa çıkarmak için tüketimini azaltmaya karar veriyor. Bu amaçla birkaç kişiyi balıkçılıktan alıyor ve oyma kayık yapma işine yöneltiyor. Bu andan sonra tüketici mallarının tüketiminde bir azalma, yatırımda bir artış, tüketici mallarının üretiminde bir düşüş ve eşzamanlı olarak, üretim araçlarının üretiminde bir artış yaşanıyor" (Arrighi, 1974).

Bu varsayımsal topluluktan çıkaracağımız "ders" nedir? Birinci sektör, yani sermaye mallarının üretimi asla ikinci sektörden bağımsız olarak büyümez. Daha da önemlisi, tüketici malları, üreten sek-

tördeki düşüşe doğru orantılı olarak büyür. Bu topluluk iki sektörü ters orantılı olarak, birbirinin aksine *farklılaştırabilmekle* kalmayıp, farklılaştırmak *zorundadır*. Dengesini koruması için gerekli olan koşuldur bu. Bu, oyuna dahil olan iki miktarla uyum içerisindedir; çünkü bunlar belli bir toplam miktarın –üretimin toplumsal potansiyeli– yegâne öğeleridir ve dolayısıyla da ters orantılı olarak, birbirinin aksine farklılaşmaktan başka seçenekleri yoktur.

"Şimdi de bazı özel girişimcilerin duruma müdahale ettiğini ve topluluğu işgal edip, bütün ekonomik faaliyetlerini özelleştirerek kontrolü ele geçirdiğini hayal edin. Temel denge tersine dönmüştür: Hiçbir özel girişimci tam da balık tüketiminin düştüğü dönemde kayık üretimini artırmayacak ve de balık tüketimi arttığında üretimi azaltmayacaktır. Artık ekonomik karar verme mekanizmasına hâkim olanlar için yatırım dürtüsü tüketimle doğru orantılıdır" (A.g.e., s. 380-81).

Bir bakıma, kapitalistler uygunsuz bir şekilde davranmaya teşvik ediliyor. Toplumsal ürünün büyük bir kısmının son tüketiciler tarafından tüketilmesini takiben, yatırım araçları azalırken yatırım yapmak ve son tüketimde görülen düşüşü takiben, yatırım araçları aşırı bolken, yatırımı kesmek ya da yavaşlatmak. Toplumsal üretim ve varsıllığın bireylerce ele geçirilmesi arasındaki temel çelişki bu şekilde, ürünün gerçekleştirilmesi (satılması) düzeyinde gözler önüne seriliyor. Kapitalist üretim modundaki, yani piyasa ekonomisindeki araçsal dengesizliği belirleyen şey budur.

Bu noktada, bu dengesizliğe *rağmen*; girişimcilerin şahsi çıkarları ve toplumsal üretimin nesnel koşulları arasındaki temel çelişkiye rağmen serbest piyasa sistemi neden anında ve daimi olarak bloke edilmiyor diye sormak hakkımız tabii ki. Cevap şu: "Balıkçılardan" oluşan *kapitalist* toplulukta kayıkların üretimi ve balığın üretim-tüketimi eşzamanlı olarak artıp azalabilir ve böylece kayık ve balıkların toplam miktarı *esnek* hale gelir. Fakat bir şartla: Toplulukta bir işsiz işçiler ve/veya koşullara göre harekete geçirilecek ya da hareketsizleştirilecek bir üretim araçları rezervi olacak.

Örneğin, iç üretici güç rezervinin yanı sıra ekonomik sistem açıksa, dış üretici güçlerden sermaye ve işçi şeklinde gelen bir katkı

söz konusudur. Bu katkı toplumsal üretimin efektif potansiyeline, yani söz konusu zamanda işe sürülen üretici güçlerin toplam miktarına ek bir *esneklik kazandırır*. Kapitalist ekonominin balıkçılar topluluğunun mantığının tersi bir mantığa göre işlemesine olanak tanıyan şey tam da bu iç ve/veya dış rezerv ve dolayısıyla da sistemin yetersiz istihdam eğilimidir. Üretim kapasitesiyle doğru orantılı ve yatırımla ters orantılı tüketim yerine, ek tüketimle doğru orantılı olarak üretir ve yatırım yapar. Ancak *işgücünün üretici geleceğini* beraberinde taşıdığı için, bunun sadece görünüşte verimsiz bir tüketim olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla, altın otuz yıl mucizesinin ardındaki sır burada yatmaktadır: Bu dönemdeki kayda değer *maaş artışları* ekonomik gelişmeye ket vurmak yerine, ekonomik gelişmenin *motoru* işlevini görmüştür!

Yani ekonomik devrenin işleyişinde temel bir yapısal dengesizlik olduğu –ki bu M'nin (mal, arz) G'den (gelir, tüketim) daha fazla olmasının doğrudan bir sonucudur– varsayımından yola çıkarsak, o zaman *aşırı ticaret* doğrudan *devrenin içinde yaratılan* gelire ek gelir yaratılması olarak tanımlandığı sürece dalgalı genişleme ve daralma dinamiklerini; yani *döngüyü* açıklamamıza olanak tanıyor. *Aşırı ticaret devreyi dengesizleştirmiyor, aksine, dinamik olarak dengede tutuyor.* Aslında, aşırı ticaret genel geliri klasikçi ve neoklasikçi iktisatçılarca genel denge olarak bilinen seviyeye getiren, kapitalist devre dışındaki, ithalat yapan ülkelere verilen krediler ve *kamu açığı harcamaları* aracılığıyla yaratılan ek gelirdir.

Fakat bu *devre dışından* elde edilen bir ek gelir türüdür ki bu da sermayenin *kolektif çıkarına* dair bir bilinci, ekonomik devrenin, tabiatı gereği bir sınıf olarak organize edilmezlerse kendi burunlarından ötesini göremeyecek olan bireylerin çıkarlarının bir araya toplanmasından ibaret olduğu gerçeğinden kaynaklanan bir farkındalığı gerektirir. Aslında her girişimci çalışanlarına ödenen maaşları, artıdeğerini satmasına olanak tanıyacak nihai gelirin bir öğesi olarak değil; saltık bir maliyet olarak görür.

Fordist çağda, *aşırı ticaretin* itici gücü, uluslararası ticaretin dinamikleriyle birlikte (bağımlılık mantığına uygun olarak kenar ülkelere yapılan ihracatlar) refah devletinin *bütçe açığı harcamaları* tarafından

tetikleniyordu. Bu durumda iş dünyası döngüsü Keynes'in tespitleri temelinde idare ediliyordu: Ekonomik sistemin üretici güçlerinin yetersiz istihdam etme eğiliminde olması, emperyalist uluslararası bir bağlamda refah devleti lehine ek talep yaratılması, istihdam edilmemiş insan kaynaklarını maaşlı işgücüne dönüştürdü. Keynesçi-Fordist iş dünyası döngüsü, başka bir deyişle, merkez ülkelerde eksiksiz istihdam yaratma ve kenar ülkelerde yeniden yapılandırma olmaksızın yapısızlaştırma sağlama eğilimindeydi.

Keynesçi döngüde, genişlemenin, onu geçtiğinizde gerilemeye girdiğiniz üst sınırı tam istihdamdı. Ekonomi bu sınıra daha da yaklaştıkça ya da daha doğrusu tüketimin artış oranı tedricen yavaşladığında, *aşırı ticaretten* kaynaklanan borcun (kamusal ve özel) artış oranı döngünün yaklaşan üst sınırını gözler önüne serdi ve bu da bankaları genişleme aşaması boyunca verdikleri kredileri geri almak için yarışa soktu. Genişleme aşaması işte böyle gerileme aşamasına dönüştü; aşırı ticaretin muslukları kapatılarak, paraya dönüştürülemeyecek artıdeğer, satılmanış mallar biçiminde kimsesiz ve çaresiz bırakıldı. Bu, en azından ilk başta esasen sermaye mallarından oluşan bir artıdeğerdi.

Tıpkı Fordist çağda refah devletinin ek talep yaratımada oynadığı rolün asla kenar ülkelerin emperyalist devrenin dışındaki piyasa kanalları olma rolünü ortadan kaldırmakta başarılı olamaması gibi, kenar ülkeler ekonomik olarak gelişmeye başladıklarında bile merkez ülkelere bağımlılıkları aynen devam etti. Yeni Ekonomi'de iş dünyası döngüsünün finansallaştırılması, refah devleti ve dünya ekonomisinin artıdeğerin paraya dönüştürülmesini sağlayan araçlar olarak oynadıkları rolü kesinlikle azaltmasına rağmen ortadan kaldırmıyor.

Finans piyasalarında görülen aşırı ticaretin –ki Amerikan Merkez Bankası Başkanı bunu 1996'da, yani krizin başlangıcından dört yıl önce ihtiyatsızca "irrasyonel coşku" diye tanımlamıştı– üst sınırı artık genel olarak tanımlanmış insan kaynaklarının eksiksiz istihdamına yönelik Fordist-Keynesçi eğilim değil; *bilişsel insan kaynaklarının* eksiksiz istihdamına yönelik eğilimdir. Ekonomi insanların bilgisel mal arzını tüketme sınırına yaklaştığında, ekonomik büyümenin sürekliliğini sağlamak için genişleme aşamasında gerekli olan finansal aşırı

ticaret "likidite tercihine" dönüşüyor ve dünya çapında birikerek, artık mevcut talep tarafından parasal olarak tüketilemeyen bilgisel artıdeğere dair "dijital bir bolluğu" gözler önüne seriyor. Yeni Ekonomi'nin gerileme krizinin başlangıcıdır bu.

Marx ve *Grundrisse*'ye geri dönmek gerekirse; paranın *gelecekteki işgücü üzerinde bir hak iddiası* olarak, yani dolaşımdaki genel eşdeğer para miktarından bağımsız olarak *ex nihilo* yaratılması, sermayenin komutası altındaki genel insan kaynaklarının dönüştürülme sürecinde bir katılaşma ortaya çıktığı anda sona erer. Maaş artışları *pozitif* ekonomik işlevlerinin ardında, tabiri caizse, *negatif politik* işlevlerini; yani geniş bir ekonominin darboğazında işçilerin muhalefet güçlerinin gelişmesi için bir araç olma işlevlerini gözler önüne serdiğinde, Fordist paradigma çöktü. Yeni Ekonomi ise, toplumsal servet üretimi biçimleri, para otoritelerinin artıdeğerin paraya dönüştürülmesi için ek [zorunlu] gelirlerin yaratılmasına dair siyasi kontrollerinin altını boşalttığında, *finansal aşırı ticaret,* merkez bankaları tarafından yapılan parasal düzenlemelerin özerkliğinin altını boşalttığında krize giriyor (bkz. Mayer, 2001).

1990'lardaki teknoloji hisseleri çılgınlığını, 1600'lerin başında Hollanda'da görülen lale çılgınlığıyla kıyaslamak işten bile değil. "Bu spekülatif patlamaların en şaşaalısı ve kesinlikle en endişe verici olanı" diyor Simon Schama, "1636-37'de görülen büyük lale çılgınlığıydı. Çiçeğin sıradanlığı ve ele alınışındaki mübalağa arasındaki bariz uyumsuzluktan ötürü bu konu üzerine birçok afallamış ve şaşırmış yazı yazıldı. Bu yazılarda ganimet olarak, örneğin zümrütler ya da arapatları yerine mütevazı laleleri, ancak derinlemesine burjuva bir kültürün seçebileceği ima ediliyor. Fakat 17. yüzyılda lalelerin hiçbir şehirli tarafı yoktu. En azından egzotik, cazip ve hatta tehlikeliydiler. Nadirliklerinden ötürü kitlesel bir pazar için kontrol dışı talebi karşılamak amacıyla lalelerin evcilleştirilmesi an meselesiydi. Bu çılgınlığı mümkün kılan şey, lalelerin bir uzman numunesinden, genel olarak erişilebilir bir metaya dönüştürülmesiydi" (Schama, 1987, s. 350-351). Hollanda malı çiçek soğanlarının aşırı üretiminin yarattığı kriz ve buna eşlik eden spekülatif balonun tarihsel açıklaması halen tam olarak açık ve net olmasa da bazı gözlemciler, *hisse senedi op-*

siyonları gibi finansal araçların muazzam ölçüde kullanılmasının ardında, bazı ekonomik grupların, gittikçe artan sayıda insanın bu zamana kadar onlara kapalı olan bir pazara girmesini engelleme amaçlarının yatıyor olabileceğini düşünüyor. Laleler herkesin ulaşabileceği standart ürünlere dönüştürüldüğünde de yaşanan şey buydu.

1990'lı yıllar boyunca yeni teknolojiler *genel* aklın kooperatif ve özgürleştirici yönlerini (Bu konuda bkz. M. Revelli'nin *Oltre il Novecento, parte II, Il dilemma dell'uomo flessibile*'de bilgisayar devrimine dair sunduğu tarihsel-kültürel genel değerlendirme) ve mübadele edilen menkul kıymetler olarak da zengin olma şansını temsil etti. Birçok genç insan için Silikon Vadisi göç edilecek bir yer gibiydi. Kendilerini sınamak, kendilerine has, benzersiz bilişsel-üretimsel becerilerini sergilemek için oraya gittiler. Bilgisayarın "sıradanlığı" *anlık* ağ yapılı işbirliğinden kaynaklanan bir güç olması, teorik olarak sınırsız bir gayri maddi mal üretimi için kaldıraç işlevi gördü. Bir anlamda, *genel akıl* ekonomik devrenin "dışından" ihraç edildi. Bu biraz, endüstriyel dönemde, kapitalist devre içinde kullanılmayan bütün üretici kaynaklar istihdam edildiğinde ve maaşların nominal olarak bile daha fazla artamaz olduğunda göçmenlerin ihraç edilmesi gibi bir şeydi.

Teknolojik malların, finans piyasalarını toplumsal bir düzeyde gelirlerin/kârların, eşitsiz de olsa yaratılması için birer araca dönüştüren *standardizasyonu*, üzerinde düşünülmeyi hak eden bir mesele. Eğer Yeni Ekonomi'de Rifkin'in söylediği gibi, "mal ve hizmetlere leasing, kiralama ve benzeri şeyler aracılığıyla geçici erişim sağlamak," ister tüketim malları ister sermaye malları (somut ya da soyut) olsun "satın alınması ve uzun vadeli sahip olunuşuna gitgide daha cazip bir seçenek oluşturuyorsa" (Rifkin, 2000, s. 35); eğer yeni kapitalist mülkiyet yaşam tarzları üzerinde bir kontrol aracına dönüşüyorsa (bir ürün artık bir yaşam tarzının ifadesi değildir, tam aksine yaşam tarzı ürünün toplumsal temeli haline gelmiştir), o zaman şu sonuç ortaya çıkıyor: İşgücündeki kültürel, cinsel, ekonomik ve etnik farklılıkların metalaştırılması, işgücünün *zaruri dilsel koşuluna* dayanmaktadır. Şu ya da bu dil veya kültür değil; genel anlamda *dilin*, yani dilin kendini şu ya da bu malın kullanımı/tüketimi tarafından komuta edilen yaşam tarzlarına dönüştürebilme yetisi.

Bu fikir, Yeni Ekonomi tarafından ön plana çıkarılan *artan kazançlar* teorisini anlamamıza olanak tanıyor. Bir yenilik, sıradan ya da rastlantısal olsa da eğer bunu toplumsal olarak metabolize edecek (dilsel) kapasite halihazırda mevcut değilse, petrol sızıntısı gibi gittikçe artarak yayılamaz. "Para parayı çeker" diyor Santa Fe Enstitüsü'nde görevli olan kompleksite teorisyeni Brian Arthur. Genellikle, artan kârlar teorisini açıklamak için kullanılan ilk örnek bütün yazı makinelerinde kullanılan standart QWERTY, klavyedir (Bu isim klavyenin en üst sırasındaki ilk altı harf kullanılarak oluşturulmuştur). "Bir yazı makinesi klavyesindeki harfleri düzenlemenin en kullanışlı yolu bu mudur? Kesinlikle hayır. Christopher Scholes adlı bir mühendis QWERTY düzeneğini 1873'te daktilografları bilhassa yavaşlatmak için tasarlamıştı: O zamanın yazı makineleri eğer daktilograf çok hızlı giderse sıkışabiliyordu. Ama sonra Remington Sewing Machine Company QWERTY klavyenin kullanıldığı bir yazı makinesinin seri üretimine başladı, bu da birçok daktilografın bu sistemi öğrenmeye başlamasını sağladı, bu da diğer yazı makinesi şirketlerinin QWERTY klavye sunmasını sağladı, bu da daha da fazla daktilografın bu sistemi öğrenmeye başlamasını sağladı vs. vs. vs." (Waldrop, 1992, s. 114).

Sıfıra yakın marjinal maliyetlerle soyut mallar üreten bir şirketin kâr elde etmesi için mutlaka ürünlerini kitlesel düzeyde erişilebilir kılması gerekir. Artan kârlar teorisi *genel* dilsel becerilere göndermede yapar (QWERTY klavye en yetkin daktilografları *yavaşlatarak* dünya nüfusunun dilsel becerilerinin "işe sürülmesini" mümkün kılmıştır). Ama aynı zamanda, artan kazançlar yenilikler üzerinde bir tekeli, fikri mülkiyete sahip olmayı *gerektirir* ki zaten bu olmazsa genel dilsel beceri çabucak, yeniden üretilebilir varsıllığın kitlesel olarak ele geçirilmesine dönüşebilir. Başka bir deyişle, kârı garanti etmek için, "hepimizin içinde varolan" soyut daktilografın dilsel emeğinin maaşlı emeğe dönüşmesi gerekir.

1980'lerin başından beri ABD hükümetinin verdiği patentlerin sayısı ikiye katlandı. Sadece 1999'da bile patent sayısı 161.000'e ulaşmıştı. Amerikan teknoloji şirketleri kendilerini hem yerel hem Asyalı yarı iletken üreticileri gibi yabancı rakiplere karşı savunmak için

gitgide daha da saldırganlaştı. Ve Amerikan Kongresi 1994'te patent başvuruları için yeni bir temyiz mahkemesi açarak, patent koruma çabasını hızlandırdı. Fordist çağda patentler temelde tekelci şirketlerin elindeki araçlar olarak görülürken, Yeni Ekonomi'de patent *genel akıl* üzerindeki kapitalist denetimi garantilemenin aracı haline geldi. Bill Gates aleyhine verilen tekelcilik karşıtı karar, fikri mülkiyetin yasal olarak korunması aracılığıyla kârları garanti etmek yönündeki siyasi ihtiyaç ile rekabete olası en geniş manevra alanını vererek icatları garanti etme ihtiyacı arasındaki çelişkiyi gözler önüne serdi.

YIĞILMA VE ÇOKLUK

Döngüsel biçimin rasyonelliğine dair şu ana kadar söylediklerimizi özetleyelim.

Ekonomik sistem kendisini ancak, *aşırı ticaret* adını verdiğimiz bir itici güçler takımı tarafından harekete geçirilmesi koşuluyla yeniden üretebilir. Yeni Ekonomi'de finans piyasaları ek gelirlerin yaratılmasında (*aşırı ticaret*) kilit bir rol oynamış ve iş dünyası döngüsünü küresel ölçekte radikal bir biçimde değiştirmiştir.

Kapitalist ekonomide yatırımlar sadece nihai tüketimle doğru orantılı olarak, dolayısıyla da paradoksal bir şekilde birikimlerle ters orantılı olarak yapılır. Belli bir istihdam düzeyinde bu mantıksal olarak imkânsızdır. Bu, tüketimle doğru orantılı olan yatırım teşviki ile tam aksine tüketimle ters orantılı olan maddi yatırım araçları arasındaki çelişkiyi yansıtıyor. Sistem bu çelişkiyi istihdam düzeyini genişleme ya da daralma ile aynı istikamette değiştirerek çözebilir.

Aşırı ticaret sayesinde iş dünyası döngüsü istikrarsız bir denge durumunu muhafaza eder. Şu ya da bu istikamette ilerler, genişler ya da daralır, kendi mantığıyla çelişir: Üretici güçlerin (sermayenin organik oluşumunun) gelişimi.

Yeni Ekonomi'nin karakteristik özelliği olan teknoloji devrimi, iş dünyası döngüsünün doğasını şu anlamda değiştirmiştir: İleri teknolojik yatırımların kolaylığı (finansallaşma, risk sermayesinin bolluğu, düşük maliyet, dünyanın geri kalanından gelen sermaye akışı, güçlü

dolar, kolektif hayal gücü vs.) kesinlikle genişleme aşamasını canlandırsa da yeni (maaşlar, istihdam seviyesi ve göç tarafından belirlenen klasik doygunluk sınırlarına nazaran yeni) bir doygunluk sınırına doğru ilerlemektedir. Bu yeni sınır *teknolojik bilgi ürünlerinin massedilme/tüketilme kapasitesidir.* Daha önceki iş dünyası döngüsünde birinci sektörün –üretim araçlarının üretiminin– gelişimi nihai tüketimin artan zayıflığı (Bu zayıflık tam istihdam eşiğine yaklaşıldıkça artıyordu) tarafından kısıtlanıyordu. Yeni iş dünyası döngüsünde ise yeni teknoloji yatırımları tam istihdam eşiğinin ötesinde de gelişmeye devam edebilir. Hem yeni teknolojilerin maliyetleri düşmektedir, yeni teknoloji ürünlerinin kârları artmaktadır ve maliyet marjinleri sıfıra eşdeğerdir hem yeni teknolojilerin dilsel tabiatı neredeyse sonsuz olan bir potansiyel pazar belirlemektedir. Gelişmekte olan ve fakir ülkelerdeki insanlar bir yana, gelişmiş ülkelerde halen internete bağlı olmayan bütün o insanları bir düşünün. Yeni Ekonomi'nin üst sınırını teşkil eden eşik artık istihdam seviyesi, yani nihai harcama kapasitesi tarafından belirlenen maddi tüketim değil, *gayri maddi tüketimdir*, zamanın çok büyük bir kısmının maddi tüketim için gelir elde etme çabası içerisinde harcandığı bir toplumdaki "arta kalan zaman" miktarıdır. Bilgisel malların stratejik önemde olduğu bir ekonomi ilgi zamanına ihtiyaç duyar.

Daha fazla genişleme gücü yaratmak için eşiğin yükseltilmesi, kullanılmayan insan kaynaklarını istihdam etmek için *boş zaman üretimi*, gerçek ekonomiden uzaklaşma zamanı, antiekonomik zaman üretimine yönelik bir *küresel refah icat etmek* anlamına geliyor. Yeni Ekonomi'nin ihtiyaç duyduğu şey işte bu antiekonomik zamandır.

Hisse senedi fiyatı ve şirket kazançları arasındaki ilişki (*fiyat/kazanç oranı*) birkaç yıl boyunca ortalama yatırımcı için çok yüksek olan ortalama bir kâr oranına işaret ettiğinde, Yeni Ekonomi gerileme aşamasının başlangıcını oluşturan üst sınıra yaklaşmakta olduğunu fark ediyor. İşte bu noktada piyasaların kendine-göndermeli yapısı likidite yokluğu riskini toplumsal ölçekte kat kat artırıyor. Bu Marksçı yığılmanın ya da Keynesçi likidite tercihinin, yani yatırımdan uzak durmanın patlak vermesine yol açıyor. Şuna dikkati çekmek isterim ki kâr elde etmenin zorluğu barizleştiğinde, yani satıl-

mamış stoklar iyice biriktiğinde, yatırımcılar arz ve talep arasında yapısal bir dengesizlik olduğu tezini daha da destekler şekilde yatırımdan uzak duruyor. Arz ve talep arasındaki eşitliği bozan şey temelde likidite tercihi değil. Tam aksine, likidite tercihini yaratan şey, arz ve talep arasındaki bir orantısızlığın olmasıdır. Aşırı ticaretin ortadan kaldırılması, eğer döngü arz ve talebin eşitliği temelinde gelişseydi, teorik olarak varolmayacak olan bir fazlalığın, bir artıdeğerin varlığını gözler önüne seriyor. Yeni Ekonomi'de aşırı yüksek bir fiyat/kazanç oranı olduğunun algılanması ve gerileme aşamasının başlaması arasında görece daha uzun bir zaman zarfı (yaklaşık bir yıl) olmasının nedeni budur. Alıcı grevinin doğurduğu sonuçlardan ilk etkilenenler fiyat/kazanç oranını yüksek seviyeye çıkaran sektörlerdir, yani Yeni Ekonomi'de iletişimle alakalı sermaye malları sektöründeki şirketlerin hisseleridir: Bilgisayarlar ve yan ürünleri içeren endüstriyel ekipmanlar, telekomünikasyonu ve yarı iletkenleri içeren elektronik ekipmanlar ve iletişim hizmetleri. 2000 yılında endüstriyel şirketler ABD'deki bütün kârların % 3.5'ini oluşturdu. Fakat 1997'den 2000 yılının ilk altı ayına kadar bu sektörlerin kârları % 70 arttı.

Yeni Ekonomi'de finans piyasalarının merkezi önemi ve yaygınlığı, yığılmanın tabiatını temelden değiştiriyor. Fazlasıyla finansallaşmış bir ekonomide likidite tercihi; yani daha önceden sabit olan para-sermayesini almak için menkul kıymetlerin satılması, herkes tarafından aynı anda *gerçekleştirilemez*. Satmanız için ortada satın almak isteyen birinin olması gerekir. Bu "likidite paradoksu" ekonomik değer ve finansal değer arasındaki çelişkiyi gözler önüne seriyor: Piyasadaki menkul kıymetler son derece somut olan bir şeyin, yani mal ve hizmetleri üreten sabit fiziksel sermayenin soyutlanmış halidir. Üretici sermayenin sabitliği, menkul kıymetlerin likitliğinin, likit sermayenin sabit olmayışının değiştiremeyeceği verili gerçektir. Küresel bir likidite yoktur; çünkü küresel olarak piyasa, üretici sermayeye onulmaz bir şekilde bağlıdır. Orléan'ın söylediği gibi, "likidite şirket mülkünü yatırımcılar arasında yeniden dağıtma sürecidir sadece" (Orléan, 1999, s. 47). Kaybedenler sadece güce sahip olmayan yatırımcılar, üretici sermaye üzerinde sahiplik güçlerini kullanamayan hissedarlardır. Yığılma en nihayetinde maddi servetin küçük ya-

tırımcılar kitlesinden üretici sermayenin yeni sahiplerine geçmesine yol açar.

Böylece yığılma, bireysel mantık ve kolektif mantık arasındaki çelişkiyi de gözler önüne seriyor. Bireysel düzeyde mantıklı olan şey (bir hisse zirveye ulaştığında satmak) kolektif düzeyde mantıklı değildir (eğer herkes aynı anda satarsa, olası alıcı kalmaz). Likidite tercihiyle birlikte, kamuoyunun icrası toplumsal zıddına; yani *çokluğun mantığına* dönüşür. Sabit fiziksel sermayenin ağırlığı, yığılmayı özel mülkün yeniden dağıtılması haline getirdiği sürece, bu bir kaybetme mantığıdır. Fakat çokluğun mantığı (ki bu finansal *topluluğun* tam tersi olarak anlaşılmalıdır), servet üretimi sadece genel akılda; yani *genel aklı* taşıyanların bedenlerinden başka hiçbir sabit fiziksel sermayesi olmayan (Bu anlamda *Dot Com* teşebbüsleri kolektif teşebbüse dönüştürülmüş genel aklın prototipidir) canlı işgücünün işbirliğinde yoğunlaştığında *yenilikçi* olur. Bu durumda, yığılma likiditeden daha da soyut bir şeyin tercih edilmesi anlamına gelir, servet talebi, çeşitli servet türlerini talep etmek anlamına gelir: çokluk içerisinde toplumsal işbirliği özgürlüğü, çokluk boyunca görülen dillerin özgürlüğü, çokluğu oluşturan tekilliklerin özgürlüğü ve çokluğun kendi bedenine sahip olması.

YIĞILMA VE PANİK

Tarihsel olarak panik, dünya ölçeğinde yaşanan yığılmanın özelliklerinden biridir. Fakat Yeni Ekonomi'nin evrimini on yıl boyunca duraksatan krizin ağırlığına rağmen, insan kendini panik faktörünün gittikçe azalan etkisine şaşırmaktan alıkoyamıyor.

O zaman kendimize soralım: Yeni Ekonomi çağında panik deneyimini, düşünce ve eylem organizasyonunu engelleyecek kadar güçlü olan dayanılmaz bir korkunun, gayri şahsileştirmeye, gayri şahsi davranışları ve kitlesel taklide neden olmaya muktedir bir korkunun yol açtığı şiddetli kaygı hücumunu hangi Pan, doğanın hangi keçitanrısı körüklüyor? "Ya hep ya hiç" içgüdüsünü üreten, *su yüzüne çıkaran*, gizil kaygıyı "salıveren" "ham doğa" nedir? "Eğer Pan 'bura-

daki' doğa tanrısıysa, o halde o bizim içgüdümüzdür" (Hillman, 1972, s. 28).

Bütün o efsanevi "doğallığına" rağmen Pan'ın doğal dünyada varolmadığı (Aslında Pan yarı hayvan, yarı insandır); yani tamamen *hayal ürünü* bir yaratık olduğu gerçeği, içgüdülerimizi besleyen "ham doğa"yı bir mecaz olarak tanımlamamıza olanak tanıyor. Jung'un açıkladığı gibi, eğer içgüdü aynı zamanda hem eylemde bulunuyor hem eyleminin bir görüntüsünü oluşturuyor, yani kendi temsilini üretiyorsa; o zaman paniğin yarattığı gayri şahsileşmenin "merhametine kalma" hissi, eşzamanlı olarak ilkel *ve* izanlı olan davranış deneyimini teşkil etmektedir. Paniğimiz yöntemli bir panik aslında.

Bu paradoksal sonuca, mali krizlerin, özellikle de 1929 krizinin soykütüğünü, aynı spekülasyon (Keynes'e göre piyasanın psikolojisini tahmin etmekten, "kalabalığı alt etmekten" ibaret olan bir eylemdir bu) *mantığının* çöküşleri halinde inceleyerek ulaştık. "Kendi bireysel yargımızın değersiz olduğunu bildiğimiz için" diyor Keynes, "sırtımızı dünyanın geri kalanının muhtemelen daha yetkin olan yargısına yaslamaya çalışıyoruz. Yani çoğunluk ya da ortalamanın davranışına uymaya çalışıyoruz. Diğerlerini taklit etmeye çalışan bireylerden oluşan bir toplumun psikolojisi kesinlikle *uzlaşısal* yargı diyebileceğimiz şeye yol açıyor" (Keynes, 1973, s. 114).

Bireysel ekonomik oyuncu ve diğerleri (saldırgan yatırımcılar/spekülatörler "kalabalığı") arasındaki *taklitsel ilişki* mantığı herkesin bilgiden yoksun olmasına dayanıyor. Ortalama değerleri temsil eden uzlaşısal göstergeler, ekonomik sistemin işleyişinin mantığını yansıtmaz olduğunda, finans piyasalarının tipik özelliği olan kesiflik, mantığı süregiden ekonomik dönüşümle örtüşmeyen davranışlara sebep olduğunda, taklitsel davranış krizi derinleştiriyor ve böylece de ekonomik sürecin temelinde yatan çelişkili mantığı; yani krizin ekonomik gelişime içkin olduğunu gözler önüne seriyor. Bu nedenle paniğin işlevsel hali, panik atak için *gerekli bir koşuldur.*

Uzlaşının muhafaza edileceğini bildiğimiz sürece, taklitsel davranış tamamen mantıklıdır. "Fakat şeylerin bütününe bakıldığında son derece keyfi olan bir uzlaşının zayıf noktalarının olması şaşırtıcı değildir" (Keynes, 1973, s. 153). Panik patlaması, "tehlikede" olduğu

algılanan mülkü, para biçiminde tekrar ele geçirmek için banka vitrinlerine hücum edilmesi, kapitalist üretim biçiminin paniğimsi tabiatının, doğasında varolan tekinsizliğin ifşasından başka bir şey değildir. Panik yüklü para talebi, piyasa ekonomisinin çelişkili doğasını gözler önüne seriyor: Herkes kendi mülküne geri döner ve aynı zamanda kendilerini taklidin etkileri, bulaşıcı davranışlar ve bunların tetiklediği tepkiler yüzünden diğerlerine daha yakın bir halde bulur (Orléan, 1988).

Krizin şiddeti, içimizdeki "ham doğanın" irrasyonelliğini yansıtmaktan ziyade, uzlaşıların ve kurumsal güçlerin ekonomik gelişmenin değişen toplumsal koşullarını nasıl idare edeceklerini bilmek konusunda yetersiz kalma korkularını yansıtmaktadır. Aynı zamanda, bireyler ya da grupların süregiden dönüşüm sürecinden çıkan yeni fikirleri "coşkuyla" kullanmaları bütün otoritelerden kurtulmak, geçmişin köleliğinden kurtulmak yönündeki gizil arzuyu temsil etmektedir. "1793 Terörü kutsal terörlerin hem zirvesi hem ölümlerinin habercisi değil miydi? Dinsel ruh halen Devrim'deki bütün olaylar ve eylemlere ilham vermeye devam etse de Robespierre'in düzenlediği devrimci şölenin başarısızlığının gösterdiği gibi, bir yandan da ölüyordu" (Depuy, 1991).

Panik kavramındaki ikirciklilik, gerçek isim ve yanlış alarm arasındaki kafa karışıklığı, felaket teorisyeni Albay Chandessais'nin kesin bir şekilde, "panik diye bir şey yoktur" kanaatine varmasına yol açtı. Hiroşima'da bile, "bazı Japonları göle atlamaya iten panik şüphelidir" (Jeudy, 1997). Varolan tek şey, panik görüntüleri ve görüntülerin neden olduğu büyülenme halidir. Dolayısıyla, paniğin kökeni her zaman alarmın *şekline* ve tehlike sinyallerinin *yorumlanışına* dayanır. *Paniğin dilsel boyutu* da, bir "kelime oyunu" oluşu da burada yatmaktadır. Aynı anda Kütle'nin [Mass] hem özü hem dağılma görüntüsü, varlığın kökeni ve yok edilişi olarak anlaşılan panik, *dilin parçalanmasının* ve temsillerinin bir görüntüsüdür. Aşırı terleme, solgunluk, çarpıntı ve kasılmaların ötesinde, paniğe kurban gitmek, *konuşamaz hale gelmek* demektir. Korku o kadar büyüktür ki insanın kendini koruyacağı hiçbir nesneyle özdeşleştirilemez; bu *da artık temsiller üretemez hale gelmek* demektir.

Dilin parçalanışı, post-Fordist toplumdaki panik deneyiminin koordinatlarını tanımlıyor (Virno, 1994). Bu deneyim ayrıca "ham doğayı" da –Jungçu eşzamanlılık ilkesine göre içimizdeki doğayı "dışarıdaki" doğaya bağlayan tanrı Pan– genel olarak dünyanın kendini ifşa ettiği yol olarak tanımlıyor. Ama post-Fordist toplumda bütün dünya; bütün olguların konumlandığı, bütün olayların yaşandığı ve bütün konuşmaların yankılandığı bağlam, esasen *dilsel* bir dünyadır. Dil, tek bir büyük metin olarak bütün dünyayı kucaklayan iletişimsel ve söylemsel doku, maddi bağlamı algıladığınız ve dünyayı tecrübe ettiğimiz "ham dil"dir. *Genel anlamda* dil, iletişim kurma *yetisi* ya da kapasitesi olarak kaybetmekten korktuğumuz şeydir. Dilin her anlamda mal üretiminin bir aracı ve dolayısıyla da hayatlarımızın *maddi* koşulu haline geldiği Post-Fordist bağlamda konuşma yetisini, "dil kapasitesini" yitirmek aslında dünyaya ait olmayı yitirmek, topluluğu oluşturan çokluğu "topluluklaştıran" şeyi kaybetmek anlamına gelir.

Panik kendini konuşma yetisinin yitirilmesinde, dilin parçalanmasında, şeyleri isimlendirmek ya da anımsamak için fiziksel yetiye sahip olmamakta (afazi ya da disfazi) gösterdiği için, kaybetmekten korktuğumuz şey dil yetisidir, bir varoluş olasılığı olarak dildir. Jakobson (1971) tarafından "temas aracılığıyla özdeşlik kurmaktan kaçınmak", dilin göndergeselliğinden bağlamsallığa kaçmak olarak tanımlanan afazik deneyim, dil ve dünya arasındaki ilişkiyi içerir. Biri paniğin kurbanı olduğunda belirsiz bir yere, herhangi bir yere kaçar, bir bütün olarak dünyada bir sığınak arar. Kaçış rotalarını sıkıştıran, herkes aynı dilsel bağlama ait olduğunda, herkes aynı mülkten, aynı dil yetisinden mahrum bırakılmaktan korktuğunda ne kadar az yer kaldığını gösteren şey de biçimsiz bir dünyaya yapılan bu kitlesel kaçıştır. Virno'nun söylediği gibi, "panik korkusu bireysel yaşam öyküsü ve toplumu ayakta tutan kişiler arası güçler arasındaki bir yarılmanın sonucu değildir; tam aksine, bireyin *genel akla* manyetik bağlılığından kaynaklanır. Daha doğrusu, "uzamsal düzenlemeden yoksun bırakıldığı için manyetik olan bir bağlılıktan" (Virno, 1994, s. 74).

Bir panik durumunda –örneğin sinema salonunda çıkan bir yangın– öteki, aniden gerçek bir düşman olur; ezilme, boğulma riski al-

tında ötekinin her hareketi benim kendi bedenime yönelik bir saldırıya dönüşür. Dilsel işgücü bölümünü ete kemiğe bürüyen bireysel beden, sanki genel aklın *şahsi* kullanılışının genel aklın *toplumsal* doğasıyla çatıştığını söylemek ister gibi, ötekinin bedenini bir engel olarak görür. Çok açık ortada ki sinema salonu birçok kişinin dil yetilerini icra ettiği uzamdır.

Felaket uzmanları, insanlar tehlikenin yakın olduğuna inanmayı ne kadar çok reddederler ve kendi mülklerini terk etmeyi istemezlerse, risk ihtimalini ve dolayısıyla da olası bir felaketi önlemenin o kadar mümkün olduğunu kabul ediyorlar. Bariz bir şekilde dilsel olan, insanın iletişim kurarak çalıştığı bir bağlamda risk ihtimalini engelleyen direniş eğer yanlış alarmları gerçek olanlardan ayırmayı sağlıyorsa mümkündür. Göstergeleri, basit sayılar görüntüsü altında ortak bir rasyonelliğe dayanılarak yorumlanabilecek karmaşık bir değişkenler takımını sentezleyen ölçütleri yorumlama yetisi, eğer bireyin direnişi aynı zamanda çokluğun direnişiyse, felakete dair uyarı sinyallerinin yorumlanışı çokluğu topluluklaştıran ve *muhafaza* eden dil aracılığıyla yapılırsa mümkündür.

Yüksek sistematik riskin söz konusu olduğu bir bağlamda (post-Fordist mal üretimi ve dolaşımı sistemi gibi dilsel ve küresel bir bağlamda) *dilsel direniş* güçlüdür, rasyoneldir. Eğer bunun karşılığında totalize edici bir dili yeniden üretmeden baskın dile karşı koymayı başarabilirse; eğer savaştığı şeyi, yani bireysel eylemlerin katastrofik onaylanışını, olumsuz bir biçimde yeniden üretmeyen, fakat anlamlar, eşitlikler ve özdeşlikler alanının içine çökmesini yeniden üreten bir "savaş makinesi" olarak iş görürse, kendisini yanlış etkenlerden koruyabilir. Bir halk olarak topluluk katastrofiktir, akıl hastasıdır; öte yandan çokluk olarak topluluğunsa sağlığı yerindedir: "Her şey ters gitse bile" (Deleuze, 1993).

Fakat tanını gereği yaygın kullanımda olan göstergelerin tam olarak temsil edemediği yüksek bir sistematik karmaşıklık derecesine sahip olan post-Fordist toplumda taklitsel davranışın rasyonelliği, çokluk topluluğunu yanlış alarmlardan ve kitle medyası tarafından sürekli olarak aktarılan basmakalıp panik temsillerinden nasıl koruyabilir? Her şey gerçek ve dört başı mamur felaketler üretme riski taşı-

yan taklitsel davranışlar için en uygun koşulların yaratılmasına katkıda bulunuyor gibi görünüyorken, çokluk kendini panikten nasıl koruyabilir?

Bu soru, zaman içerisinde sorumsuz politik tercihlerin, yakın zamanda kopacak bir felaketin yaşadığımız dünyayı yok edebileceği hissini yaratan ve yayan *somut* tercihlerin (Davis, 1999) yol açtığı toplumsal, kültürel, ekonomik ve ekolojik zararların gizli bir inkârı olarak anlaşılmamalıdır. Tam aksine, yapmamız gereken şey, kaygıyı paniğe, çokluğun eylemini başlı başına katastrofik olan tek tipleştirici davranışa dönüştüren mantığın taşıdığı toplumsal adaletsizlik ve doğal düzensizlikten kaçınmanın nasıl mümkün olduğunu göstermektir.

Asya krizi, 20. yüzyılın sonundaki milenyum çılgınlığı ve Yeni Ekonomi'nin krizi, kitle medyası tarafından defalarca iletilen mali çöküş ve elektronik çöküş senaryolarının panik davranışını tetiklemediğini gösteriyor. Örneğin Asya krizi esnasında sistematik riske dair alarm sinyalleri tarafından bombardımana tutulmalarına rağmen paniğe kapılmayıp, emeklilik fonu ya da yatırım fonlarındaki paralarını çekmeyen milyonlarca tasarruf sahibinin dirayeti, analizcileri şaşırtmıştı. Milenyum çılgınlığı sendromunun yarattığı felaket atmosferi olmasından korkulan ve *aslında* tehlikenin yanlışlığı ya da doğruluğundan bağımsız olarak felaketi tetikleyecek, kaçınılmaz hale getirecek ve refahı kesinlikle yok edecek o bulaşıcı davranışı yaratmadı.

Finans piyasalarında görülen hararet dünya ölçeğinde bir finansal çöküş yaşanacağı endişesi uyandırıyor. Finansal-ekonomik göstergeler ve 1920'lerdeki borsa performansıyla yapılan kıyaslamalar devasa ölçekte bir çöküş yaşanacağı korkusunu meşrulaştırıyor. Böyle durumlarda, artan hisse fiyatlarını irrasyonel spekülasyon bolluğunun değil; toplumsal üretimdeki gerçek gelişmenin yansıması olarak görenlerin mantığı bizi felaket riskinden korumaya hiç yeterli değildir. Kalabalık karşısında asla kazanamazsınız ve piyasanın "rasyonel beklentileri" mantığı karşısında kazanabilenlere dair örnekler çok nadirdir.

Sorun artık nesnellik ve öznellik arasındaki, gerçek ekonominin analizi ve buna karşılık düşen finansal sistem ile "risk semantiğinde-

ki" değişim arasındaki ilişkiyle bile alakalı değil. Risk yöneliminin toplumsal dağılımı, "enflasyonsuz gelişmenin" sermayeyi doğrudan doğruya borsaya kayıtlı şirketlere yönelmeye zorladığı bir parasal ekonominin riske bağımlılığı, Luhmann'ın (1996) yaptığı gibi, risk ve tehlike, sistem ve çevre, işlem ve gözlem arasında ayrım yapmayı gitgide zorlaştırıyor. Hisselere yatırım yapma kararlarından kaynaklanan yüksek risk derecesine kendini maruz bırakanlar, Luhmanncı riskin sosyolojisine göre, finans piyasalarının coşkusu ve bu coşkuyu ayakta tutan taklit mantığından kaynaklanan finansal kayıp tehlikesine tamamen farklı bir şekilde tepki vermelidir. Eğer durum bundan ibaret olsaydı, merkez bankasının kirlenmiş bir borsa çevresinin tehlikelerini azaltma yönündeki manevralarının borsa oyunundaki bireysel oyuncuların risk eğilimini azaltması gerekirdi.

Sorun şu ki gerçek servet ve finansal servet arasında farklı bir oran kurulmak istense de merkez bankası tarafından faiz oranlarında yapılan artış, yatırımcıların fikirlerini değiştirmeye, tasarruflarını daha az kârlı ama daha güvenli menkul kıymetlere kaydırmaya ikna etmeye yetmiyor. Para otoritelerinin (yani devletin) görece özerkliğini yeniden tesis etmek için çokluk kendini parasal göstergelerin *rakipsizliğine* karşı harekete geçirmelidir. Piyasaları "normalleştirmek", merkezi otoritelerin semavi doruklarından indirip, düzenlemek için bir felaket *tetiklemek*, bir panik yaratmak gerekir ki çokluğun davranışı tek tipleşebilsin, aynı mantığın birleştirdiği bir halka dönüştürülebilsin.

Parasal egemenlik krizi, merkez bankasının gücünün parasal yığılmalar oluşturmayı haiz olmayışı, devletin "son çare" olarak başvurulacak resmi para ödünç verici olarak sahip olduğu rolü tüketmiyor ama bu rolü finansal kazanç süreçlerine tabi hale getiriyor ve para politikasını finans piyasalarının bağımlı bir değişkesine dönüştürüyor. Post-Fordist servet üretimi ve değiş tokuşu mimarisi *dilde* çokluk *uzamını* inşa etti. Çokluk; paranın suretidir, egemenliğinin şeklidir. Tanrı Pan'ı öldürdükten sonra çokluk, kendini küçük gremlinler gibi rastlantısal olaylara musallat olan o parasal tanrılardan korumayı öğrenmek zorundadır.

HURDAYA ÇIKARMA VE GENEL AKIL

7 Ağustos 2001'de *Financial Times,* Richard Tomkins'in başlığı artık bütün dünyada bilinen bir makalesini yayımladı: *No logo*. Naomi Klein'ın kitabı aylarca bütün dünyada en çok satanlar listesinde yer almış; fakat makale yazarı sanki sembolik siyaset "Seattle halkı"nın protesto hareketinin bariz bir özelliğiymiş gibi, yazarın ismini anmamıştı. *Financial Times*'ın analizinin amacı, *Business Week*'in yayımladığı verilere dayanarak Yeni Ekonomi'nin kriz/dönüşümünün global bir bankanın ATM'sini parçalayan bir kara-blok eylemcisinden çok daha etkili olduğunu göstermekti. 2000-2001 değerlendirmelerine dahil edilen 74 şirketten 41'i değer kaybetmişti ve toplam kayıp % 5'e denk geliyordu. Krizin başlangıç tarihi olan Mart 2000'den beri 49 milyar dolar buharlaşmıştı. Çöküş sadece Amazon.com, Dell ve Nokia gibi dijital kapitalizm ikonlarını değil; Coca Cola (% 5 küçülme), McDonald's (% 9 küçülme), Gillette (% 12 küçülme) ve Nike (% 5 küçülme) gibi somut Eski Ekonomi şirketlerini de içeriyordu.

1990'larda sembolik sermayenin (marka değeri) bu boyutta bir kriz yaşaması tahayyül edilebilir bile değildi. Berlin Duvarı'nın çöküşünden sonra, daha öncesinde yasak meyve olarak görülen Amerikan çokuluslu şirketlerinin markaları, eski sosyalist ülkelerden gelen milyonlarca yeni tüketici tarafından kuşatılmıştı. Ama 1990'ların ikinci yarısında küresel kapitalizmin sembolleriyle yaşanan aşk ilişkisi krizin gözle görülür işaretlerini göstermeye başladı. *Yerel* markalar küresel markalardan daha iyi iş çıkarmaya başladı. Tüketiciler ve üreticiler ulusal iş dünyasının sembollerini tercih etti. Ulusal mirasımızı *Yanki*lere neden satalım ki? Sadece birkaç yıl içinde, eski sosyalist ülkelerin Amerikanlaşmasının doğurduğu sonuçlar ulusal bir ruhu tekrar uyandırdı. 2000 yılında Çin (en çok reklamı yapılan on ürüne Coca Cola ve Procter&Gamble da dahildi) yerel markalara sahipti.

Başka bir deyişle, logo yerelleşmeye mahkûm gibi görünüyor. Çokuluslu şirketler kesinlikle yeni yeni gelişen pazarlardan çekilmeye niyetli görünmüyor. McDonald's temmuz ayında gelişmekte olan ülkelerdeki 250 restoranını kapatmaya karar vermiş ve Proc-

ter&Gamble Kuzey Amerika'ya yoğunlaşmak için yurtdışındaki üretim kapasitesini azaltmış olsa bile, küresel logonun krizi 1993'te yaşanan "Marlboro'nun Kara Cuması"nın tetiklediğine benzer bir stratejik yeniden değerlendirmeyi yansıtıyor: "1993'ten önceki altı yılda Nike 750 milyon dolarlık bir şirketten 4 milyar Dolarlık bir şirkete dönüştü ve Phil Knight'ın Beaverton'da Oregon'du ekonomik durgunluktan, durgunluğun başladığı zamankinden yüzde 900 daha yüksek bir kâr oranıyla çıktı" (Klein, 1997, s. 16). Bu andan sonra, diyor Klein, marka "çevresinde olup bitenleri emebilen ve kendini ona göre yeniden modellendirebilen," arzuları, fantezileri, yaşam tarzlarını metalaştırabilmek için kendini fabrikadan ve ulusal sınırlardan azat edebilen, *gayri maddi olanı sermayeye çevirebilen* bir "kültürel süngere" dönüşür.

2001 logo krizi, kitlesel pazarlamanın gittikçe artan karmaşıklığını gösteriyor. Londra'daki bir piyasa araştırma şirketinin başkanı olan Martin Henley'e göre, "insanlar 'normal' olarak görülmek istemiyor, herkes birey olarak görülmek istiyor." Sembolik sermayenin *bireyselleşmesi, kitlesel kişiselleştirme*, küresel ekonominin sembolik bölgeselleştirilmesine tekabül ediyor. Bir yanda yeni ürün arzının yıllık artışı (2000 yılında sadece ABD'de 31.432 yeni ürün piyasaya sürüldü) o kadar fazla ki sembolik sermaye "yerel" dağıtım stratejileri geliştirmeye zorlanıyor. Öte yandan, sembolik sermayenin mikrofiziği yurttaş-tüketicinin *tekilleştirilmesinin*, bariz bir şekilde kolektif olan bir tahayyülden, bir yaşam tarzından ihraç edilmesinin bir sonucudur. Paradoksal bir şekilde, markalaşmanın yerelleştirilmesi/bölgeselleştirilmesi cemiyetçi tahayyülün bir krizine işaret ediyor. 1990'larda Nike'ın markalaşma politikası tarafından sömürülen tüketiciler topluluğu sonuçta yaşam biçimlerinin ruhsallaştırılmasına karşı bir direniş çokluğuna dönüştü.

"Logoya hayır halkı" kendini, kamusal alanın özelleştirilmesine, tüketici mallarının çokuluslu üreticileri tarafından gerçekleştirilen sembolik metalaştırmaya karşı protesto taktikleriyle oluşturuyordu. Logoya ve Klein'ın betimlediği işgücünün dünya çapında sömürülmesine karşı yapılan protestolar "küreselleşme karşıtı" bir hareketin küresel olarak gelişmesinde bir kaldıraç işlevi gördü. Bu nedenle,

Luisa Muraro'ya göre, bu hareketin "logoya hayır" sloganı, "kendini ekonomiyle kısıtlamayan ve ekonomiyi doğru şeylerle düzeltmeye çalışmayan, daha özgür, daha kişisel bir yaşam ve beraber yaşama şekli için arzular ve ilişkilere odaklanan" bir politikayı ifade ediyor. Küresel sembolik sermaye, arzuların mikro seviyesi ve ilişki gerekliliği için makro seviyeyi terk ederek tüketicinin "iletişimsel-ilişkisel eylemi"nin merkezi önemine dair çoktan tüketilmiş bir farkındalıktan ziyade, çokluğun hayal gücünü metalaştırmaya dair yeni strateji arayışını gözler önüne seriyor.

Başka bir deyişle, logonun küresel krizi, protesto hareketinin geleceğinin çokluğun *bedeninin siyasi tanımı* alanında sergileneceğini ima ediyor. Kolektif bilincin kapitalist kullanımını eleştirerek küresel bir hareket haline gelen bir hareketin sembolik siyaseti nedir? Sembolik-dilsel seviyede kendini örgütleyen ve somut bir şekilde mücadele eden bu hareketin bedeni nedir?

Financial Times ve Naomi Klein'ın ekonomik analizinin siyasi kırılganlığıyla dalga geçen, alaycı, kışkırtıcı bir başlığa (*Prologo*) sahip bir başmakale yayımlayan *The Economist*, neyin tehlikede olduğuna dair çok net bir fikrinin olduğunu gösteriyor (8 Eylül 2001). Logo, tüketici ve üreticinin *gücüdür*; tüketicinin, kapitalist şirketlerin dilsel-iletişimsel düzeyde *çok çalışarak* fethetmesi gereken güven, sadakat ve bağlılığına dayanan bir güçtür. Logonun gücü gerçek anlamda küresel ekonominin uzamını *oluşturdu*, üretilen malları bilinmeyen diyarlara götürdü ve böylece bu malları en gelişmiş ülkelerin maaşlı emekçileri için *bilinir* hale getirdi. *Logo karşıtı protestonun*, diyor *The Economist* azımsanamayacak bir ironiyle, küreselleşme karşıtı hareketin bütün dünyada bilinir hale gelmesini sağlamasının nedeni budur. Bu sanki şu anlama geliyor: Logonun gücü, logo ve logoya hayır arasında, sermayenin gücü ve "tabandan küreselleşme" arasında, malların *kullanım değeri* ve hareketin canlı bedeni arasında, sistematik ya da daha kötüsü *diyalektik* bir ilişki kurmasında yatmaktadır. Bu Klein'ın siyasi olarak farkında olduğu ve *No Logo*'nun 500 sayfası boyunca arka planda varlığını hep hissettiren bir sorundur.

Dolayısıyla, küreselleşme karşıtı hareketin sınırları, sembolik iktidar siyaseti alanındaki etkisini genişletmeye çalışırken küresel kapita-

lizmin işleyişine dair kendi analizinin sınırlarıyla karşı karşıya kalması anlamında, siyasidir. Küreselleşme karşıtı hareketin küresel boyutu, kendini bir protesto hareketine indirgeme riskiyle karşı karşıya. Tam da en yüksek derecede dünya çapında görünürlüğe ulaştığı anda, tanımı gereği bir azınlık hareketi olan bu hareket ve liderleri, amaçsızlığı bariz olan bir müzakere mantığına sıkışıp kalmış durumda. IMF, WTO, ulusal hükümetler, *Financial Times*, *Economist* vs.'nin gerçekleştirdiği açılım dalgası, hareketle diyalog kurma çabası kendi içinde sıkışıp kalıyor. Cenevre'deki G8 toplantısından *sonra* IMF ve Arjantin hükümeti tarafından kabul edilen *sıfır kamu açığı* ve vergi kazançlarının yerel yetkililere aktarılması gibi koşulların yer aldığı önlemler paketi (Ekonomi Bakanı Cavallo tarafından "demokratik olarak" sunulmuştur!) IMF tarafından Cenevre'deki toplantıdan önce Asya ya da Latin ülkelerine dayatılan "yapısal değişiklik" önlemlerinden *bile* daha *liberal*.

Yeni Ekonomi'nin krizinin kökenine dair yaptığımız analiz, kapitalist küreselleşme ve küresel protesto hareketi arasındaki belirgin farkı tespit etmemize olanak tanıyor. Göstermeye çalıştığımız gibi, Yeni Ekonomi şu özgün niteliğe sahip: Hem doğrudan doğruya mal üretimi alanında hem parasal ve finansal alanda iletişimle, dilin *üretici gücü*yle dolup taşan bir üretim şekli. Dolayısıyla, çelişkileri ve toplumsal uzlaşmazlık çeşitlerini Yeni Ekonomi'nin üretim ve dağıtımının dilsel koordinatlarında aramalıyız.

İlgi Ekonomisi'nin bilgiye erişimde kullanılan teknolojik aletlerde görülen artış oranının, mal ve hizmet arzını tüketicilerin ilgisini yakalayan aletlerle destekleme ihtiyacının bir sonucu olduğunu gördük. Arz tarafında, Yeni Ekonomi'nin karakteristik özelliği, sermaye mallarının soyutluğu ve yeniden üretilebilirliği dolayısıyla (örneğin, yazılımları klonlarına olasılığının sonsuz olması) *artan kazançlardır*. Mal ve hizmet talebi tarafında ise, ilgi (ilginin paylaşımı) *azalan kazançlara* sahiptir; çünkü ilgi son derece dayanıksız ve nadir bir metadır.

Yeni Ekonomi, Fordist-Taylorcı çalışma karşıtı direniş ve protestonun üstesinden "özerklik aktarımı" ve "çalışmanın kişiselleştirilmesine" yönelik yönetim teknikleriyle gelmeye çalışarak, düşünceye dayalı, bilişsel ve iletişimsel çalışmayı, erkek ve kadınların dilsel işbir-

liğine, konsept ve mantıksal şemaların insanların canlı iletişiminden ayrı tutulamaz olan üretici devridaimine yoğunlaşan *canlı genel akıl emeğini* ortaya çıkardı. Bu özerklik ve sorumluluk aktarımı, çalışmaya ayrılan sürenin artmasına ve toplam bilgisel mal arzının tüketilmesi için gerekli olan ilgi miktarının azalmasına yol açtı.

İlgi arzı ve talebi arasındaki *orantısızlık krizi*, bu açığın insani olmasının yanı sıra tabiatı gereği *parasal* olduğu düşünüldüğünde, yapısaldır. Eğer ilgiye hükmetmek için fikri mülkiyet haklarına sahip olmanın yanı sıra, rekabeti ortadan kaldırdıktan sonra arzı satmak/gerçekleştirmek için gittikçe daha fazla para yatırımı yapmak gerekiyorsa, talep tarafında, ilginin tüketilmesi tarafında piyasanın arz ettiği bilgisel malları satın almak için yeterli miktarda elden çıkarılabilir gelirin olması gerekir. Ama *ilgi ekonomisinde* gelir, çalışmaya ayrılan vakitteki artışla doğru orantılı olarak artmak yerine *azalmaktadır*.

Bilgi arzı ve ilgi talebi arasındaki bu orantısızlık *kapitalist* bir çelişkidir, değer biçiminin içsel bir çelişkisidir, eş zamanlı olarak hem mal hem para olmasının, gitgide daha fazla miktarda bilgiyle desteklenen (bir pazar payı çıkarmak için gereklidir bu) bir mal ve etkin talebi artırmayacak şekilde dağıtılan bir para-geliri olmasının doğurduğu bir çelişkidir. 1990'lardaki finansallaşma ek gelirler yarattı; fakat bunları eşit olarak dağıtmak bir yana, bu gelirleri iş istikrarını ve maaş düzenliliğini *yok ederek* yarattı. Böylece de onları iş aramaya soyut mal ve hizmetleri tüketmekten daha fazla zaman ayırmaya zorlayarak işçi-tüketicilerin ilgi açığının daha da büyümesine yardımcı oldu.

Finans piyasalarının finansal kazançlar için dayattığı koşul aslında *küçültme, yeniden yapılandırma, dış kaynak kullanımı, birleşme ve devralmaların* teşvik edilmesi oldu ki bütün bunlar işgücünün kullanım değerini kaybetme riskinden çok, mübadele değerini kaybetme riskine ilgi gösterilmesini sağlayarak işgücünü daha güvensiz bir hale soktu. Post-Fordist fabrikada bilgisel malların üretimi için gereken sermaye, işgücünün işe sürdüğü niteliklerin sıralandığı listeden çıkarılmıştır. İşgücünün ilginin sadece üreticisi değil; ayrıca tüketicisi olduğu, sadece maliyet değil ayrıca gelir olduğu hesaba katılmamıştır.

Financial Times'ın sütunlarında Dan Roberts neler olduğunu, akıllı insanların meseleyi nasıl bu kadar yaygaracı bir şekilde yanlış

anladığını soruyor. Fakat Yeni Ekonomi, tarihsel bir yanılgı değildir. Tam aksine, sermayenin Fordist fabrikayı yok etmesini sağlayan kararlılığın, bilişsel emeğin kanının emilmesinin sonucudur. Sermaye, sembolik olarak kamusal alanı sömürgeleştirmiş ve işgücünün yeteneklerini, becerilerini, bilgisini, tutkusunu, duygularını ve kapasitesini sistematik olarak işe sürmüştür.

Yeni Ekonomi'nin krizi şu özgün niteliğe sahip: Elektronik ekipmanın hurdaya çıkarılması, bu ekipmana dahil edilen bilgiyi yok etmiyor. Günümüzde *genel akıl* canlı bilgiden; bütün sabit sermayeler, kullanılmış ekipman piyasasında satmak üzere bazı parçaları kurtarmak için parçalara ayrılsa bile, çokluğun *bedeninde kalmaya* devam eden işbirliği kapasitesinden oluşuyor. Tıpkı bir zamanlar fiyatları yüksek tutmak ve işgücünün maaşlarını düşürmek için domateslerin yok edilmesi gibi, günümüzde de toplumsal iletişim araçları *genel akıl* kitlesinin [body] değerini azaltmak için hurdaya çıkarılıyor.

Krizden sonra sermaye yeniden bütün gezegene dağıtılmış olan hareketli *genel akıl* kitlesinin izini sürmeye zorlanacak. Ama bu esnada, krizden kapitalist bir çıkış bulunana kadar geçecek sürede, bu çoklu kitle [body] kendine nasıl bakacağını, onu sermayenin coşkulu irrasyonelliğinden ayıran zamansal uzamın içinde nasıl iyi bir şekilde yaşayabileceğini öğrenme şansına sahip.

IV
Savaş ve İş Dünyası Döngüsü

Ben bunu yazarken –ikiz kuleler ve Pentagon'a gerçekleştirilen terörist saldırılardan tam altı ay sonra– bütün teknik göstergeler ekonomik durgunluğun sona erdiğini gösteriyor. Eğer gerçekten sona erdiyse, son elli yıldaki en kısa ekonomik durgunluk budur. Fakat toparlanmanın hemen ardından geçmişte olduğu gibi bir yeniden çöküş mü geleceğini (döngüye W şeklini verirdi bu; yoksa bunun kalıcı bir toparlanma mı olacağım (bu durumda döngü V şeklinde olurdu) söylemek henüz mümkün değil.

"Amerikan ekonomisi gerçekten değişti" diyor *Business Week*, "şaşırtıcı derecede makul" durgunluğunu kastederek (*The Surprise Economy*, 18 Mart 2002). Ne gariptir ki Yeni Ekonomi'nin krizinin sonunu ilan eden bu analiz 11 Eylül'den beri, ekonomiye olan etki-

leri hemen hissedilmese bile yine de orta-uzun vadeli makroekonomik ve politik bağlam yeniden tanımlanırken hesaba katılması gereken bir savaş olduğu gerçeğini dikkate almıyor.

Yine de terörist saldırıdan hemen sonra özel sektörün kamu sektörü üzerindeki yıllardır devam eden hâkimiyetinin ardından ekonominin savunma, havayolları ve sigorta (ki bu ikisi saldırıdan bilhassa zarar gören sektörlerdi), yenilik (araştırma ve geliştirmeye daha fazla kamusal yatırım), finans (piyasaların daha iyi düzenlenmesi) ve iç güvenlik gibi alanlarda Keynesçi politikalar uygulanarak ekonominin yeniden canlandırılması gerektiğini düşünen birçok gözlemci vardı. ABD Hükümeti'nin tepkisi, savunmayla ve saldırıdan en çok etkilenen sektörlerle sınırlı olsa da kesinlikle ivedi ve sağlamdı. Ama bugün bu "savaş zamanı Keynesçiliği"ne dönüş bile, ekonomik durgunluğun sona erişini en azından kısmen açıklamak için dikkate alınmıyor.

O halde mevcut analizlere göre hangi faktörlerin Yeni Ekonomi'yi, 2000 yılının mart ayında Nasdaq'ın çöküşüyle başlayan ve daha sonra da dörtte birlik bir negatif büyüme ile kendini gösteren (ABD gayri safi milli hasılasının % 1.3 azaldığı 2001 yılının dörtte üçü) krizden çıkmasına en çok katkıda bulunduğuna bir göz atalım.

Krizin kendini teknoloji sektöründe (ve diğer sektörlerde) satılmamış stokların yığılması şeklinde gösterdiğini gördük. Ayrıca bu aşırı üretim krizinin makul talep yokluğunu gözler önüne sermesinin yanı sıra kökleri ilgi ekonomisinde yatan yeni bir olgunun altını çizdiğini gördük: İletişim teknolojisinin canlandırdığı bir ekonominin mal ve hizmet arzını absorbe edebilmesi için bol bol *ilgi zamanına* sahip olan tüketicilere ihtiyacı var. Yeni Ekonomi'nin aslında sadece çalışma zamanını değil, ayrıca bütün hayatın işe sürülmesi anlamında çalışma dışı zamanı ya da yaşam zamanını da tüketen bir ekonomi olduğunu göz önüne aldığımızda, Yeni Ekonomi'nin krizinin ekonomik zaman ve yaşama zamanı arasındaki çelişki tarafından belirlendiği sonucuna ulaşıyoruz. Başka bir deyişle, kriz bir "ekonomi fazlalığı" nedeniyle, (Franco Berardi'ye bakacak olursak) siberuzam ve siberzaman arasındaki bir orantısızlık nedeniyle patlak veriyor.

ABD ekonomisi, 2001 yılı boyunca yatırım malları (makineler, yeni teknolojiler) talebinde görülen düşüş karşısında satılmamış stokları-

nı ciddi ölçüde azalttı. Örneğin, Yeni Ekonomi'nin sembollerinden olan Cisco Systems'da stoklar bir yılda % 60 azaltıldı, 3M'de bu oran % 57'ydi ve stoklar bütün ekonomide aynı hızda azaltıldı. Stoklar azaldığında ekonomi, üretimin ve dolayısıyla da istihdamın azalması anlamında güç kaybeder. Birikmiş stoklardaki azalma, ABD'nin gayri safi milli hasıla artış oranında yüzde birlik bir düşüşe neden oldu.

Stoklarda gerçekleşen bu boyutta bir azalma tüketim, özellikle de dayanıklı mal tüketimi muhafaza edilerek mümkün kılındı. Otomobil ve ev talebi, enflasyonun (ki daha önce gördüğümüz gibi, ekonominin daima *yapısal olarak* azaltılması post-Fordist üretim modunun temel özelliklerinden biridir) aşındıramadığı satın alma gücünün süreğenliği, finans piyasalarında görülen krizin bütün toparlanma şanslarını tehlikeye attığı bir aşamada ekonominin ayakta kalmasına olanak tanıdı. Aslında Merkez Bankası'nı 2001 yılı boyunca faiz oranlarını 11 kez azaltmaya zorlayan, gittikçe artan büyük bir kitlenin istikrarlı bir tüketim seviyesini korumak için borçlanmasına (örneğin ipoteklerini yeniden finanse ederek) olanak tanıyan şey tam da finans piyasalarında görülen krizdi. Genişleme döneminde borsadan elde edilen finansal gelirler, marjinal tüketim eğilimi düşük olan ve dolayısıyla da gerileme döneminde talebi yüksek tutmaya katkıda bulunmayan yüksek gelir sınıflarının elinde toplanmıştı.

Tüketimin yanı sıra gerileme döneminin sona erdirilmesinde olumlu bir rol oynayan diğer faktör de *işgücü üretkenliğiydi.* 2001'in son çeyreğinde % 5 ve yılda ortalama % 2.4 oranında artmıştı. Gerileme dönemlerinde üretkenlik, üretimdeki düşüşlerden ötürü azalır ama bu sefer öyle olmadı. Bu çok önemli bir gerçek; zira toparlanma döneminde, yani eski stoklar tüketildikten sonra yeni stoklar oluşturma zamanı geldiğinde, mal ve hizmetlerin fiyatlarını artırmayıp, sadece daha yüksek işgücü üretkenliğine yaslanarak kâr elde etmenin mümkün olacağı anlamına geliyor. Dahası, enflasyon riski artık ortadan kaldırıldığı için merkez bankası paranın maliyetini artırmaktan kaçınabilir, yani hem iş dünyası hem ev ekonomileri için kayda değer ölçüde artan bir kredi talebi karşısında faiz oranlarını düşük tutmaya devam edebilir.

İşgücü üretkenliğinde bir ekonomik durgunluk döneminde daha

önce eşi benzeri görülmemiş bir esneklik görülmesi, Yeni Ekonomi'nin iş dünyası döngüsünün mantığını anlamak için belirleyici bir faktör. Bu meseleyi daha önce kısmen ele aldık. Yeni olan şey şu; işgücü üretkenliği kârlarda görülen düşüşe (2001'de % 20) koşut olarak arttı, böyle bir kombinasyon daha önce hiç görülmemişti. Conference Board'un yaptığı bir çalışmaya göre, ABD'deki üretkenlik artışı Avrupa Birliği'ndekinden üç kat fazla ve bu sadece bilgi teknolojileri sektörünü değil, bütün sektörleri içeriyor. Yeni Ekonomi'yi en sert şekilde eleştiren Robert Gordon gibi ekonomistler bile artık Amerikan ekonomisinin 1995'ten beri gerçekten değiştiğine, Yeni Ekonomi'nin finans piyasaları üzerindeki bir spekülatif balona indirgenemeyeceğine kaniler.

İşgücünün *esnekliği* ve işgücü maliyetlerinin *değişkenliği* sayesinde üretkenlik artabildi. Bir yandan, öngörülebileceği gibi, maaşların hisse senedi opsiyonları ve ikramiyeler gibi değişken kısmı ciddi ölçüde azaltılırken, öte yandan geçici işçilerin işten çıkarılması, toplam işgücü maliyetinin işgücü üretkenliğindeki artış oranının *altında* tutulmasını mümkün kıldı. Geçici işçiler ABD'deki maaş giderlerinin sadece % 2'sini oluştursa da 2001'de kaybedilen geçici iş sayısı toplam rakamın % 30'una denk geliyor. Üretkenlikteki artışın, işlerini kaybetmemiş olanlar için gerçek, artmış, elden çıkarılabilir gelire dönüştürülmesini mümkün kılan şey tam da esnek işgücünün bu şekilde tasfiye edilmesi ve toplam işgücü maliyetlerinin çeşitliliğiydi.

Daha yakından bakalım. 2001 yılı boyunca sermaye malları (makineler, yeni teknolojiler) harcamalarında görülen şiddetli düşüş ve satılmamış stoklarda görülen eşit derecede şiddetli azalma, devasa bir işten çıkarma dalgasına, gelirlerde keskin bir düşüşe ve dolayısıyla da çok ciddi bir ekonomik durgunluğa yol açmalıydı. Halbuki aslında gördüğümüz şey şuydu: Durgunluk döneminde işsizlik oranı evet arttı ama bu oran % 5.8'i geçmedi (1981-82 durgunluğunda görülen % 10.8'lik oranın çok altında bir oran bu). Dahası, üretkenlikte görülen artıştan ötürü üretim ve gerçek aile gelirleri istihdamda yaşanan düşüşe rağmen arttı. 2001'de yaşanan tam olarak buydu: Yeni Ekonomi'nin gayri safi hasılası % 0.4, gerçek ücretler % 2.1, tüketici harcamaları ise % 3.1 oranında arttı.

Hiç şüphesiz, Yeni Ekonomi'nin aşırı üretim krizini savuşturmasına yardımcı olan başka faktörler de vardı: Stok denetleme sisteminin bilgisayarlı hale getirilmesi, yeni teknolojilerin yaşam süresinin azalması –ki bu, krizin en sert şekilde vurduğu teknoloji sektörünün satılmamış stoklarını daha hızlı satmasını sağladı–, Merkez Bankası'nın daha durgunluk resmi olarak kabul edilmemişken hızla faiz oranlarını azaltması.

İş dünyası döngüsünün dinamiklerinde görülen yapısal değişiklikler esnek işgücünün rolüne tekrar bakmamızı gerektiriyor. Yeni Ekonomi'nin sadece büyümesini değil, ayrıca gerileme döneminde ayakta kalmasını garanti eden şey işgücünün *genel* esnekliğidir. Esneklik, sermayenin *hususi olarak* idare ettiği, piyasa güçlü olduğunda işe alıp, talep azaldığında işten çıkardığı *müşterek bir maldır. Esneklik müşterek bir maldır*; zira canlı işgücünün *genel aklından*, genel anlamda akıldan ya da Paolo Virno'nun gözlemlediği gibi, "zihnin en genel yetilerinden: dil yetisi, öğrenme becerisi, hafıza, soyut düşünme ve bağdaştırma yetisi, içebakış eğiliminden" (Virno, 2002, 77) başka bir şey değildir. Bu genel insanî özellikler, bu basit düşünme, eylemde bulunma ve "insanın kendi işi ve diğerleri tarafından icra edilen görevler arasındaki bağlantıyı" ayarlama *yetisi* olmadan, *işgücünün esnekliğini tahayyül etmek bile mümkün olmazdı.* Sermayenin toparlanma aşamasının çıkarlarını hususileştirirken krizin maliyetlerini toplumsallaştırmasına olanak tanıyan şey, işgücünün esnekliğinin müşterek/kamusal niteliğinin (işbirliğine dayalı niteliğinin) tanınmamasıdır.

Yeni Ekonomi'nin iş dünyası döngüsüne dair analizin bir diğer temel öğesi de *üretim zamanı* ve *çalışma zamanı* arasındaki orantısızlığa ilişkindir. "Post-Fordizm'de" diyor Virno, "'üretim zamanı' çalışma dışı zamanı ve bundan ortaya çıkan toplumsal işbirliğini de içermektedir. Bu yüzden bedeli ödenmiş hayat ve bedeli ödenmemiş hayatın, aşikâr toplumsal işbirliği ve örtülü toplumsal işbirliğinin çözülmez birliğine 'üretim zamanı' diyorum. Böyle anlaşıldığında, çalışma zamanı üretim zamanının sadece bir bileşkesidir ve en önemli bileşkesi olmak zorunda da değildir" (A.g.e., s. 74). Biraz daha farklı bir şekilde ifade edecek olursak, iletişimsel-ilişkisel eylemin üretici ener-

jisine dayanan bir ekonomide, televizyon izlerken bile üretiyoruz; çünkü izleyici sayısını ve dolayısıyla da reklam gelirini artırıyoruz vs... "O halde, post-Fordist dönemde artıdeğerin çalışma zamanı olarak hesaplanmayan bir üretim zamanı ve kelimenin tam anlamıyla 'çalışma zamanı' arasındaki boşluk tarafından belirlendiğini teslim etmemiz gerekiyor. Artık önemli olan sadece çalışma zamanı içerisinde gerekli zaman ve artı zaman arasındaki uyuşmazlık değil, ayrıca ve daha da önemlisi üretim zamanı (ki bu, çalışma dışı zamanı ve bunun kendine has üretkenliğini de içerir) ve çalışma zamanı arasındaki uyuşmazlıktır" (A.g.e.)

Sermayeyi Marksçı çerçevede bir *toplumsal ilişki* olarak yeniden tanımlayan bu orantısızlıkta savaş, ikili bir rol oynuyor; biri klasik rol diğeri ise post-Fordizmin emperyal biçimiyle özdeş olan rol.

Birincisi, Yeni Ekonomi'nin gerileme aşamasında savaş, "coşkun" aşamasında üretilen bilgisel *artıdeğerin* bir kısmını absorbe etme vesilesi sağlıyor. Şu bir gerçek ki 11 Eylül'den sonra askeri ve iç güvenlik için yapılan harcamaların artması, enformasyon teknolojisi sektörünün baskıcı gözetim ve güvenlik tedbirlerine odaklanan bir toplumun inşasında yeni bir pazar payı oluşturmasını mümkün kıldı. Gözetimin dijitalleştirilmesi ve terörle mücadele adına özel alanın yok edilmesi, aslında, aksi takdirde hurdaya çıkarılacak olan fazladan teknolojinin kaydadeğer bir kısmının geri dönüştürülmesini mümkün kılıyor. Yeni teknoloji piyasasında görülen bu genişleme Amerika Birleşik Devletleri ile sınırlı değil. Ulusal güvenlik danışmanı Condoleeza Rice tarafından geliştirilen "Bush doktrini"ne göre terörizme karşı savaştaki kararlılığını gösteren ve dolayısıyla da Amerika Birleşik Devletleri'nden ekonomik yardım almayı "hak eden" bir dizi ülke için de geçerli. Fakat şunu hatırlamak gerekiyor ki bu, Amerikan-karşıtı terörizmin içinde olgunlaştığı ve meşruiyet kazandığı yoksulluğu ortadan kaldırmaya yönelik *değil*. Bunun örneğini ABD çelik sanayisini korumak için dayatılan ve çok da liberal olmayan gümrük bariyerlerinde ya da büyük petrol işbirliğinin Amerika'nın OPEC'e bağımlılığını azaltmak için Rusya'ya doğru kaydırılmasında (ki bu Suudi Arabistan halkı için feci sonuçlar doğurmuştur) görebiliyoruz. Yardım daha ziyade yerel protesto hareketlerini bas-

tırmak için taşeronluk (*dış kaynak kullanımı*) biçiminde yapılan doğrudan yabancı yatırımdan oluşuyor.

İkincisi, ABD tarafından terörizme karşı yürütülen savaş, *Yeni Ekonomi'nin başka yollarla sürdürülmesini* temsil etmektedir. Yeni Ekonomi SSCB'nin sona erişinin damgasını vurduğu uluslararası bir bağlamda şekillendi ki bu bağlam bilgi-teknoloji devrimi eşliğinde, dünya yönetiminin biçiminin ne olacağı sorununu ortaya koydu. Bu da *kutupsuzlaşma* sürecinden ve uluslararası dengenin ikili biçiminin üstesinden gelinmesinden kaynaklanan küresel siyasi-askeri düzenlemeleri tanımlamak için *İmparatorluk* kavramının kullanılmasına neden oldu.

1990'ların başında İmparatorluk kendisini *düzensizlik imparatorluğu* olarak, bilhassa öngörülemez olan bir patlayıcı değişkenler kümesi olarak sundu. Düzensizlik imparatorluğunu ABD'nin teknolojik üstünlüğü temelinde yönetmek için, Varşova Antlaşması'nın sona ermesinden sonra ortaya çıkan bölgesel işbirliklerinin resmi-kurumsal tanımının ötesine geçebilecek yeni bir *asli* küresel stratejinin geliştirilmesi gerekiyordu. SSCB'nin çöküşü aslında tehlikelerle dolu bir dünya görüntüsünü bulanıklaştırma riski taşıyordu. Dolayısıyla, ihtiyaç duyulan şey, yeni kavramsal araçlardı, dünya-sisteminin işleyiş mantığını ve iç çelişkilerini açıklayabilecek *temsiller ve paradigmalardı.*

1993'te Alvin ve Heidi Töffler (*Üçüncü Dalga Enformasyon Savaşı*), Samuel Huntington (*Medeniyetler Çatışması*)* ve Anthony Lake'in (*Çevreleme Politikasından Büyümeye*) eserleri Amerika'nın takip eden yıllardaki küreselci stratejisinin kavramsal temellerini tanımladı. Aralarındaki kayda değer farklılıklara rağmen bu teoriler Clinton'ın başkanlığı döneminde ve sonra da Bush yönetimi esnasında bilhassa önemli olduğu görülen bir dizi ortak özelliğe sahip. Bu ortak özellikler şunlar:

1) Küresel düşmanın yok edilmesi ve askeri iki-kutupluluğun ortadan kalkmasından kaynaklanan stratejik-olamayan, etkileşimci-olmayan bir Öteki bilincine "otistik" bir şekilde geri dönmek;

* Medeniyetler Çatışması ve *Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Samuel P. Huntington, Çev. Cem Soydemir - Mehmet Turhan, Okuyanus Yayınları, 2005.

2) Küresel hiyerarşi içinde onulmaz eşitsizliklerin varolduğunun peşinen varsayılmasına dayanan temel bir önerme olarak Amerika'nın Batı'ya ve Batı'nın da dünyaya liderlik etmesi;

3) Dünyanın iki kutuplu olmayan karmaşıklığı içerisinde asgari askeri müdahale ilkesinin aranışı;

4) Haydut devlet tanımının, ekonomi üzerinde siyasi-askeri tahakkümün olduğu devlet olarak yapılması. Ekonomi, özellikle de enformasyon ekonomisi, Töffler ve Lake'in en birincil önceliği iken, Huntington için hâkimiyet kültürel kimliklerin –ki bunlar arasında zorbaca olmayan tek kimlik Musevi-Hıristiyan kimliğidir– çatışmasının bir sonucu olacaktır.

Clinton ve Bush işte bu temel üzerinde aynı sorunun iki farklı çekimini temsil ediyor: Yeni Ekonomi'nin küresel düzenlenilişi. Clinton yönetimi için Yeni Ekonomi'nin *genişleme* evresi Anthony Lake'in önerdiği büyüme stratejisine ya da piyasa ekonomisinin uzamsal olarak büyütülmesine –ki bu ulus– devlet özerkliğinin askeri yok ediliş şekli ve İmparatorluğun ABD'nin teknolojik üstünlüğünün kalkanı altında yeniden birleştirilmesinin temeli olarak gayri balkanlaştırmayı içeriyordu– denk düşüyordu. Bu, Yeni Ekonomi paradigmasının uluslararası artikülasyonundaki bir dizi yapısal zayıflığı gözler önüne seriyor. Güneydoğu Asya (1997-98) ve Rusya'daki (1998) finansal kriz ve bunların ABD üzerindeki yansımaları (Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi tedbir fonunun neredeyse başarısızlığa uğraması) ve Arjantin krizi, son derece finansallaşmış olan bir piyasa ekonomisinin doğrusal olarak evrenselleştirilmesinin içerdiği zorlukların hepsini gözler önüne seriyor. Amerikan silahlı kuvvetlerinin enformasyon teknolojisini kullanması, çatışma alanlarına sanal olarak ve anında müdahale edilmesini mümkün kılıyor ve böylece de imparatorluğun ulus-devlet mantığı karşısındaki ve ayrıca halen eski mantıkla dolup taşan Birleşmiş Milletler karşısındaki üstünlüğünü teyit ediyor. Fakat bu teknolojik-askeri üstünlük, evrensel kullanılışı içerisinde Yeni Ekonomi'nin mustarip olduğu iç çelişkileri çözmeye yetmiyor.

Clinton'dan Bush'a geçişe, Yeni Ekonomi'nin *krizinin* ve bu Amerikan krizinin dünya çapındaki yansımalarının damgasını vur-

muş olması rastlantı değil. Bu konuyu önceki sayfalarda uzun uzun ele aldık ve bilhassa da finansallaştırma süreçlerinin ekonominin dijitalleşmesini destekleme gücünün finans piyasalarının *asimetrisine*, yani Amerikan finans piyasalarının cezp edilmesine dayandığının ve bunun da dünyanın geri kalanı tarafından yapılacak herhangi bir ekonomik özerklik girişimine mani olduğunun altını çizdik. Avrupa'nın Avro gibi bölgesel bir para birimiyle kendini donatmasına rağmen, küresel ve dolayısıyla Avrupayı da kapsayan bir finansallaşma sisteminde sermaye kârların en yüksek olduğu yere (yani, ABD'ye doğru) gittiği için kendisini ABD'den parasal olarak bağımsız kılamadığını hatırlamak yeterli olacaktır.

Başka bir deyişle, Yeni Ekonomi'nin finansallaşması sadece dijital aşırı üretimin ve dolayısıyla ekonomik döngüselliğin manivelası değil, ayrıca Clinton'ın uyguladığı *büyüme* stratejisini yeniden gözden geçirmek için bir tetikleyici oldu. Bu stratejinin en büyük handikabı piyasa ekonomisinin evrenselleşmesinin emperyalist genişlemecilik ve ulus-Devletler arasındaki çelişkiden bile *daha güçlü* olan çelişkilerden beslenmesidir.

Amerikan dijital ekonomisinin üstünlüğünün (Töffler'in teorize ettiği haliyle) kendini dayatabilmesi için, Yeni Ekonomi'nin belli bir özelliğini; yani ekonomik olanın birincilliği paradigması içinde girişimci davranışın *klancı* ve *kriminal* doğasını çözüme kavuşturması gerekir. Borsa krizi finans piyasalarının işleyişinin tipik özelliği olan "dilsel kendine-göndermeli yapı"nın milyonlarca yatırımcı üzerindeki etkilerini zaten ön plana çıkardı. Fakat ekonomik gelişme ya da "sorumsuz şirket" ve yönetimin siyasi düzenlenişi arasındaki klancı-mafyaesk ilişkiyi gözler önüne seren şey bilhassa Enron skandalıdır.

Yeni Ekonomi'ye özgü olan, Clinton'dan Bush'a geçişi hızlandıran bir diğer çelişki de petrolle alakalıdır. Amerika'da ekonomik büyümenin başarısızlığa uğradığı noktalardan biri de Kaliforniya enerji kriziydi. 2001 yılı boyunca, enerji piyasasının liberalleştirilmesi ve en önemlisi de enerji üretiminin özelleştirilmesinin Amerikalı tüketiciler için tam bir *bumerang* olduğu ortaya çıktı. Kaliforniya enerji krizinin akabinde petrol boru hatlarının inşası için Ortaasya'ya genişleme planları ve ABD-Rusya ittifakı, Amerika'nın Arap petrolüne

olan bağımlılığını azaltmak için gerekli olduğu düşünülen stratejik tedbirlerdi. Bin Ladin'in saldırısının zamanlamasının bu yayılmacı planların dönüşü olmayan bir noktaya ulaştığına dair bir farkındalık tarafından belirlenmiş olması da muhtemeldir.

Bush'un Bin Ladin'e ve genel anlamda teröre karşı Haçlı Seferi ilan etme tercihini, İmparatorluğu siyasi olarak düzenlemenin bir şekli olarak Yeni Ekonomi'nin barındırdığı çelişkiler içerisinde açıklayabiliriz. İdeolojik temsil açısından bakıldığında, bu durum Huntington'ın temel özellikleri zaten Clinton yönetiminin büyüme stratejisinin de bir parçası olan tahayyülünün tam bir yenilenişidir; fakat bu sefer savunma değil saldırı bağlamında. Batı medeniyetinin İslam karşısındaki üstünlüğü, Yeni Ekonomi'nin zaferini garanti etmenin bir yolu olarak düşmanı yok etmeyi "meşrulaştırmaktadır". Her şey bir yana, küreselleşmenin ekonomik ve toplumsal çelişkilerini hiç gündeme getirmeden Batı medeniyetinin düşmanının terörizmine odaklanma kararı, Batı'nın ekonomik terörizmini, Enron'un ve Başkan Bush'un kabinesinin mevcut üyelerinin terörizmini ikinci plana atmayı mümkün kılıyor.

Bush'un doktrininin ilk ve net uygulanışı Temmuz 2001'de Cenevre'de düzenlenen G8 toplantısında yapılan "küreselleşme karşıtı" gösterilerin şiddetli bir şekilde bastırılmasıydı. Fakat yayılmacılık ve düşmanın yok edilmesinin aynı madalyonun iki yüzü olduğunun göstergesi, bu doktrinin gerçek laboratuarı olan İsrail'dir.

Sonuç olarak, 1990'larda İmparatorluk'un yayılma stratejisini tanımlamak için kullanılan "biyopolitika" kavramına şöyle bir göz atmakta fayda olduğunu düşünüyorum. Söylediğimiz gibi, İmparatorluk işleyebilmek için barışa ihtiyaç duyar ve dolayısıyla da insancıl amaçlarla yapılan askeri müdahaleler çıplak hayatın, asıl hayatın yönetiminin tam zıddını temsil eder. Söylediğimiz şeylerin ışığı altında, biyopolitika kavramının gerçek anlamda uygulandığını söylemekte güçlük çekiyorum. Sorun şu ki bu kavram, işaret edilmesinde fayda olan güçlü belirsizliklerle yüklüdür.

Paul Virno şu tespitinde tamamen haklı: "Biyopolitika, anlık deneyimde insan varoluşunun potansiyel boyutuna ait olan şeylere öncelik verildiğinde varolur: Konuşulan kelimeler değil, konuşma

becerisi; gerçek anlamda icra edilen iş değil, genel üretme kapasitesi" (Virno, 2002, s. 56). Biyopolitikada işgücü kitlesi sadece ve sadece "saltık bir yeti tabanı," sermaye için gerçek anlamda önemli olan tek şeyi içeren bir kap olarak ya da son derece çeşitli insan yetilerinin bir toplamı olarak yönetilir/düzenlenir. Söz konusu olan şey soyut ve başlı başına namevcut işgücü olduğunda hayat politikanın merkezine yerleştirilir. Bu nedenle, sadece ve sadece bu nedenle, biyopolitikadan bahsetmek meşrudur. Devletin yönetici aparatının ele aldığı canlı beden henüz gerçekleştirilmemiş bir gücün somut göstergesidir, henüz-nesnelleştirilmemiş emeğin ya da Marx'ın çok hoş bir terimle ifade ettiği gibi, "'öznellik olarak emeğin' simülakrumudur" (A.g.e., s. 55).

Küreselleşmenin ve küresel *yönetişimin* mevcut evresini anlamak için belirleyici bir tanım bu. Biyopolitika, kapitalist küresel yönetimin bir ayrıcalığı değildir. Clinton yönetimi yıllarında biyopolitika sadece bulanık bir şekilde, fakat her zaman küresel ölçekte ekonomik büyüme stratejisi içerisinde mevcuttu. Dolayısıyla, tabandan bir *biyopolitika*, çokluğun bedenine göz kulak olan; çokluğun kendisi için yaşamasına olanak tanıyan bir politika geliştirmek, protesto hareketlerine kalmış bir şeydir.

Kaynakça

AGLIETTA M. (1995), *Macroéconomie fianciere,* La Decouverte, Paris.
AGLIETTA M., LUNGHINI G. (2001), *Sul capitalismo contemporaneo,* Bollati Boringhieri, Turin.
AGLIETTA M., ORLÉAN A. (1998), *La monnaie souveraine,* Odile Jacob, Paris.
AGOSTINELLI M. (1997), *Tempo e spazio nell'impresa postFordista,* manifestolibri, Roma.
ARRIGHI A. (1994), *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times* Verso, New York-Londra.
ARRIGHI E. (1974), *Le profits et les crises,* Maspéro, Paris.
AUSTIN A.J. (1975), *How to Do Things With Words,* Harvard University Press, Cambridge. MA.
BAUMAN Z. (1998), *Globalization: The Human Consequenees,* Columbia University Press, New York.
BERARDI F. (BIFO) (2001), *La fabbrica dell'infelicita,* DeriveApprodi, Roma.
BOLOGNA S., FUMAGALLI A. (eds.) (1997), *Il lavoro autonomo di seconda generazione,* Feltrinelli, Milano.
BOYER-XAMBEAU M., DELEPLACE G., GILLARD L. (1994), *Private, Money and Public Currencies: The Sixteenth Century Challenge,* M.E. Sharpe, Armonk, New York.
BRONSON P. (2000), *The Nudist on the Late Shift and Other Tales ~fSilicon Valley,* Vintage, New York.
CEPII (1998), *L'économie mondiale 2001,* La Découverte, Paris.
CEPII (1998), *L'économie mondiale* 1999, La Découverte, Paris.
CHIAPELLO E., BOLTANSKI L. (1999), *Le nouvel esprit du capitalisme,* Gallimard, Paris.
CHICCHI F. (2001), *Derive sociali. Percarizzazione del lavoro, crisi del legame sociale e egemonia culturale del rischio,* Franco Angeli, Milano.
CHOMSKY N. (1998), *Profit Over People: Neoliberalism and Global Order,*

Seven Stories Press, New York.
CILLARIO L., FINELLI R. (eds.) (1998), *Capitalismo e conoscenza. L'astrazione del lavoro nell'era telematica,* manifestolibri, Roma.
CIMATTI F. (2000a), *La scimmia che si parla,* manifestolibri, Roma.
CIMATTI F. (2000b), *Nel segno del cerchio,* manifestolibri, Roma.
COHEN D. (2002), *The Nature of Capitalism in the Information Age,* MIT Press, Cambridge, MA.
CORIAT B. (1993), *Ripensare l'organizzazione del lavoro,* Dedalo, Bari.
DAVENPORT T.H., BECK J.C. (2001), *The Attention Economy: Understanding the New Currency of Business,* Harvard University Press, Cambridge, MA.
DAVIS M. (1998), *Ecology of Fear: Los Angeles and the Imagination of Disaster,* Metropolitan Books, New York.
DECECCO M. (1998), *L'oro d'Europa, Donzelli,* Roma.
DELEUZE G. (1993), *Critique en clinique,* Ed. De Minuit, Paria.
DEPUY J, *La panique,* Laboratoire Delagrange, Paris.
DRUCKER P. (1976), *The Unseen Revolution: How Pension Fund Socialism Came to America,* Heinemann, Londra.
FIOCCO L. (1998), *Innovazione tecnologica e innovazione sociale. Le dinamiche del mutamento della societa capitalistica,* Rubbettino, Soveria Mannelli.
FUMAGALLI A. (ed.) (2001), *Finanza fai da te,* DeriveAppradi, Roma.
GALLI C. (2001), Spazi politici. *L'età moderna e l'età globale, il Mulino,* Bologna.
GALLINO L. (2001), *Globalizzazione e disuguglianze,* Laterza, Roma-Bari.
GILIOLI A., GILIOLI R. (2001), *Stress Economy,* Mondadori, Milano.
HABERMAS J. (1984), *The Theory of Communicative Action,* Beacon Press, Boston.
HABERMAS J. (2001), *The Postnational Constellation,* MIT Press, Cambridge, MA.
HARDT M., NEGRI, A. (2000), *Empire,* Harvard University Press, Cambridge, MA.
HARRISON B. (1994), *Lean and Mean: The Changing Landscape of Corporate Power in the Age of Flexibility,* Basic Books, New York.
HENWOOD D. (1997), *Wall Street,* Verso, New York-Londra.
HILLMAN J. (1972), *Pan and the Nightmare,* Spring Publications, New York.
HIRST P., THOMPSON G. (1997), *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance,* Polity Press, Cambridge.
JAKOBSON R. (1971), *Il fatrsi e disfarsi del linguaggio. Linguaggio infatntile e afasia,* Einaudi, Turin.

JEUDY H. P. (1997), *Panico e catastrophe,* Costa&Nolan, Genoa.
KALDOR M. (1999), *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era,* Stanford University Press, Stanford, CA.
KEYNES J. M. (1937), *The General Theory of Employment,* "Quarterly Journal of Economic," now in *Collected Writings,* vol. XIV, Londra, 1973.
KEYNES J. M. (1973), "The General Theory of Employment, Interest and Money" in *Collected Writings,* vol. VII, Londra.
KLEIN N. (1997), *No Logo,* Knopf, New York.
KRUGMAN P. (2001), *Fuzzy Math: The Essential Guide to the Bush Tax Plan,* Norton, New York.
LESSARD B., BALDWIN S. (2000), *NetSlaves: True Tales of Working the Web,* McGraw-Hill, New York.
LORDON F. (2000), *Fonds de pension, piège à cons? Mirage de la democratie actionnariale,* Seuil, Paris.
LUHMANN N. (1996), *Risk: A Sociological Theory,* Aldine Transaction, Piscataway, N.J.
MAGRINI M. (1999), *La ricchezza digitale,* il Sole 24 Ore, Milano.
MANDEL M.J. (2000), *The Coming Internet Depression,* Basic Books, New York.
MARAZZI C. (1998), *E il denaro va,* Bollati-Boringhieri—Edizioni Casagrande, Turin-Bellinzona.
MARAZZI C. (1999), *Il posto dei Calzini,* Bollati-Boringhieri, Turin.
MARX K. (1993), *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy,* Penguin Classics, New York.
MARX K. (1998), *Capital,* GBR: ElecBook, Londra.
MAUGERI L. (2001), *Petrolio. Falsi miti, sceicchi e mercati che tengono in scacco il mondo,* Sperling & Kupfer, Milano.
MAYER M. (2001), *The Fed,* The Free Press, New York.
MURARO L. (1992), *L'ordine simbolico della madre,* Editori Riunit, Roma.
MURARO L. (1998), *Maglia o uncinetto?,* manifestolibri, Roma.
NAPOLEONI C. (1976), *Valore,* ISEDI, Milano.
ORLÉAN A. (1988), *Per una teoria delle aspettative in condzioni di incertezza,* in *Moneta e produzione,* Einaudi, Turin.
ORLÉAN A. (1999), *Le pouvoir de la finance,* Odile Jacob, Paris.
PELLEREY R. (2000), *Illavoro de/la parola, Linguaggi, poteri, tecnologie della comunicazione,* UTET, Turin.
RAMPINI F. (2000), *New Economy,* Laterza, Bari.
RAMPINI F. (2001), *Dall'euforia al crollo,* Laterza, Bari.
REVELLI M. (2001), *Oltre il novecento,* Einaudi, Turin.
RIFKIN J. (2000), *The Age of Access,* Tarcher, Los Angeles.

RULLIANI E., ROMANO L., (eds.) (1998), *Il postfordismo. Idee per il capitalismo prossimo venturo,* Etaslibri, Milano.
SASSEN S. (1994), *Cities in a World Economy,* Pine Forge Press, Thousand Oaks, CA.
SASSEN S. (1996), *Losing Control?,* Columbia University Press, New York.
SASSEN S. (1996), *Migranten, Siedler, Flüchtlinge. Von der Massenauswanderung zur Festung Europa,* Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.
SCHAMA S. (1987), *The Embarrassment of Riches,* Knopf, New York.
SCHILLER D. (2000), *Digital Capitalism: Networking the Global Market System,* MIT Press, Cambridge, MA.
SCHOR J. (1993), *The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure,* Basic Books, New York.
SCHRAGE M. (2000), "Getting Beyond The Innovation Fetish," *Fortune,* November 13.
SEARLE J. R. (1983), *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind,* Cambridge University Press, Cambridge.
SENNET R. (1998), *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism,* Norton, New York.
SHEFRIN H. (2000), *Beyond Greed and Fear: Understanding Behavior Finance and the Psychology of Investing,* Harvard Business School Press, Boston.
SHILLER R. (2000), *Irrational Exuberance,* Princeton University Press, Princeton.
SOROS G. (1998), *The Crisis of Global Capitalism,* Little Brown, Londra-New York.
STRANGE S. (1998), *Mad Money: When Markets Outgrow Governments,* Manchester University Press, Manchester.
TIVEGNA M., CHIOFI G. (2000), *News e dinamica dei tassi di cambio, il Mulino,* Bologna.
TOMMATIS A. (1990), *L'oreille et la vie,* Laffront (I ed. 1977) Paris.
VELTZ P. (2000), *Le nouveau monde industriel,* Gallimard, Paris.
VIRNO P. (1995), *Parole con parole. Poteri e limit del linguaggio,* Donzelli, Roma.
VIRNO P. (2001), *Lavoro e linguaggio,* in Zadini A., Fadini U., (eds.) *Lessico postFordista,* Feltrinelli, Milano.
VIRNO P. (2002), *Grammatica della multitudine,* DeriveApprodi, Roma.
VIRNO P. (2002), *Saggi di filosofia di linguaggio,* Ombre Corte, Verona.
VITALE A. (1998), *I paradigmi dello sviluppo. Le teorie della dipendenza, della regolazione e dell'economia-mondo,* Rubbettino, Soveria Mannelli.
WALDROP B. (1992), *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Or-*

der and Chaos, Simon and Schuster, New York.
WOODWARD B. (2000), *Maestro: Greenspan's Fed and the American Boom,* Simon and Schuster, New York.
VIRNO P. (1994), *Mondanità. L'idea di mondo tra esperienza sensibile e sfera pubblicai,* manifestlibri, Roma.
ZANINI A., FADINI U. (eds.) (2001), *Lessico postfordista,* Feltrinelli, Milano.
ZARIFIAN P. (1995), *Le travail et l'énvénement,* L'Harmattan, Paris.
ZARIFIAN P. (1996), *Travail et communication,* PUP, Paris.
ZARIFIAN P. (2001), *Temps et modernité. Le Temps comme enjeu du monde moderne,* L'Harmattan., Paris.

Dizin

1793 Terörü 108
1929 krizi 107
1974 petrol krizi 17
1993 EMS krizi 64
1994-1995 Meksika krizi 35, 64
1997 Asya krizi 35, 64
1998 Rusya krizi 35
20. yüzyıl emperyalizm 67, 73
2000 krizi 67

A

ABD 16, 17, 18, 30, 32, 34, 39, 51, 52, 60, 67, 68, 79, 102, 105, 114, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127
afazi 109
Aglietta, Michael 65, 66, 75, 130
Alaska 68
Almanya 63, 71, 72
Alvin ve Heidi Töffler 125, 126, 127
Amerikan ekonomisi 14, 63, 77, 119, 122
Amerikan Merkez Bankası 9, 17, 53, 60, 61, 63, 75, 77, 78, 99
antropolojik 20, 83
AR-GE 79
Arjantin 35, 72, 84, 116, 126
Arrighi, Giovanni 18, 96, 130
Arthur, Brian 102
artı-emek 88
Asya 35, 51, 59, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 102, 111, 116, 126
ATTAC 65
Austin, John L. 29, 30, 130
Avrodolar 32
Avrupa 4, 7, 18, 33, 34, 35, 65, 67, 71, 72, 84, 122, 127

B

Balley, Pierre 22
bankacılık 20, 52, 54, 62, 63, 78
Barney, Smith 16
Batı medeniyeti 128
Batılı ülkeler 66, 68
Bauman, Zygmunt 4, 75, 130
Beaud ve Pialoux 49
Beck, John 55, 56, 131
Beck, Ulrich 56
Benveniste, Emile 30
Berardi, Franco 35, 36, 54, 120, 130
Berlin Duvarı 113
bilgi teknolojileri 15, 35, 36, 60, 122
bilgi-stresi 56
bilgisayar devrimi 40, 42, 101
bilişsel emek 118
Bill Lessard 83
Bin Ladin, Usama 128
bireysel yatırımcı 20, 21, 24, 81
biyopolitika 128, 129
boş zaman 44, 45, 47, 48, 104
Boltanski, Luc 36, 130
Borsa 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 33, 35, 39, 40, 41, 51,

52, 59, 63, 70, 72, 111, 112, 121, 127
Boyer-Xambeau 94, 130
Brezilya 73
Bronson, Po 40, 41, 42, 130
Bush 61, 68, 124, 125, 126, 127, 128, 132
Business Week 59, 60, 113, 119

C-Ç

Carter, Jimmy 18
Cenevre 116, 128
CGT 48
Chiapello, Eve 36, 130
Chicchi, Federico 38, 130
Ciamatti, Felice 26, 27
Cillario, Lorenzo 50, 51, 131
Clinton, Bill 69, 70, 125, 126, 127, 128, 129
Cohen, Daniel 36, 131
çalışma zamanı 10, 44, 45, 46, 47, 120, 123, 124
çokluk 5, 6, 11, 29, 32, 76, 103, 106, 110, 111, 112
çokuluslu şirketler 113

D

dalgalı kur 62, 96
Data General 41
Davenport, Thomas 55, 131
Davranışsal finans 20, 21, 26
De Cecco, Marcello 62, 74
Deleuze, Gilles 4, 110, 131
devalüasyon 17, 64, 69, 83
devlet bonoları 17
dezenflasyon 33, 34
dijital yatırım 16
dil felsefesi 26, 29
Dil ve iletişim 9, 14
dilsel teori 26
dilsel-iletişimsel-ilişkisel zaman 46
dini 76
disfazi 109
diyalektik 14, 115
doğalcı epistemoloji 26
Drucker, Paul 16, 131
dünya ekonomisi 14, 18, 33, 74, 75, 77, 99
dış ticaret 73

E

edimsel dil 30
egemenlik 53, 54, 112
ekonomik rasyonellik 81
ekonomipolitik 18
emeklilik fonları 15, 16, 17, 20, 35, 39, 49, 50, 63, 65, 66, 70, 75
emlak 72, 79
emperyalist 33, 73, 91, 99, 127
enflasyon 17, 20, 23, 33, 51, 65, 69, 76, 82, 83, 112, 121
enformasyon 60, 124, 125, 126
Enron skandalı 127
esnek çalışma 49
etik 47
etnik 76, 77, 101
ev ekonomileri 49, 50, 52, 75, 121
ev içi çalışma zamanı 44, 45
evlilik 29, 30
eğitim 9, 46, 70

F

Fadini, Ubaldo 32, 133, 134
Faiz 18, 25, 26, 31, 39, 40, 52, 61, 62, 63, 66, 67, 69, 70, 73, 76, 78, 82, 112, 121, 123

fiber-optik 60
fikri mülkiyet hakları 37, 57, 117
Financial Times 113, 115, 116, 117
Finans piyasaları 8, 9, 15, 24, 34, 53, 54, 58, 59, 64, 65, 67, 69, 71, 81, 86, 101, 103, 105, 107, 112, 117, 122, 127
finansal sermaye 14, 75
Fiocco, Laura 36, 131
Fizyokratlar 86
Fordizm 9, 13, 14, 26, 32, 36, 38, 39, 49, 51, 123
Fortune 60, 133
Fransa 48, 49, 72

G

Gates, Bill 103
gayri menkul 19, 63
geçim malları 88
gelişmekte olan ülkeler 68, 84, 113
gelir 24, 32, 34, 48, 49, 57, 58, 61, 65, 66, 70, 71, 75, 76, 83, 84, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 106, 109, 117, 121, 122
genel akıl 6, 10, 38, 40, 79, 101, 103, 106, 117, 118
genetik 27
gerçek ekonomi 9, 14, 50, 51, 76, 78, 104, 111
Gilioli Alessandro; Gilioli Renato 56
Goldman Sachs 16
Gordon, Robert 122
Göstergesel-sermaye 38
Greenspan, Alan 23, 25, 30, 31, 60, 134
Grundrisse 38, 79, 92, 100, 132
Güney Afrika 73
Güneydoğu Asya 68, 69, 71, 126

H

Habermas, Jurgen 77, 131
Haçlı Seferi 128
Hardt, Michael 11, 73, 75, 131
Harrison, Bennett 74, 131
hazine bonoları 49, 71
Henley, Martin 114
Henwood, Doug 52, 131
Hiroşima 108
hisse senetleri 19, 20, 39
Huntington, Samuel 125, 126, 128

I-İ

IMF 61, 63, 66, 76, 116
işçi sınıfı 32, 51
işgücü 10, 11, 16, 17, 23, 33, 35, 36, 38, 39, 42, 44, 46, 47, 51, 52, 58, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 82, 91, 92, 93, 94, 95, 99, 100, 101, 106, 110, 114, 117, 118, 121, 122, 123, 129
işgücünün esnekliği 123
işsizlik 44, 47, 61, 72, 76, 92, 122
ihracat 63, 66, 67, 69, 72, 86, 98
iktidar 17, 30, 115
ileri teknoloji 36, 60, 71, 73, 77, 82, 85
ilgi ekonomisi 55, 56, 57, 116, 117, 120
imparatorluk 62, 73, 76, 77, 125, 126
internet 16, 17, 38, 41, 55, 56, 77, 78, 83, 132
İsrail 128
İtalya 7, 72

ithalat 71, 98

J

Jakobson, Roman 29, 109, 131
Japon Merkez Bankası 69
Japonya 63, 66, 72
Jeudy, Henri-Pierre 108, 132
Jospin, Lionel 48
Jung, Carl Gustav 107, 109

K

Kaldor, Mary 75, 132
Kaliforniya 40, 127
kamu sektörü 17, 120
kapital 86, 87, 94
kapitalist birikim 13
kapitalist ekonomi 8, 14, 86, 91, 98, 103
kapitalist küreselleşme 116
Kapitalist üretim ilişkileri 74
kast 83
kehanet 21, 25
Keynes, J. M. 22, 25, 26, 34, 41, 51, 52, 66, 70, 75, 78, 81, 90, 93, 99, 104, 107, 120, 132
klasikçi 9, 98
Klein, Naomi 37, 113, 114, 115, 132
komisyonculuk 15, 16, 17
kötülük 4, 51
kredi 17, 34, 35, 40, 50, 62, 63, 64, 69, 78, 90, 91, 98, 99, 121
Krugman, Paul 61, 74, 132
kullanım değeri 88, 90, 91, 115, 117
kültür-kültürel 4, 41, 101
Küresel finans 34, 62, 64, 65
Küresel kapitalizm 35, 113, 115
küresel protesto 116
küreselleşme 34, 42, 49, 50, 51, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 89, 114, 115, 116, 128, 129
kurumsal yatırımcı 21, 35, 50, 63, 65
Kuzey Amerika 114

L

La Repubblica 14
La richezza digitale 15
Lake, Anthony 110, 111, 125, 126
Latin Amerika 63, 67, 69, 72
liberalleşme 64, 66
likidite 18, 22, 23, 34, 52, 53, 54, 59, 86, 100, 104, 105, 106
Londra 8, 114, 130, 131, 132, 133
Luhmann, Niklas 112, 132
Luxembourg, Rosa 90

M

maaşlı işgücü 16, 17, 99
Maastrict Antlaşması 72
Maastrict İstikrar Antlaşması 71
Magrini, Marco 15, 16, 132
makine-kontrollü zaman 46
makroekonomik 66, 120
mal ve hizmetlere leasing 101
Malezya 66
mali kriz 16, 107
Mandel, Michael 6, 77, 78, 81, 82, 84, 132
Marksist 7, 9, 50, 53, 79, 86, 88, 89, 93
Marx, Karl 4, 10, 38, 39, 47, 73, 79, 81, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 95, 100, 129, 132
Maugeri, Leonardo 67, 132

mavi yakalı işçiler 42
medya 4, 9, 21, 83, 110, 111
Melfi 39
menkul kıymet 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 30, 33, 34, 39, 49, 52, 63, 64, 69, 71, 74, 75, 101, 105, 112
Merrill Lynch 4, 16
meta 13, 36, 79, 80, 100, 101, 102, 114, 115, 116
meta üretimi 13
Microsoft 41
mikro-tacirleri 17
milliyetçi 33
modern endüstri 15
Modernite 38
Morgan Stanley 16, 60
mübadele değeri 24, 88, 117
mülkiyet 29, 37, 43, 57, 81, 101, 117
Muraro, Luisa 28, 29, 115, 132
mutluluk 26

N

Nasdaq 30, 72, 81, 120
NATO 77
Negri, Toni 4, 7, 73, 75, 131
neoklasikçi 22, 26, 98
neoklasikçi fiyat teorisi 26
neoliberal 18, 64, 70, 71
New York 8, 16, 17, 20, 55, 130, 131, 132, 133, 134
Newtoncu zaman 44
Newtoncu-Taylorcı zaman 47
nükleer güç 68

O

OECD 64
ontolojik 28, 29
OPEC 67, 68, 69, 124
Orléan, André 22, 23, 26, 52, 53, 81, 105, 108, 130, 132
Ortadoğu 59
ortak fonlar 19, 20
Öteki 28, 29, 37, 109, 110, 125
otokratik 69
otomasyon 46
otomobil sanayisi 48, 79
özel sektör 18, 20

P

Pan 23, 25, 26, 28, 30, 31, 42, 54, 60, 89, 98, 106, 107, 109, 112, 131, 134
panik-depresif 56
para-denetimci 9, 17, 18, 32, 33, 34, 50, 51
parasal-finansal ekonomi 14
Pentagon 119
petrodolar 18, 32
Petrolio 67, 132
piyasa ekonomisi 108, 126, 127
Portekiz 72
post-Fordizm 9, 13, 14, 26, 32, 36, 38, 39, 49, 123
Postmodern 4, 20
Prodi, Giorgio 26, 130, 133
profesyonel zaman 45, 46
proletaryan 17
proto-semiyotik 27
Prudential 16
psikolojik 21, 26, 27
Putin 69

R

Rampini, Federico 14, 15, 22, 132

Reagan, Ronald 18, 33, 63
refah devlet 16, 34, 49, 50, 70, 74, 75, 84, 92, 98, 99
rekabet 33, 34, 43, 49, 54, 63, 82
reklam 20, 60, 124
Revelli, Marco 37, 40, 101
Rice, Condoleeza 124
Rifkin, Jeremy 37, 101, 132
Roach, Stephen 60
Roberts, Dan 117
Robespierre, Maximilien de 108
Roma 14, 30, 31, 130, 131, 132, 133, 134
Rullani, Enzo 43

S

sabit kur 96
sabit parite 64
sabit sermaye 10, 38, 39, 43, 47, 79, 92, 118
Salomon Brothers 16
Sassen, Saskia 74, 133
Schama, Simon 100, 133
Scholes, Christopher 102
Schor, Juliet 45, 133
Searle, John 30, 133
sembolik dil 28, 29
sendika 19, 33, 47, 48, 65, 66
Sennett, Richard 4, 75
sermaye malları 82, 85, 88, 96, 101, 105, 116, 122
Shiller, Robert 19, 20, 21, 133
siberuzay 55
siberzaman 54, 55, 120
Silikon Vadisi 40, 101
Simon, Herbert 56, 100, 134
simülasyon 35
sömürü 37, 73, 114
Soros, George 22, 24, 25, 133
sosyal yardım programları 17, 32
sosyo-ekonomi 13
sosyo-finansal 54
sosyokültürel 40
sosyolojik 38
Soğuk Savaş 18
Steve Baldwin 83
Storie di falsi miti 67
Surowiecki, James 22
Suudi Arabistan 124
sınıf 67, 68, 83, 98, 121

T

taşeronluk 42, 125
Taylor, Frederick Winslow 4, 8, 36, 43, 46, 47, 56, 116
Tayvan 60
tefeciler 16, 17
tekelcilik 103
teknoloji 15, 29, 35, 36, 40, 41, 42, 43, 46, 51, 55, 56, 60, 71, 73, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 100, 101, 102, 103, 104, 120, 122, 123, 124, 125, 126
telekomünikasyon 55, 60, 79
The Economist 115
Tobin vergisi 65
Tomkins, Richard 113
Tommatis, Alfred 28, 29, 133
toplu taşıma 70
toplumsal aidiyet 54
toplumsal zaman 44, 45
toyotist devrim 36

U-Ü

ulus-devlet 33, 34, 67, 73, 76, 126, 127

ücretli emek 90
üretim zamanı 47, 123, 124
üretkenlik 43, 44, 48, 60, 77, 78, 82, 83, 84, 121, 122

V

Varşova Antlaşması 125
Veltz, Pierre 38, 133
Vietnam Savaşı 14
Virno, Paolo 7, 9, 30, 31, 37, 38, 39, 41, 109, 123, 128, 129, 133, 134
Vitale, Annamaria 91, 133
Volker, Paul 17, 51

W

Wall Street 15, 19, 20, 22, 40, 131
WTO 64, 116

Y

yabancı sermaye 66, 67, 84
yatırım fonları 15, 35, 63
yeni ekonomi 3, 6, 8, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 23, 25, 32, 33, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 62, 67, 71, 72, 73, 77, 78, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 111, 113, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128
yerel ekonomi 66, 74
yoksulluk 65, 72
Yugoslavya 77
yurttaşlık 54

Z

Zanini, Adelino 32, 134
Zarifian, Phillippe 36, 134
zekâ 37

İtalyan asıllı İsviçreli ekonomist Christian Marazzi, Antonio Negri, Paolo Virno ve Franco Berardi ile birlikte İtalyan Marksist geleneğinin önemli düşünürlerinden biridir.

Sermaye ve Dil'de Marazzi, finansal piyasaların aşırı oynaklığının nedeninin genel olarak maddi malların üretilip satılmasıyla ilgili olan "reel ekonomi" ile daha spekülatif olan parasal-finansal ekonomi arasındaki uyumsuzluk olarak gösterilmesi gerçeğinden hareket ediyor ve bu ayrımın postfordist Yeni Ekonomi için artık geçerli olmadığını, bu ekonomi içinde iki alanın da dil ve iletişim tarafından yapısal olarak etkilendiğini savunarak yola çıkıyor. Ona göre, finansal piyasalardaki değişimler ve emeğin maddi-olmayan emeğe dönüşümü aynı madalyonun iki yüzüdür.

Sermaye ve Dil, 2001 uluslararası ekonomik ve finansal krizin arkasındaki nedenler ve ABD hükümetinin o tarihten bu yana bu krizle baş etmek için başvurduğu başlıca araç, yani savaş üzerinde duruyor. Marazzi'ye göre, merkantilizm, endüstri kapitalizmi ve postfordizmden sonra bugün artık kapitalizm dördüncü aşamaya, Yeni Ekonomi'ye geçmiştir. Bu halen içinde yaşadığımız "Savaş Ekonomisi"dir aynı zamanda.

Marazzi mevcut uluslararası ekonomik aşamaya radikal olarak yeni, Marksist bir yorum getiriyor ve Sol'u, fabrikalar ofise, ofisler eve ve nihayet emek dile dönüşmeden önceki dönemin tipik yapılarına ve işçi sınıfına duyduğu özlem konusunda uyarıyor.

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-975-539-566-1
9 789755 395661

10 TL